

T.C.
İSTANBUL YENİYÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

+

YENİ DÜNYA ARAYIŞINDA ORTADOĞU'NUN GELECEĞİ

Haktan ELBAN

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Hüdayi SAYIN

Yüksek Lisans Tezi

İSTANBUL- Ocak 2017

Özet

Coğrafi açıdan Ortadoğu kavramı, strateji politiğı açısından çok büyük bir kara parçasını içine almaktadır. Basitçe, Ortadoğu yeni dünya düzeni açısından oldukça önemlidir. Globalleşmenin bir sonucu olarak, dünyanın enerji ihtiyacı günden güne artmaktadır. Bu sebeple, Ortadoğu dünya ekonomisi açısından çok mühim bir hale gelmiştir. Çünkü petrol ve doğal gazın en zengin olduğu bölgeleri içine almaktadır. Bu kaynaklar uğruna yapılan uluslararası rekabet, bölgede savaşların ve iç savaşların hüküm sürmesine neden olmaktadır. Bu sebeple, Ortadoğu halklarının geleceğini şekillendirirken özgür olduklarını söylemek fazla iyimser olur. Çünkü global aktörler bölgeyi askeri müdahaleler ve hükümet darbeleri ile yönlendirmektedir.

Dolayısıyla, bu tezin ana araştırma konuları şu şekildedir: yakın tarihteki bölgedeki politik gelişmeler (Birinci Dünya Savaşı'ndan 21. yüzyılın başlarına kadar), Büyük Ortadoğu Projesi, Arap Baharı, Terörist Organizasyonlar ve güncel politik konjonktür. Bölgenin geleceğı, tarihi ve politik bir analiz ile yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Büyük Ortadoğu Projesi, Arap Baharı, Yeni Düzen Arayışı, Terör Örgütleri, Ortadoğu'nun Durumu

Abstract

As a territorial concept, the Middle East covers politico-strategically huge piece of land. It is, simply, significant for the new world order. As a result of globalization, the energy requirements of the world increases day by day. Thus, the Middle East has become crucial for the world economy, as it covers ones of the wealthiest petrol and natural gas reserve. Due to the international competition over those resources, wars and civil wars have been the rule of the region. Therefore, it would be optimistic to suppose that the Middle Eastern peoples are free in shaping their future, as the global actors manipulate the region in line with their interests through military interventions and coup d'états.

Thus, the main research fields of this thesis are as follows: political developments in the recent history of the region from the World War I to the beginning of the 21st century, “the Greater Middle East Initiative”, the Arab Spring, terrorist organizations, and the recent political conjecture. The future of the region will be interpreted through such a historical and political analysis.

Key Words: Middle East, Greater Middle East Initiative, Arab Spring, Seeking New Order, Terrorist Organizations, Situation of Middle East

İÇİNDEKİLER

Tez Onay Sayfası	I
Tez İntihal Beyanı	II
Özet	III
Abstract	IV
İçindekiler	V
Tablolar Dizini	VIII
Şekiller Dizini	IX
Önsöz	X
Giriş	1
1. Dünden Bugüne Ortadoğu	3
1.1. Tarihsel Birikim	3
1.1.1. Osmanlı Devleti'nin Bölgedeki Hakimiyeti	4
1.1.2. Sömürgecilik Dönemi	5
1.1.3. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem	6
1.1.4. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem	7
1.1.5. Körfez Savaşları	8
1.1.5.1. Birinci Körfez Savaşı	9
1.1.5.2. İkinci Körfez Savaşı	10
1.1.6. Arap-İsrail Çatışması	10
1.2. Coğrafi Birikim	12
1.2.1. Ortadoğu'nun Sınırları	12
1.2.2. Jeopolitik Unsurların Tarihsel İçeriği	12
1.2.3. Doğal Kaynakların Evrimi	14
1.2.4. Ortadoğu Kapsamındaki Ülkeler	16
1.3. Kültürel Birikim	27
1.3.1. Ortadoğu'nun Toplum Yapısı ve Özellikleri	28
1.3.2. Ortadoğu'nun Dini Yapısı	29
1.3.2.1. Yahudilik	31
1.3.2.2. Hristiyanlık	32

1.3.2.2.1. Katolikler	33
1.3.2.2.2. Protestanlar	33
1.3.2.2.3. Ortodokslar	34
1.3.2.3. Müslümanlık	34
1.3.2.3.1. Sünniler	35
1.3.2.3.2. Şiiler	35
1.3.2.3.3. Vahhabiler	36
1.4. Ekonomik Birikim	37
1.4.1. Ortadoğu Ülkelerinde Devletin Ekonomideki Yeri	37
1.4.2. Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Analizi	38
1.4.3. Ekonomik Modeller ve İktisadi Kalkınma	43
1.4.3.1. Ortadoğu'da İslamiyet Öncesi İktisadi Yaşam	43
1.4.3.2. Ortadoğu'da İslamiyet Döneminde İktisadi Yaşam	44
1.4.3.3. Ortadoğu'da Osmanlı Döneminde İktisadi Yaşam	45
1.4.3.4. Ortadoğu'da Sömürgecilik Döneminde İktisadi Yaşam	46
1.4.3.5. Günümüzde Ortadoğu'nun Genel İktisadi Yapısı	47
2. Ortadoğu'nun Geleceği	49
2.1. Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Yeni Düzen Arayışında Ortadoğu	49
2.1.1. Büyük Ortadoğu Projesi Ve Yansımaları	50
2.1.1.1. Büyük Ortadoğu Projesinin Ortaya Çıkışı	50
2.1.1.2. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Temel Önergeleri	51
2.1.1.3. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Hedefleri	52
2.1.1.4. Büyük Ortadoğu Projesi ve Demokrasi Söylemi	52
2.1.1.5. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Dini Boyutu	54
2.1.1.6. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Enerji Boyutu	56
2.1.1.7. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Uygulanma Süreci	58
2.1.1.8. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Yansımaları	59
2.1.2. Arap Baharı Ve Yansımaları	63
2.1.2.1. Arap Baharı'nın Nedenleri	63
2.1.2.2. Arap Baharı Süreci	65
2.1.2.2.1. Başlangıç: Tunus	65
2.1.2.2.2. En Fazla Etkinin Yaşandığı Yer: Mısır	67
2.1.2.2.3. Diğerlerine Göre Zayıf İsyancılar : Cezayir ve Fas	68
2.1.2.2.4. Beklenmeyen İsyancılar : Arap Yarımadası	69

2.1.2.2.5. Sonu Bilinmeyen Devrim: Libya	71
2.1.2.2.6. Siyasi Özgürlüklerin Başlangıcı: Suriye	72
2.1.2.3. Arap Baharı'nın Bölgesel ve Küresel Sonuçları	73
2.1.2.4. Arap Baharı Bir Proje Midir?	76
2.2. Ortadoğu'da Terör	78
2.2.1. Terörün Ortadoğu Geçmişi	78
2.2.2. Ortadoğu'da Radikal Gruplar	80
2.2.2.1. Ortadoğu'da Radikal İslam Grupları	80
2.2.2.1.1. El Kaide	80
2.2.2.1.2. Müslüman Kardeşler, Hamas, Hizbullah	81
2.2.2.1.3. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)	82
2.2.2.2. Ortadoğu'da Radikal Sol Gruplar	82
2.2.2.2.1. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)	82
2.2.2.2.2. Filistin'in Bağımsızlığı İçin Halk Cephesi (FBHC)	83
2.2.2.2.3. Filistin'in Bağımsızlığı için Halk Cephesi Ordusu	83
2.2.2.2.4. Filistin Kurtuluş Cephesi (FKC)	83
2.2.2.2.5. Ebu Nidal Örgütü	84
Sonuç	85
Kaynakça	87

Tablolar Dizini

Tablo No.	Tablo Adı	Sayfa No.
Tablo 1.	Dünya Ham Petrol Rezervi (Milyar Varil)	15
Tablo 2.	Ortadoğu Ülkelerinde Etnik Ve Dini Durum	29
Tablo 3.	Çeşitli Bölgelerin Dünya Petrol ve Doğalgaz Rezervlerindeki Payı (%)	56

Şekiller Dizini

Şekil No.	Şekil Adı	Sayfa No.
Şekil 1.	Bahreyn'in haritası	16
Şekil 2.	Birleşik Arap Emirlikleri'nin haritası	17
Şekil 3.	Filistin'in haritası	17
Şekil 4.	Irak'ın haritası	18
Şekil 5.	İran'ın haritası	18
Şekil 6.	İsrail'in haritası	19
Şekil 7.	Katar'ın haritası	19
Şekil 8.	Kıbrıs Cumhuriyeti'nin haritası	20
Şekil 9.	Kuveyt'in haritası	20
Şekil 10.	Lübnan'ın haritası	21
Şekil 11.	Mısır'ın haritası	21
Şekil 12.	Suriye'nin haritası	22
Şekil 13.	Suudi Arabistan Krallığı'nın haritası	23
Şekil 14.	Türkiye'nin haritası	23
Şekil 15.	Umman'ın haritası	24
Şekil 16.	Ürdün'ün haritası	24
Şekil 17.	Yemen'in haritası	25

Önsöz

Bu çalışmada, Ortadoğu'nun tarihsel, kültürel, ekonomik ve coğrafi birikimi, bölgede yakın tarihte yaşananlar, bu coğrafyanın geleceğine yön veren kanlı mücadeleler, bunların nedenleri ve sonuçları anlatılmıştır. Özellikle zengin yer altı kaynaklarının kaçınılmaz bir sonucu olarak Ortadoğu, tüm dünyanın yakından takip ettiği, özellikle küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda müdahalelerde bulunduğu, dünya siyaseti açısından oldukça önemli bir bölgedir. İçinde yaşadığımız coğrafya, küreselleşen dünya çok hızlı değişimlere sahne olurken, bu değişimden payını almıştır. Bu gün Ortadoğu'da yaşanan kaosun, getirebileceği sonuçları anlamak ve bu doğrultuda bir pozisyon belirlemek açısından, bölgede yaşananların iyi analiz edilmesi gerektiği kanaatindeyim.

Öncelikle tez konumu seçerken ve ilerleyen süreçlerde bana yardımını hiç eksik etmeyen değerli hocam, tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Hüdayi SAYIN'na teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca hayatımın her evresini birlikte geçirdiğim, karşılaştığım her türlü zorlukla başa çıkmamı sağlayan değerli eşim Gülsün ELBAN ve çocuklarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, Eylül 2016

Haktan ELBAN

Giriş

Dünyada soğuk savaş döneminin bitmesinin ardından, çok hızlı bir gelişim ve değişim süreci başlamıştır. Küreselleşmenin ve teknolojik gelişimin bir getirisi olarak, ülkelerin ve ekonomilerin etkileşimleri kolaylaşmış ve hızlanmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak, enerji ihtiyacı küresel aktörler için, tarihte her dönemde olduğundan daha önemli bir hal almıştır. Bu bağlamda dünyanın en zengin yer altı kaynaklarına sahip bölgesi olan Ortadoğu, tarihi, dini öneminin de bu durumun üstüne eklenmesi ile birlikte, artık her zamankinden daha fazla stratejik öneme sahiptir.

Ortadoğu coğrafyasının yakın tarihinde yaşanan gelişmeler milyonlarca insanın ölümüne, milyonlarcasının da yurtlarından olmasına sebep olmuş, bölge çok kanlı savaş ve mücadelelere sahne olmuştur. Geldiğimiz noktada, 2010 yılında Arap Baharı ile başlayan kaos süreci henüz son bulmamıştır. Bugün hala bu coğrafyada terör örgütleri kol gezmekte, çıkar çatışmaları devam etmektedir. Ortadoğu'nun tarihi birikimi, coğrafi önemi, dinler açısından kutsal toprakları içerisinde barındırmasının ve bölgenin hem barış hem de savaş durumunda başlı başına çok büyük bir pazar olmasının yanı sıra, küresel ekonominin en büyük talebinin enerji olduğunu göz önünde bulundurursak, dünyanın en zengin petrol ve doğalgaz yataklarını içinde barındırması, bütün küresel aktörlerinin bölgeye çevrilmesine sebep olmuştur. Dünyada hakimiyet mücadelesi veren güçler, doğal olarak bölgede yaşananları yakından takip etmekte ve bu yaşananları kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Dini, etnik, ideolojik, siyasi ve en önemlisi de ekonomik önemi bölgenin geleceğini kendi başına şekillendirme ihtimalini azaltmaktadır. Zaten burada yaşananların uluslararası boyuta taşınması ve dışarıdan müdahalelerde bulunulması da bunun en büyük kanıtıdır.

Dünya'da soğuk savaş döneminin bitmesinin ardından, etkin siyasi, ekonomik ve askeri güç Amerika Birleşik Devletleri'dir. Yakın tarihte çeşitli gerekçelerle bu coğrafyada bulunma uğraşı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu üzerinde emellerinin olduğunun en açık kanıtıdır. Küresel anlamda en etkin güç olan Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeyi kendi kaderine terk edeceğini düşünmek iyimserlik olur. Bölgede yaşananlar göstermektedir ki Büyük Ortadoğu projesi ile Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'da yeni bir düzen inşa edip, bunun üzerinden çıkar elde etme peşindedir. Nitekim Arap Baharı ile, Ortadoğu coğrafyasında başlayan kanlı süreç, Amerika Birleşik Devletleri'nin tek başına olmasa da,

emperyalist güçlerle birlikte dizayn ettiği, yönlendirdiği ve zaman zaman da müdahalelerde bulunduğu bir süreçtir.

Arap coğrafyasında yaşanan gelişmeler, tüm dünyayı özellikle de Türkiye Cumhuriyeti'ni oldukça fazla etkilemektedir. Bunun yanında, perdenin arkasında oynanan büyük oyunun bedelini bölge halkı çok acı şekilde ödemektedir. Bütün bu gerekçeler Ortadoğu üzerine çalışmalara ilişkin, mevcut teorik ve metodolojik birikimin gözden geçirilmesi zorunluluğunu doğurmuştur.

Çalışmanın amacı, Ortadoğu'nun incelenmesi yoluyla, yeni düzen arayışında bu coğrafyanın gidişatını takip edilebilir kılmaktır. Bu gün Ortadoğu'da yaşayan bütün topluluklar, yaşanan süreci iyi takip etmek, muhtemel sonuçlarına göre bir pozisyon belirlemek durumundadır. İşte bu çalışmanın amacı, yakın tarihte Ortadoğu'da yaşananlara ışık tutmaktır. Bu anlamda bölgede yaşanan süreç, bunun nedenleri, sonuçları, küresel ve bölgesel aktörlerin etkileri tezimizin içinde detaylandırılmış, konuyla ilgili birçok örneğe yer verilmiştir.

1. Dünden Bugüne Ortadoğu

Bu bölümde Ortadoğu'nun tarihsel birikimi, kültürel birikimi, coğrafi birikimi ve ekonomik birikimi anlatılacaktır. Ortadoğu'da yaşanan olayları iyi analiz etmek için Ortadoğu'nun birikimini iyi bilmek bir gerekliliktir.

1.1. Tarihsel Birikim

Ortadoğu coğrafi açıdan iç içe geçmiş bir kavramdır. Eskiden Ortadoğu kavramı; Türkiye, İran, Suriye, Irak, Lübnan, Mısır ve Sudan'ı içine almaktaydı. Zaman içinde bu tanımlama, Arap birliğinin kurulup, Arap dünyasının bir çatı altında toplanması sebebiyle, Kuzey Afrika'yı topluca içine alacak biçimde genişlemiştir.¹ Tezimizde, Ortadoğu kavramı olarak bu geniş coğrafya kullanılacak ve araştırmamız bu geniş coğrafyayı kapsayacak şekilde yapılacaktır.

Ortadoğu, coğrafi konumu, geçiş yolları üzerinde bulunması, doğal kaynakları ve yerleşim, tarım, iklim açısından avantajları olması nedeniyle, tarihin ilk dönemlerinden beri, uygarlıkların ve dolayısıyla kültürün merkezlerinden biri haline gelmiş, bu sebeple tarih boyunca kanlı savaşlara, büyük mücadelelere sahne olmuştur. İnsanlığın ilk yerleşik yaşama geçtikleri, büyük su kaynakları yakınında bulunan bölgeler olan Mezopotamya ve Nil havzaları bu bölgededir. Büyük İskender'in fetihleriyle imparatorluğuna katmasının ardından, Roma hakimiyetine ve dolayısıyla Hristiyan etkisine giren bölge, daha sonra Arapların bölgeyi ele geçirmesiyle İslam etkisine girmiştir. Daha sonra Türkler bölgeyi ele geçirerek, bu coğrafyada ciddi kalıcı izler bırakmışlardır.²

Tarihin her evresinde stratejik, politik, ekonomik ve kültürel açıdan dünyanın en önemli bölgelerinden biri olup, insanlığın gelişmesinde her zaman önemli roller üstlenmiştir. İnsanlığın tarihsel birikimine, medeniyetlerin gelişmesine en ciddi katkıyı sağlayan bölgelerden biridir. Her ne kadar sanayi devrimiyle birlikte, bu bağlamda Avrupa ve batı öne çıkmış olsa da, bundan önceki dönemlerde medeniyetin beşiği konumundadır. 19. yy'da da petrolün dünya siyasetine etkisinin artmasıyla Ortadoğu medeniyet için tekrar önemli bir

¹ Youssef M. Choueiri, "Ortadoğu Tarihi", İnkılap Kitabevi, 2011, s. 1.

² Halil Akman, "ABD'nin Ortadoğu Politikaları ve Türk Dış Politikalarına etkileri", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 16.

merkez haline gelmiştir. Tarihin her döneminde olduğu gibi, bu tarihten itibaren, dünya egemenliğine yönelik devletler, geçmişte olduğu gibi bu bölgede hakimiyetlerini arttırma yarışına tutuşmuşlardır. Tarihte genellikle büyük devletlerin dünya hakimiyet politikaları, bu coğrafyadaki egemenliğiyle aynı oranda olmuştur.³

Tezimizin ilk bölümünde Ortadoğu'nun yakın tarihini incelerken, bölgede çok büyük izler bırakan, hala bu coğrafyada etkileri devam eden Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgedeki hakimiyetinden başlayacağız.

1.1.1. Osmanlı Devleti'nin Bölgedeki Hakimiyeti

Türkler İslamiyet'i benimsedikten sonra, bu dini evrensel bir güce dönüştüren etnik unsur olma başarısını göstermişlerdir. 11. yy'da bile bölgeyi ve Arap dünyasını Haçlı ordularına karşı koruma görevini üstlenmişlerdir. 15. yy'da Portekizlilerin ve İspanyolların bölgeye karşı ilgilerinin artmasının ardından, karşılarında yine Türkleri bulmuşlardır. Portekizlilerin Medine ve Mekke şehirlerini ele geçirmek istemesi üzerine Türkler yine harekete geçmiştir.⁴

Türklerin kurduğu büyük Osmanlı Devleti, döneminde çok geniş bir coğrafyaya yayılıp, bir çok etnik unsuru bünyesinde uzun yıllar barındırabilme başarısı göstermiş ve bir dönem Ortadoğu'daki tek ve etkin güç olmuştur. Müslümanların kendi içindeki Sünni-Şii çatışması da, Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında bu dönemlerde başlamış, Günümüz İran-Türkiye ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, bu coğrafyada etkinliğini 16. yy'dan 20. yy'a kadar sürdürebilmiştir. Abbasi İmparatorluğundan hilafeti aldıktan sonra İslam'ın resmi olarak da liderliğini üstlenmişlerdir. 1517 senesinden, Birinci Dünya Savaşı bitimine kadar bölgedeki etkin güç Osmanlı Devletidir. 4 asırlık hakimiyetinin ardından, bölgede kaçınılmaz bir şekilde Osmanlı Devleti'nin izleri devam etmektedir. Yönetim şekliyle, kültürel mirasıyla ve diğer uygulamalarıyla Osmanlı etkisi, bölge halkı üzerinde, Osmanlı Devleti yıkılıp, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmasından sonra bile devam etmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti o dönemde mimaride oldukça ilerde olmasının yanı sıra, yönetim olarak da oldukça hoşgörülü bir politika benimsemiş, yönetim anlamında da dirlik ve düzen getirmiş, bütün bunlar bölge insanının yaşantısına doğrudan etki etmiştir.⁵

³ Ali Özbilgeç, "Ortadoğu ve Şiilik: Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde Şia Etkisi", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007, s. 9.

⁴ Ali Arslan, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları", ed. Mukaddes Arslan, Türkiye-Ortadoğu Uluslararası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 19

⁵ Akman, a.g.e., s. 17.

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra, uzun bir süre enerjisini batıya harcamak zorunda kalmıştır. Hristiyan dünyasıyla olan mücadelesinde güç kazanmasının ardından, yüzünü doğuya çeviren Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim döneminde, doğudaki Şii Safevi Devleti'ni bir tehdit olarak görmeye başladı. 1501 yılında, Şah İsmail tarafından kurulan Safevi Devleti, Sünni-Şii çatışmasının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Yavuz Sultan Selim, Safevi Devleti'ni mağlup ettikten sonra, Memlük Devleti'ni de mağlup ederek, Suriye ve Filistin'i Osmanlı Devleti sınırlarına katmıştır. Kendileri de etnik olarak aynı unsur olmaları sebebiyle de Memlükler uzun yıllar Osmanlı himayesini kabul etmişlerdir. Yavuz bundan 1 sene sonra ordusuyla Sahra Çölü'nü aşarak Mısır'ı da fethetmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu ilerleyişi ile birlikte Kuzey Afrika ve Yemen de Osmanlı topraklarına katılmıştır. Fethedilmelerinin ardından merkeze uzak olan Hicaz, Kuzey Afrika, Mısır gibi bölgelere içerde bağımsız, dışarıda Osmanlı Devleti'ne bağlı bir yönetim modeli uygulanmıştır.⁶

19. yy'da ise Osmanlı Devleti, Batı Emperyalizmi karşısında zayıflamaya başlamıştır. Özellikle İngiltere'nin, Rusya karşısında Osmanlı Devleti'ni destekleme politikasından vazgeçmesinin ardından, fiili olarak Kıbrıs'ı ve Mısır'ı işgal etmesiyle Osmanlı'nın bölge hakimiyeti çökme noktasına gelmiştir. Bu süreçte de bölge halkından da yeterince destek göremediğini söyleyebiliriz. Buna sebep olarak da bölgede idarenin verimsizleşmesi, ekonomik problemler, yolsuzluk problemleri gösterilebilir.⁷

Teknolojik gelişmelerin takip edilememesi, Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerinin etkilerinin onları askeri, ekonomik, teknolojik yönden üstün duruma getirmesi, Emperyalist güçler karşısında Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini zayıflatmış, bu durum Ortadoğu'nun da kaderini değiştirmiştir. Osmanlı Devleti sömürgeci devletlerin bölgeyi işgalini durduramamıştır.

1.1.2. Sömürgecilik Dönemi

Batılı ülkelerin sömürgeci anlayışının ilk izleri Haçlı seferleriyle görülebilir. Müslümanların elinde olan kutsal topraklara yönelik bu oluşum tamamen emperyalist bir yaklaşımdı. Çünkü her ne kadar dini nedenler ortaya koyulsa da, Haçlı Seferleri ekonomik sebeplere daha çok dayanmaktadır. Bunun en net kanıtı, Haçlı Seferleri sırasında, Hristiyan Bizans'ın başkenti İstanbul'un da yağmalanmasıdır. İşte ekonomik sebeplerle yapılan bu

⁶ Akman, a.g.e., s. 18.

⁷ Çağatay Özdemir, "Ortadoğu ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu'da Model Olabilir Mi?)", Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2012, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), s. 11-12.

seferler, Doğu'nun zenginliklerini Batı'ya taşıma maksadıyla yapılan sömürgecinin temellerini atmıştır.⁸

Sömürgecilik kavramı, tarihçiler ve siyasetçiler tarafından bir çok farklı şekilde tanımlanmıştır. Ancak en güçlü tanımlardan biri, konunun uzmanı Robinson'a göre sömürgecilik: "Gelişen toplumun temsilcileri sayesinde, diplomasi, ideolojik ikna, fetih ve kuralla ya da kendi insanlarıyla yurt dışında koloniler kurarak zayıf toplumların hayatları üzerinde aşırı etki ya da kontrol kazanmalarıdır.". Bu tanım modern sömürgecilik kavramını, tarihteki fetih yoluyla ülkeleri ele geçirmekten ayırmaktadır. Sömürgeciliği Avrupalılar, Robinson'un tanımındaki gibi diplomasi, ikna, fetih ve kuralla koloni kurma yollarıyla Ortadoğu'da kullanmışlardır.⁹

Avrupalıların coğrafi keşiflerle birlikte, yeni yollar keşfetmesiyle, Akdeniz'e bağımlılıkları azalmıştır. Bu yeni yolları kullanarak güçlenen Avrupa karşısında Osmanlı zaman içinde zayıf kalmaya başlamıştır. 18. yy'ın sonlarına gelindiğinde İngiliz donanması artık Osmanlı için bir tehdit olmaya başlamıştı. 19. yy'da ise, Birleşik Krallık dış politikada Hindistan, Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya yöneldi. Hindistan'daki kaynaklar, İngiltere'nin dünya siyasetine yön vermesini sağlıyordu. Dolayısıyla Hindistan'a giden yolları güvence altına almalıydı. İngilizler için hayati öneme sahip Hindistan ve Uzakdoğu'ya en kısa deniz ve kara yolları Ortadoğu'dan geçmekteydi. Önceleri Rusların güçlenmesini engellemek için Osmanlı'yı destekleyen ve güçlü tutmaya çalışan İngilizler, kendi otoritelerini iyice kurduktan ve Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından sonra bu tutumundan da vazgeçti. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasının ardından, Osmanlı Devleti'nin uzak noktalarında yer alan ve Osmanlı hakimiyeti azalan stratejik yerleri işgal etmeye başlamıştır. Mısır ve Kıbrıs'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinin sebebi bu politikalarıdır.¹⁰

Emperyalizmin Sömürgeci zihniyetinden Ortadoğu ve burada yaşayan topluluklar da nasibini almış, bu tarihlerden itibaren bu bölgede savaşlar hiç bitmemiştir. Petrolün daha fazla önem kazanmasının ardından, bu bölgedeki emperyalizm sömürüsü günümüze kadar bitmemiş, dünya siyasetine yön vermeye soyunan büyük devletler, bölgeden elini hiç bir zaman çekmemişlerdir. Başlangıcı İngiltere'nin sömürgeciliği benimsemesi olan bu düzen, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir.

⁸ Suat Parlar, "Ortadoğu Vaadedilmiş Topraklar", Mephisto Yayınları, İstanbul, 1997, s. 95.

⁹ Özdemir, a.g.e., s. 12.

¹⁰ Akman, a.g.e., s. 20.

1.1.3. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem

Birinci Dünya Savaşı, sömürgecilik konusunda emperyalist güçlerin birbiri ile yarışmasının bir sonucudur. Bu yarışta geride kalan Almanya ve İtalya'nın, İngiltere ve Fransa'nın sömürge topraklarını gözünü dikmesi, küresel düzeyde ülkelerin amansızca çatışmasıyla sonuçlanmıştır. Kapitalizmin ham madde ihtiyacının her geçen gün büyümesi ve önüne geçilememesi, Alman milliyetçiliğinin Fransa karşısında güçlenmesi, İngilizlerin Rusya karşısında tampon bölge olarak gördüğü Balkanlarda Avusturya-Macaristan imparatorluğu arasında tansiyonunun artması, ayrıca geniş bir coğrafyaya, dolayısıyla da geniş ham madde kaynaklarına ve başka kaynaklara giden yollara sahip, iyiden iyiye güçsüzleşmiş Osmanlı Devleti'nin paylaşılabilmesi savaşın en büyük sebeplerindendir. Bu sebeplerle başlayan savaşta, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Almanya ve Bulgaristan'dan oluşan İttifak bloku, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın çekirdeğini oluşturduğu İtilaf blokuna karşı kaybetmiştir. Ortadoğu ise yakın tarihte ilk kez, bölge dışından güçler tarafından işgal edilmiştir. İngiltere ve Fransa batının politikalarını yöneten devletler olarak, bölgeyi fiili olarak ele geçirmişlerdir.¹¹

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemle birlikte doğu toplumu ve batı toplumu, yakın temas içine girmiş ve İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki politikaları Ortadoğu'yu bu gün bile devam eden bir kaosa doğru sürüklemiştir. Savaş sırasında bir deklarasyonla bölgenin kendi kendini yöneteceğini bildiren İngiltere ve Fransa, savaş sonrasında bölgedeki çıkarlarını korumak ve sömürgeci anlayışı devam ettirebilmek için fiili işgalde bulunmuşlardır. Bunun sonunda bölgenin tarihsel, kültürel, beşeri yapısını değiştirecek adımlar atmış, "Böl ve yönet." politikasını benimseyerek, mezhepsel ve etnik çatışmaları kışkırtmış, bölge halklarını zayıf ve küçük birimler haline getirmişlerdir. Bu sayede İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar bölgede hakimiyeti ellerinde tutmayı başarmışlardır.¹²

1.1.4. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem

20. yy'ın ilk yarısında meydana gelen İkinci Dünya Savaşı'nın, Birinci Dünya Savaşı'ndan farkı küreselleşmenin de etkisiyle çok daha büyük bir coğrafyaya yayılmasıdır. Ayrıca gelişen teknoloji ile daha ileri düzeyde silahlar kullanılmış ve katılan ülkelerin de tutumuyla cephe, ev ayrımı yapılmadan insanlık dışı bir tutum sergilenerek tarihe büyük

¹¹ Çağatay Özdemir, a.g.e., s. 13.

¹² Özdemir, A.g.e., s. 14.

lekeler bırakılmıştır. Savaş propagandaları, teknolojik hamleler ve muharebelerden dolayı daha uzun sürse de, Almanya, Japonya ve İtalya'nın oluşturduğu miğfer devletlerinin mağlubiyeti ile sonlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Sovyetler Birliği, Çin ve Fransa'nın oluşturduğu müttefikler savaşı kazanmıştır.¹³

Avrupa'da büyük yıkımlara sebep olan savaş, aynı zamanda sömürgeci anlayışın efendi-köle ilişkilerini derinden etkilemiştir. Savaştan sonra sömürülen toplumlar bilinçlenmiştir. Avrupalı devletlerin sömürgelerinde olan hakimiyeti giderek azalmış, daha sonra da bu sömürgeler birer birer bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bölgedeki İngiliz ve Fransız sömürgeci yönetimleri sonlanmıştır. 1922'de Milletler Cemiyeti kararıyla Suriye ve Lübnan'da manda yönetimi kuran Fransızlar, 1946'da Suriye'den çekildiler.¹⁴

Uzun yıllar sömürü altında yaşayan Ortadoğu toplulukları, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, Fransa ve İngiltere'ye sırt çevirdiği ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin popüler rejimlerinden olan komünist rejime ilgi duyduklarını söyleyebiliriz. Batı'nın baskılarına uzun yıllar maruz kalmış bölge halkı, Yahudilerle olan mücadelesini de bu baskının üstüne ekleyerek, Batı karşıtı politikalar benimsemeye başlamıştır. Bu dönemde bölge hakimiyeti için Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği mücadele etmekteydi ve henüz Rusların bölgedeki etkisi azalmamıştı. Her ne kadar bu dönemde Batı karşıtı bir yönelim olsa da burada ibre daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne dönmüştür.¹⁵

1980'lerden sonra, uluslararası sistemde köklü değişiklikler olsa da, Ortadoğu büyük güçler için önemini hiç bir zaman kaybetmemiştir. Soğuk Savaş döneminde bu coğrafya daha çok petrolüyle ilgi odağı olmayı başarmıştır. Bunun yanında bölgedeki fazla iş gücü, İslami oluşumlar ve bölgedeki güç çatışmalarının büyük devletler tarafından yönlendirilmek istenmesi, bu bölgenin ilgi odağı olmaya devam etmesini sağlamıştır. Soğuk savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği farklı kutupları bölgede destekleyerek, bölgenin kontrolünü elinde tutmak için hamleler yapmışlardır. Bu gün hala bölgede güç dengeleri, bölge dışı aktörler tarafından belirlenmeye çalışılmakta, bu da bölgede ciddi kırılmalara sebep olmaktadır.¹⁶

¹³ Özbilgeç, a.g.e., s. 11.

¹⁴ Ömer Turan, "Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu", Yaydağ Yayınları, İstanbul, 2002, s. 253.

¹⁵ Ekrem Memiş, "Kaynayan Kazan Ortadoğu", Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s.37.

¹⁶ Özbilgeç, a.g.e., s. 14.

1.1.5. Körfez Savaşları

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve 11 Eylül saldırılarına tepki olarak Irak'ın işgal edilmesi, Körfez Savaşı'nın başlangıç noktasıdır. Bölgede petrol ve baskın bir siyaset gayesiyle yapılan bu mücadele, istikrarsızlık ve güvensizlik ortamı doğurmuştur. Yeterli iş gücü olmasına rağmen, savaş yüzünden alt yapı zarar görmüş ve refah düzeyini düşürmüştür. Bu süreçte mezhep çatışmaları körüklenmiş ve yüz binlerce insan göç etmek zorunda kalmışlardır.

1.1.5.1. Birinci Körfez Savaşı

2 Ağustos 1990 tarihinde Irak askerlerinin, Kuveyt'i işgal etmesiyle birlikte, Birinci Körfez Savaşı başlamış oldu. Saddam Hüseyin, bu işgale gerekçe olarak, 8 sene süren İran- Irak Savaşı sırasında, Kuveyt'in kuzeye doğru topraklarını genişletmesi iddiasını gösterdi. Savaş sırasında, Kuveyt yönetimi sınırı 70 km kadar genişletmiş, bu bölgeye de askeri birlikler ve petrol rafinerileri kurmuştu.¹⁷

Saddam Hüseyin Amman'daki Arap Zirvesi'nde bu gerilime iki gerekçe göstermişti. Bunlardan birincisi körfez bölgesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Deniz Kuvvetlerinin varlığı, ikincisi ise, Kuveyt'in petrol fiyatlarını aşağı çektiğiydi. Ayrıca bu dile getirilen gerekçelerin arkasında, geçmişte Irak yönetiminde olan Kuveyt'in Birinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanıp, diğer devletler tarafından kabul edilmesi de bu gerilimin sebeplerinden biridir. Coğrafi açıdan da Irak'ın körfeze inmesi, Kuveyt sınırlarınca engelleniyor, bu Irak'ın sıcak denizlerle bağlantısını kesiyordu. Bir diğer problem de Irak'ın Kuveyt'e ve diğer Arap devletlerine borçlu olmasıydı. Yalnızca Kuveyt'e 15 milyar Dolar borcu olan Irak, hem bu borçtan kurtulacak, hem de Kuveyt'in zengin petrol rezervlerini ele geçirerek, dünya petrolünün yüzde yirmisini elinde bulundurmuş olacaktı. Bunu başarırca, hem dünya petrolünün enflasyonuna yön verecek, hem de Ortadoğu'da etkin güçlerden biri olabilecekti.¹⁸

Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin desteğini alarak (Çin Halk Cumhuriyeti çekimser oy kullanmıştır.), Birleşmiş Milletler güvenlik konseyinden, “askeri güç, kullanımı dahil tüm gerekli yollara baş vurma yetkisi” tanıyan 678 sayılı kararı geçirdi. 15 Ocak gününe kadar Irak yönetiminin de geri adım

¹⁷ Doğu Ergil, “Körfez Bunalımı”, Gündoğan Yayınları, 1996, s. 47.

¹⁸ Özbilgeç, a.g.e., s. 15.

atmamasıyla birlikte, kurtarma hareketi başlamış oldu. Bu bölgede, iç karışıklıkları kendileri destekleyen dış güçler, petrol politikaları doğrultusunda aktif olarak bölgede çatışmalara katılmışlardır. Birinci Körfez Savaşı bu önermenin en açık kanıtıdır. Bu mücadelenin açık nedeni, bölge petrolünün dönemin Irak yönetimine kaptırılmamasıdır.¹⁹

Birinci Körfez Savaşı sonunda Irak 3'e bölünmüş ancak, Saddam Hüseyin yönetiminde kalmayı başarabilmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Amerika Birleşik Devletleri, 11 Eylül saldırılarını da bahane ederek, Saddam yönetimini sona erdirmek ve Irak'ı silahsızlandırmak için yeni bir hareket başlatmıştır.²⁰

1.1.5.2. İkinci Körfez Savaşı

11 Eylül'de gerçekleşen , Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik saldırıları El Kaide'nin üstlenmesiyle, Usame Bin Ladin isminin öne çıktığı bu saldırıların ardından, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batı, Ortadoğu ülkelerine yaptırımlar uygulamaya başladı. Bölge devletlerinin neredeyse tamamında terör örgütlerine ve aşırı İslamcı gruplara karşı tutumlar değişti. Yine de Ortadoğu ülkelerinin yönetimleri, halkın tepkisinden çekindikleri için Amerika Birleşik Devletleri ile yakınlaşmaktan çekiniyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri de, petrolü elinde tutabilmek için, Ortadoğu'yu sürekli kontrol altında tutup, riskten uzak bir alana dönüştürmeyi hedefliyordu. 11 Eylül sonrasında, Irak petroleriyle ilgili attığı adımlarda bu stratejinin izleri görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin müdahalesi sonrası, bu durumun bölgedeki etkileri de görülmekte gecikmedi. Aşırı İslamcı terör örgütleri, toplumun içine iyiden iyiye gizlendi ve etkinlikleri bir miktar azaldı.²¹

Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeye müdahaleleri sonucunda, Arap toplumunun Batı'ya karşı tutumu giderek daha sert bir hal almıştır. Arap toplumunun iç karışıklıklarında taraf olması ve bu çatışmaları körüklemesi, bunun yanında terörü bahane ederek, Irak'a fiili müdahalelerde bulunması, Arapların Amerika Birleşik Devleti düşmanlığını büyütüştür.²²

¹⁹ Ergil, a.g.e., s. 51.

²⁰ İdris Bal, "Ortadoğu'da Savaş, ABD ve Türkiye", Stradigma Dergisi, 2003, s. 2.

²¹ Özbilgeç, a.g.e., s. 17-18.

²² Özbilgeç, a.g.e., s. 18.

1.1.6. Arap-İsrail Çatışması

Ortadoğu'da bir diğer iç karışıklık unsuru da, bölgedeki İslami terörü körükleyen Arap-İsrail çatışmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Ortadoğu'nun yakın tarihini etkileyecek en önemli gelişmelerden biri de İsrail'in kurulmasıdır. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması, bu coğrafyada zaten var olan Arap-Yahudi mücadelesine yeni bir boyut kazandırarak, Arap-İsrail mücadelesine dönüştürmüştür. Bunun etkileri günümüzde halen devam etmektedir. İsrail'in bölgede varlığı ve Filistin halkına baskısı, emperyalist Batı'ya karşı sert tutumu güncel kılmakta, bunun yanında bir çok İslami grubu da terör kumpasının içine çekmektedir.²³

İsrail'in bölgedeki varlığı, silahlanma yarışı açısından da önemlidir. Arap-İsrail çatışmaları, terörist eylemler ve Amerika ve emperyalist güçlerin İsrail'i desteklemesi, İsrail'in silahlanma konusunda ciddi adımlar atmasının arka planını oluşturur. Terör örgütlerini bahane ederek, silahlanma konusunda geri adım atmayan İsrail, bölgedeki diğer devletler açısından da bu anlamda bir tehdit unsuru oluşturmakta, dolayısıyla bölgede topluca bir silahlanmaya zemin hazırlamaktadır. İsrail nükleer silahlar konusunda bile, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa gibi emperyalist devletlerin desteğinin arkasında olması sebebiyle geri adım atmamaktadır. Bu büyük devletlerin İsrail'i desteklemesinin en önemli sebebi, kendilerine karşı bir tutum içerisinde olan Arapların karşısında kendilerinden bir güç olarak, bölgede etkin güç olan İsrail'in varlığını ve hareket alanını güçlendirmek istemeleridir. Bu anlamda İsrail, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'nın çıkarları aynı yöndedir. Bu da Ortadoğu'daki karışıklığın yakın gelecekte son bulmayacağını en ciddi göstergelerinden biridir.²⁴

Ortadoğu ülkelerinin bu süreçten sonraki, yakın geçmişte yaşadığı iç karışıklıklara, Arap Baharı konusuna ve emperyalist güçlerin bölgedeki planlarına tezimizin ilerleyen bölümlerinde tekrar değineceğiz. Tezimizin başlangıç bölümünde Ortadoğu'nun yakın tarihinden ve yaşanan önemli gelişmelerden bahsettik. Bir sonraki bölümde ise Ortadoğu coğrafyasını inceleyeceğiz.

²³ Çağatay Özdemir, a.g.e, s. 15.

²⁴ Ali Özbilgeç, a.g.e., s. 19-20.

1.2. Coğrafi Birikim

Bu bölümde Ortadoğu'nun sınırları, Jeopolitik Unsurların Tarihsel İçeriği, doğal kaynakların evrimi ve burada bulunan ülkeler anlatılacaktır.

1.2.1. Ortadoğu'nun Sınırları

Ortadoğu'nun kapsamı güçlü devletlerin dünya politikalarına göre değişim göstermektedir. Bu değişimlerin ana kaynağı ülkelerin bölgeye olan bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerine göre bu sınırlar Kuzeybatı Afrika kıyılarından başlar ve Pakistan'a kadar devam eder fakat Rusya'ya göre bu alan daha dardır. İngiltere'ye göre ise sınırlar petrol ön planda tutularak belirlenmiştir.²⁵

Günümüzde, Ortadoğu coğrafi açıdan, Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayıp doğuda Umman Körfezine kadar uzanmaktadır. Ayrıca Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı da kapsayıp kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini içine almaktadır. İran, Afganistan ve Pakistan'ın da içinde bulunduğu güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemene kadar devam eden Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve İsrail'in yer aldığı bir bölge olarak tanımlanmaktadır.²⁶

1.2.2. Jeopolitik Unsurların Tarihsel İçeriği

“Jeopolitik kavram; Devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, ülkelerin coğrafi konumu ve fiziksel çevre ile açıklamaya çalışan bir yaklaşımdır ve siyasi coğrafya ile eş anlamlıdır. Uygulama ile olan yakın ilgisi nedeniyle de, bir devletin dış politika davranışlarının nedeni olmaktan çok gerekçesi olabilmektedir.”²⁷

Ortadoğu'ya baktığımızda geçmişten günümüze kadar hep en büyük ilgi odaklarından biri olduğunu görmekteyiz. Dünyanın en önemli su ve kara yollarının bulundurmasından dolayı diğer ülkelerin dikkatini çekmiştir, aynı zamanda büyük ölçüde petrol rezervlerine sahip olması ekonomik önem ihtiva etmiş, bunun sonucunda da dünya egemenliğini

²⁵ Melih Perçin, “Ortadoğu'da Savunma Harcamaları Ve Askeri Güç Değişimi”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Ve İslam Ülkeler Enstitüsü, İstanbul,1999, s.43.

²⁶ Mustafa Erceylan, “ Büyük Ortadoğu Projesinde İran'ın Önemi”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2007, s. 62.

²⁷ Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, İstanbul Der Yayınları, 2003, s.70.

amaçlayan ülkelerin paylaşılmasını alanı haline gelmiştir. Asya ile Avrupa'yı ; Asya ile Afrika'yı birbirine bağlayan Ortadoğu bölgesi Akdeniz ve Hint Okyanusu ile olan bağlantısını burada sağlar.²⁸

Birbiriyle Ortadoğu'da kesişen, Asya, Avrupa ve Afrika'dan oluşan ve 'dünya adası' olarak da anılan bu kıtalar topluluğu Avrupa kıtası, Anadolu Yarımadası üzerinden Ortadoğu'ya uzanır. Asya'dan, İran ve Anadolu istikametini takip ederek Avrupa'ya atlamak mümkündür. Bunun gibi yine doğrudan Mezopotamya üzerinden gelen yollar Doğu Akdeniz'e ve Sina Yarımadası üzerinden Mısır'a ve Afrika kıtasına ulaşır. Bundan başka Doğu Akdeniz kıyılarındaki belli başlı yolların Anadolu ve Irak- İran üzerinden Asya kıtası içerilerine doğru uzanan durumları Ortadoğu'nun değerini daha da arttırır.²⁹

Ortadoğu'nun tarihsel sürecine bakıldığında görünen şu ki; burada yaşamış kavimler Balkanlar üzerinden Anadolu'yu, imparatorluklar ise Anadolu ve Doğu Akdeniz'i merkez olarak kullanmıştır. Böylece Afrika ve Asya'da güçlerini en üst noktaya taşımışlardır. Son dönemlerde de Müslüman Türklerin de bölgenin köprü konumunu iyi biçimde kullandıkları gözlenmektedir.³⁰

Ortadoğu'nun ticari olarak da köprü ve geçiş noktası olması bölgeye ekstra bir jeopolitik önem katmaktadır. Sanayileşmiş Avrupa'nın endüstri ürünlerinin hem kendi bölgesinde hem de Uzakdoğu piyasasında sunulmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda Uzakdoğu sanayisinin Avrupa'ya açılma hedefinde de bölgeyi kullanması Ortadoğu'nun ticaret yollarının kesiştiği nokta olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Dünya tarihinde her zaman için önemli bir jeopolitik öneme sahip olan boğazlar ve kanallar Ortadoğu'nun kapsamına girmektedir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Kızıldeniz'de Babül-Mendep Boğazı, Basra Körfezi çıkışındaki Hürmüz Boğazı ile Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren Süveyş Kanalı, dünyanın belli başlı su yollarını kontrolleri altında tutmakta ve bölgenin stratejik önemine katkıda bulunmaktadır. Bu kanal hem konumu ile hem de okyanusların arasında çok hassas bir bağlantı noktası olmasından dolayı zaman ve ekonomi yönünden gemilerin ulaşımında Süveyş Kanalını diğer kanallardan ayırmaktadır.³¹

Aynı zamanda Ortadoğu birçok dinin çıkış merkezi konumundadır. Müslümanlık ve Yahudiliğin yanında Hristiyanlık da bu bölgede doğmuş ancak belli zaman sonrasında Avrupa'ya yayılmış ve Batı medeniyetinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bölgede ise

²⁸ Hacer Kaya Gül, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2009, s. 8.

²⁹ Memiş, a.g.e., s. 9.

³⁰ Özbilgeç, a.g.e., s.21.

³¹ Özbilgeç, a.g.e., s.22.

İslamiyet hakim olmuş, bölge dışına yayılmış olsa da her zaman için merkezi rolünü korumuştur.

A.B.D. eski başkanlarından Truman bir konuşmasında, Ortadoğu'nun dünya üzerinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu ifade ederken şunları söylemiştir: “Gözlerimizi Yakın ve Ortadoğu'ya çevirdiğimizde vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşırız. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar var. En işlek kara, hava, deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan bölgenin büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ülkelerin hiç birisi ne yalnız ne de birlikte kendilerine yöneltilen bir tecavüze karşı koyabilecek kadar güçlüdür.”³²

1.2.3. Doğal Kaynakların Evrimi

Ortadoğu'nun en büyük geçim kaynaklarından olan tarım coğrafi nedenlerden ötürü ikiye ayrılır. ilki ve en önemlisi nehir vadisi tarımıdır. Coğrafi şartların zorlamasıyla halk nehir kenarlarına göç etmiş ve tarım faaliyetlerini burada devam ettirmişlerdir. Bu nehirler Fırat-Dicle, Nil ve Orta Asya'nın iki önemli nehri Amu Derya ve Siri Derya'dır. Aynı zamanda Suriye-Filistin kıyılarında, Suriye vadilerinde, İran'ın ve çoğu bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan bazı bölgelerinde de nehir tarımından farklı olarak yağmura bağlı tarım yapılır. Yağmura bağlı tarım daha zor olmakla birlikte nehir tarımına göre daha az ürün verir.³³

Ortadoğu topraklarının büyük bir kısmı yarı kuraktır. Bu topraklar keçi ve koyun yetiştirilmesi için uygundur fakat tarıma ve büyükbaş hayvancılığa elverişli değildir. Bölgede geçmişten günümüze hakim olan göçebe hayvancılık kültürü ile ilkel tarım birleşince uygarlık başlamıştır. Batı Avrupa'da hayvancılığın ve tarımın yakın ilişkiler içinde olduğunu görebilmekteyiz. Fakat Ortadoğu için bu durum geçerli değildir. Bölgede göçebeler ile köylüler arasında hep bir çatışma ve ayrılık söz konusu olmuştur. Bu çatışmanın başlangıcı Habil ile Kabil'e dayanmaktadır.³⁴

Petrol stratejik olarak önemli bir hammadDEDİR. Çünkü petrol rezervleri yeryüzüne dengeli bir biçimde dağılmamıştır. Toprakları içinde petrol rezervleri bulunmayan ülkeler bu ihtiyaçlarını başka bölgelerden edinmek zorunda kalmıştır. Petrol rezervleri bulunan bölgeler

³² Kaya Gül, a.g.e., s.9.

³³ Tanzer Polat YILMAZ, “Ortadoğu Ekonomisi ve Su Sorunu”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2009, s.12.

³⁴ Yılmaz, a.g.e., s.12.

ise bu durumda avantajlı konuma geçmiştir. Bu bölgelerden en önemlisi ise Ortadoğu'dur.³⁵

Coğrafyanın Ortadoğu'ya sunduğu ana avantaj zengin petrol ve doğalgaz yataklarıdır. Bu yataklar genelde Basra Körfezi çevresinde toplanmıştır. Coğrafi konum, zengin yeraltı kaynakları ve alım gücü bölge politikalarının temelini meydana getiren coğrafi özelliklerdir.

Bölge dışı güçler uzun zamandan beri Ortadoğu'da petrol kozunu elde etmek için uğraşmaktadır. Ortadoğu'nun istikrarsız yapısının ve kırılgan yöntemlerinin oluşmasında en büyük role sahip olan etken petrolün çekiciliğidir. Batı ülkeleri tarafından tüketilen petrolün neredeyse yarısı Ortadoğu'dan sağlanmaktadır. İlâveten, dünya tarım ürünlerinin %40'ı da bu bölgede üretilmektedir. Sadece Basra Körfezi bölgesine baktığımızda dahi bu zamana kadar keşfedilmiş petrol rezervlerinin $\frac{2}{3}$ 'sini oluşturduğunu görmekteyiz. Ortadoğu aynı zamanda dünya gaz rezervlerinin yaklaşık %40'ını kendi bölgesinde bulundurmaktadır. Bunun %35'e yakını Körfez bölgesinde yer almaktadır. Dünya rezervlerinin %3,7'lik kısmını ise Cezayir, Libya ve bazı Kuzey Afrika ülkeleri oluşturur.³⁶

Tablo 1. Dünya Ham Petrol Rezervi (Milyar Varil)

Ülkeler	1983 Sonu	1993 Sonu	2002 Sonu	2003 Sonu	%
İran	55,3	92,9	130,7	133,2	%11,4
Irak	65,0	100,0	115,0	115,0	%10,0
Kuveyt	67,0	96,5	96,5	99,0	%8,5
Umman	3,5	5,0	5,7	5,6	%0,5
Katar	3,3	3,1	15,2	15,2	%1,3
S.Arabistan	168,8	261,4	262,8	262,7	%22,9
BAE	32,3	98,1	97,8	97,8	%8,5
Suriye	1,5	3,0	2,3	2,3	%0,2
Yemen	-	0,1	0,7	0,7	%0,1
Diğerleri	0,2	0,1	0,1	0,1	
<i>Toplam</i>	<i>396,9</i>	<i>660,1</i>	<i>726,8</i>	<i>726,6</i>	<i>%63,3</i>

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2004; Annual Statistical Bulletin 2003

Ortadoğu coğrafyasında petrolün aksine su bol değildir. Bazı bölgeler haricinde hemen hemen her yerde su sorunu gündemdedir. Gün geçtikçe azalan su ve artan nüfus göz önünde bulundurulduğunda bu durum savaş nedeni olma potansiyeline sahiptir.

Yıl bazında incelendiğinde Dicle 50 metreküp, Fırat 35 metreküp, Nil 84 metreküp, Ürdün 1,5 metreküp su taşımaktadır. "Bölge içi tek ırmak olan ve Araplarla İsrail'i birbirine düşüren Ürdün Irmağı, gereksinimleri, karşılamak adına çok anlamlı değildir. Dünyanın en az

³⁵ Kaya Gül, a.g.e., s. 9.

³⁶ Yılmaz, a.g.e., s.12.

yağış alan ve en fazla buharlaşma yaşayan bölgeleri dönenceler etrafındadır ve Ortadoğu tam böyle bir konumdadır. Ayrıca bölgenin temel su kaynakları da birden çok kıyıdaşa sahiptir. Normal şartlar altında işbirliğinin yolunu açabilecek olan su kaynakları, devletlerin ikili ilişkilerinin iyi olmaması nedeniyle sorun olabilmektedir.”³⁷

1.2.4. Ortadoğu Kapsamındaki Ülkeler

Bu bölümde Ortadoğu'nun sınırları içerisinde bulunan ülkeler anlatılacaktır.

Bahreyn: Basra Körfezi'nde yer alan bir ada ülkesidir. Bahreyn'in güneydoğusunda Katar, batısında Suudi Arabistan yer alır. Yüz ölçümü 765 km² 'dir. Aşağıdaki şekilde Bahreyn'in haritası gösterilmiştir.

Şekil 1. Bahreyn'in haritası

Kaynak:maps.google.com

Birleşik Arap Emirlikleri: Ortadoğu'da Arap Yarımadası'nın güneydoğusunda bulunan, Umman ve Suudi Arabistan'la komşu olan ülkedir. Yüz ölçümü 83,600 km² 'dir. Aşağıdaki şekilde Birleşik Arap Emirlikleri'nin haritası gösterilmiştir.

³⁷ Kaya Gül, a.g.e.,s.8.

Şekil 2. Birleşik Arap Emirlikleri'nin haritası

Kaynak:maps.google.com

Filistin: Doğu Akdeniz'de ve Orta Doğu'da, İsrail topraklarının tamamı ile Gazze Şeridi ve Batı Şeria gibi Filistinlilerin kontrolündeki toprakları kapsayan coğrafi bölgedir. Yüz ölçümü 6.220 km²'dir. Aşağıdaki şekilde Filistin'in haritası gösterilmiştir.

Şekil 3. Filistin'in haritası

Kaynak: wikipedia.org

Irak: Aşağı Mezopotamya bölgesinde kurulmuş bir devlettir. Bugün Irak, Orta Doğu'da yer alan stratejik mevkisi ile, sahip olduğu petrol rezervleri ile Körfez'in önemli ülkelerinden biri durumundadır. Yüz ölçümü 437.072 km² 'dir. Aşağıdaki şekilde Irak'ın haritası gösterilmiştir.

Şekil 4. Irak'ın haritası

Kaynak:maps.google.com

İran: Güneybatı Asya'da bir ülkedir.. Güneyde Fars Körfezi ve Umman Körfezi, kuzeyde ise Hazar Denizi ile çevrilidir. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan ile kara sınırına sahiptir. Yüz ölçümü 1.648.000 km²'dir. Aşağıdaki şekilde İran'ın haritası gösterilmiştir.

Şekil 5. İran'ın haritası

Kaynak: maps.google.com

İsrail: Orta Doğu'da, Asya ve Afrika kıtalarının kesiştiği yerde bulunan bir ülke. Coğrafi olarak, Asya kıtasında bulunur. Batısında Akdeniz, kuzeyinde Lübnan ve Suriye, doğusunda Ürdün, güneyinde ise Mısır, Filistin ve Kızıldeniz ile çevrilidir. Yüz ölçümü 20,770 / 22,072 km²'dir. Aşağıdaki şekilde İsrail'in haritası gösterilmiştir.

Şekil 6. İsrail'in haritası

Kaynak: maps.google.com

Katar: Arap Yarımadası'nın doğusunda bulunan bir Basra Körfezi ülkesi. Tek kara sınır komşusu Suudi Arabistan olup diğer tarafları Basra Körfezi ile çevrilidir. Kuzeybatısında Bahreyn, batı ve güneyinde Suudi Arabistan, doğusunda Birleşik Arap Emirlikleri ve kuzeyinde İran bulunur. Yüz ölçümü 11,586 km²'dir. Aşağıdaki şekilde Katar'ın haritası gösterilmiştir.

Şekil 7. Katar'ın haritası

Kaynak: maps.google.com

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti: Kıbrıs Adası'nda Türkiye, Birleşik Krallık ve Yunanistan'ın garantörlüğü altında Türk ve Rum ortaklığında kurulan fiilî olarak adanın güneyini yöneten devlet. Akdeniz'in Avrasya'ya yakın bölgesinde ada devleti olarak bulunup, kuzeyinde Türkiye, doğusunda Levant, güneyinde Mısır ve batısında Yunanistan ile deniz komşusudur. Kıbrıs Adası, Akdeniz'in en büyük üçüncü adasıdır. Yüz ölçümü 9.250 km²'dir. Aşağıdaki şekilde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin haritası gösterilmiştir.

Şekil 8. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin haritası

Kaynak:maps.google.com

Kuveyt: Arabistan Yarımadası'nın kuzeydoğusunda, Basra Körfezi kıyısında yer alan ülke. Kuzeyde Irak ve güneyde Suudi Arabistan ile komşudur. Yüz ölçümü 17.818 km²'dir. Aşağıdaki şekilde Kuveyt'in haritası gösterilmiştir.

Şekil 9. Kuveyt'in haritası

Kaynak:maps.google.com

Lübnan: Doğu Akdeniz kıyısında bir Arap ve Ortadoğu ülkesi. Başkenti Beyrut'tur. Tarihteki Fenike uygarlığının vatanı Lübnan ve kıyılarıdır. Kuzeyinde ve doğusunda Suriye, güneyinde İsrail yer alır. Yüz ölçümü 10.452 km²'dir. Aşağıdaki şekilde Lübnan'ın haritası gösterilmiştir.

Şekil 10. Lübnan'ın haritası

Kaynak:maps.google.com

Mısır: Kuzey Afrika'nın nüfusu en büyük olan ülkesidir. Nüfusun büyük bir bölümü Nil Nehri boyunca yerleşmiştir. Akdeniz ve Kızıldeniz'e kıyısı bulunan Mısır'ın, batısında Libya, güneyinde ise Sudan yer almaktadır. Mısır, Asya kıtasında yer alan kısmı Sina Yarımadası üzerinden Filistin ve İsrail ile komşudur. Mısır'dan geçen Nil Nehri, sularını Akdeniz'e boşaltmaktadır. Medeniyetin beşiği olan Ortadoğu'da bulunan bir ülkedir. Ülke 1,010,000 kilometre kare kapsayan bir toprak parçasına sahiptir. Aşağıdaki şekilde Mısır'ın haritası gösterilmiştir.

Şekil 11. Mısır'ın haritası

Kaynak:maps.google.com

Suriye: Ortadoğu'da Lübnan, İsrail, Ürdün, Irak ve Türkiye ile komşu bir ülkedir. Akdeniz'e kıyısı vardır. Başkenti ve en büyük şehri Şam'dır. Akdeniz'in doğusunda yer alan Suriye'nin batısında dağlık bir kütle yer alır. K-G yönünde uzanan Ensariye Dağları Türkiye'deki Nur Dağlarının bir uzantısı şeklinde Anti-Lübnan Dağları olarak İsrail'e kadar kıyı boyunca uzanır. 1000 metre yükseklikteki bu dağlar kıyıya paralel uzanması nedeniyle deniz etkisinin Suriye'nin iç kısımlarına sokulmasını önler. Suriye'nin iç kısımlarında çöl şartları etkilidir. Suriye'nin güneydoğusunda Suriye Çölü yer alır. Suriye'nin 2/3 si çöllerle kaplıdır. Yüz ölçümü 185,180 km²'dir. Aşağıdaki şekilde Suriye'nin haritası gösterilmiştir.

Şekil 12. Suriye'nin haritası

Kaynak:maps.google.com

Suudi Arabistan Krallığı: Arap Yarımadası'nda bulunan en büyük ülkedir. Kuzeybatıda Ürdün, kuzey ve kuzeydoğuda Irak, doğuda Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri, güneydoğuda Umman, güneyde Yemen, kuzeydoğusunda Basra Körfezi ve batısında Kızıldeniz ile çevrilidir. Buraya iki kutsal caminin arazisi de denir; çünkü İslam'a göre iki kutsal şehir olan Mekke ve Medine bu ülkededir. Suudi Arabistan, Ortadoğu'daki bütün körfez ülkelerinde olduğu gibi hızla gelişmektedir. Aşağıdaki şekilde Suudi Arabistan Krallığı'nın haritası gösterilmiştir.

Şekil 13. Suudi Arabistan Krallığı'nın haritası

Kaynak:maps.google.com

Türkiye Cumhuriyeti: Topraklarının büyük bölümü Anadolu'ya, küçük bir bölümü ise Balkanlar'ın uzantısı olan Trakya'ya yayılmış bir ülke. Kuzeybatıda Bulgaristan, batıda Yunanistan, kuzeydoğuda Gürcistan, doğuda Ermenistan, İran ve Azerbaycan'ın toprağı Nahcivan, güneydoğuda ise Irak ve Suriye komşusudur. Güneyini Akdeniz, batısını Ege Denizi ve kuzeyini Karadeniz çevreler. Marmara Denizi ise İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı ile birlikte Anadolu'yu Trakya'dan yani Asya'yı Avrupa'dan ayırır. Türkiye, Avrupa ve Asya'nın kavşak noktasında yer alması sayesinde önemli bir jeostratejik güce sahiptir. Yüz ölçümü 783,562 km²'dir. Aşağıdaki şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nin haritası gösterilmiştir.

Şekil 14. Türkiye'nin haritası

Kaynak:maps.google.com

Umman: Güneybatı Asya'da, Arap Yarımadası'nın güneydoğusu kıyısında yer alır. Kuzeybatıda Birleşik Arap Emirlikleri, batıda Suudi Arabistan, güneybatıda ise Yemen ile sınır komşusudur. Güneyde ve doğuda Hint Okyanusu, kuzeydoğuda ise Basra Körfeziyle çevrilidir. Aşağıdaki şekilde Umman'ın haritası gösterilmiştir.

Şekil 15. Umman'ın hartası

Kaynak:maps.google.com

Ürdün: Ürdün Haşimi Krallığı, Ortadoğu'da bulunan bir Arap ülkesidir. Kuzeyinde Suriye, kuzeydoğusunda Irak, güneyinde ve doğusunda Suudi Arabistan, batısında İsrail ve Batı Şeria yer almaktadır. Orta Doğu'da, Suudi Arabistan'ın kuzeybatısında bir ülke olan Ürdün'ün coğrafi konumu: 31 00 Kuzey enlemi, 36 00 Doğu boylamıdır. Yüzölçümü: 92,300 km², Sınır komşuları: Irak 181 km, İsrail 238 km, Suudi Arabistan 728 km, Suriye 375 km, Batı Şeria 97 km'dir. Aşağıdaki şekilde Ürdün'ün haritası gösterilmiştir.

Şekil 16. Ürdün'ün haritası

Kaynak:maps.google.com

Yemen: Orta Doğu'da, Umman Denizi, Aden Körfezi ve Kızıldeniz kıyısında, Umman'ın batısında Suudi Arabistan'ın güneyinde yer alan bir ülke. Orta Doğu'da bulunan ülkenin kuzeyden Suudi Arabistan ve doğudan Umman olmak üzere iki adet komşusu bulunmaktadır. Güneyinde Aden Körfezi ve Arap Denizi ile batısında Kızıldeniz ile çevrilidir. Aşağıdaki şekilde Yemen'in haritası gösterilmiştir.

Şekil 17. Yemen'in haritası

Kaynak:maps.google.com

1.3. Kültürel Birikim

Ortadoğu üzerindeki Mısır, Mezopotamya, Anadolu ve İran gibi medeniyetleri göz önünde bulundurduğumuzda, tarihteki en eski ve en yüce uygarlıkların buralarda ortaya çıktığını görebilmekteyiz. Tarihsel kavramlar, devlet olgusu burada oluşmuş; yazı ve para bu topraklarda bulunmuş ve ticaret bu bölgede gelişmiştir. Günümüzden 2300 yıl evvelden dünyanın yuvarlak olduğu Mezopotamya ve Anadolu'da kanıtlanmış, dünyanın çevresi ve çapı hesaplanmıştır. Ortadoğu toprakları üzerinde Mısırlılar, Hititler, Sümerler, Asurlular, Persler; Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok önemli devlet kurulmuş ve yok olmuştur.³⁸

Mısır, Ortadoğu bölgesinde var olan en eski ve en büyük medeniyettir. Nil Nehrinin kıyılarında filizlenen Mısır medeniyeti güçlü krallıkların, göz alıcı şehirlerin, güçlü bir dinin ve ekonomik hayatın gözlemlendiği bir ülkeydi. Mısır medeniyeti, yalnızca tıpta dünyaya önderlik etmemiştir; aynı zamanda kağıdı da icat etmişlerdir. Nehir kenarına kurulmuş medeniyetlere kıyasla çok daha uzun bir müddet, yaklaşık 3000 sene varlığını sürdüren Mısır, birçok güçlü generallerin bürokratlarının ve din adamlarının yetiştirilmesine olanak sağlamıştır.³⁹

Ortadoğu'nun kuzeyinde ve güneyinde Babiller, Asurlar, Akadlar, Sümerler olarak adlandırılan ve farklı dilleri konuşan topluluklar da yaşamıştır. Bu bölge "Mezopotamya" olarak adlandırılır. Mezopotamya'da bir çok uygarlık var olmuştur. Bu uygarlıklardan Sümerler bölgeye şehir kültürünü getirmiş, yazıyı keşfetmiş ve tarihi devirlerin başlamasını mümkün kılmıştır. Sümerler yaklaşık bin yıl boyunca Mezopotamya'da varlığını sürdürmüştür.⁴⁰

Mısır ve Eski Mezopotamya'dan sonra bölgenin esas kültürünü oluşturan; devlet, ticaret ve hukuk kodları ve Ortadoğu'nun egemenlik sisteminde kalıcı izler bırakan, İbrani kültürüdür.

³⁸ Ziya Kıvanç Kıraç, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Bu bağlamda Su Olgusu.", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008, s. 7.

³⁹ Kıraç, a.g.e., s.7.

⁴⁰ Özbilgeç, a.g.e., s. 4.

1.3.1. Ortadoğu'nun Toplum Yapısı ve Özellikleri

Ortadoğu, hem etnik bakımdan hem de kültürel-dini bakımdan toplum yapısı açısından çeşitliliğe sahip bir bölgedir. Bu çeşitlilikte en çok bölgenin tarih boyunca medeniyetler arasında bir kavşak noktası olması, dinlerin ve kadim medeniyetlerin gelişip yayıldığı bir yer ve kültürlerin transfer mekanı olması oldukça etkili rol oynamıştır. Ortadoğu'da üç ana etnik grup bulunmaktadır: Samiler, Hint-Avrupa grubuna mensup olanlar ve Turanî grubu içerisinde yer alanlar. Samiler, Ortadoğu'nun en geniş etnik grubu oluşturmakla birlikte kendi içinde de iki ana gruba ayrılır. Bunlar Araplar ve İbranilerdir. Kaldeliler, Süryaniler, Akkadlar, Babilliler ve Asuriler de bu etnik grup içerisinde yer almaktadır. Araplar her açıdan bakıldığında en büyük etnik grubu oluştururlar, çoğunluk onlardan oluşmaktadır. Sadece Türkiye, İran ve İsrail, Arap olmayan grubu temsil edebilir. İbraniler ise Samilerin ikinci kolunu temsil etmekle birlikte genel olarak İsrail'de yaşamaktadır. Fakat tarihi sürece bakıldığında burada yaşayan İbraniler hep göç halinde bulunmuş ve İsrail'e de bölge dışındaki ülkelerden gelmişlerdir. Hala İsrail dışındaki bölgelerde azınlık halinde yaşayan İbraniler bulunmaktadır. İkinci büyük etnik grup ise Hint Avrupa da ki topluluklar tarafından oluşmaktadır. İranlılar, Ermeniler, Kürtler ve Rumlar ile bazı küçük gruplar bu etnik grupta bulunmaktadır. Bunlarda da İranlılar ağırlıklı olarak çoğunluktadır fakat yine İbraniler gibi bölgedeki diğer ülkelerde de azınlık olarak yaşamaktadırlar. Turani grubunu oluşturan Türkler, Ortadoğu'da büyük bir etnik grubu temsil etmektedir. Türkiye'de çoğunluğu oluşturan Türkler yine de ; İran, Irak ve Suriye'de azınlık olarak yaşamaktadırlar.⁴¹

Arap toplumu üzerinde 1980'lerin başında gerçekleştirilen araştırmada vardıkları sonuçlar Ortadoğu toplumları için genelleştirilebilir. Buna göre Ortadoğu toplumlarının genel özellikleri şunlardır:

1. Ortadoğu toplumlarında hızlı bir nüfus artışı gözlenmektedir.
2. Ortadoğu toplumlarında çocuk ve gençlerin oranı yüksektir.
3. Ortadoğu toplumlarının çeşitli sosyal sorunları bulunmaktadır.
4. Ortadoğu'da nüfusun ülkeler arasında ve ülke içerisindeki dağılımında dengeli bir tablo söz konusu değildir. Bazı ülkelerde ve yerlerde nüfus yoğunluğu aşırı derecede seyredirken bazı ülke ve yerlerde son derece düşük yoğunluktadır.

⁴¹ Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapısı", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, sayı 50, 2005, s. 1248-1249.

5. Ortadoğu toplumları hızla kentleşen toplumlar olup bu artış çeşitli sosyo-ekonomik problemlere yol açmaktadır.

6. Ülkelerdeki nüfusun kompozisyonu monolitik bir yapı arz etmeyip heterojen bir yapıdadır.⁴²

1.3.2. Ortadoğu'nun Dini Yapısı

Ortadoğu'nun dini yapısını incelediğimizde karşımıza büyük bir çeşitlilik tablosu çıkmaktadır. Bölgenin çoğunu Müslümanlar oluşturmakta fakat tüm Müslümanların İslam anlayışı farklılık göstermektedir. Sünnilerin oranı yaklaşık üçte iki, Şiiilerin ise üçte birdir. Şiiilerin üçte ikisi İran'da yaşarken Irak nüfusunun yarısını, Lübnan nüfusunun üçte birini, Bahreyn ve eski Kuzey Yemen nüfusunun %60'ını Şiiiler oluşturmaktadır. Şii çoğunluğun yaşadığı İran, Irak, Lübnan ve Körfez ülkelerinin Şiiileri On iki imama inanırlarken, Yemen'dekiler Şiiilikle Sünnilik arasında ara bir yol olan Zeydiliğe bağlıdırlar. Temel bölünme ve mezhepler, Hz. Muhammed'ten sonra ki halifelik konusunda açığa çıkan tartışma ve anlaşmazlıklar yüzünden meydana gelmiştir. Şiiiler Peygamberin damadı Ali (4. Halife), oğlu Hüseyin ve onların soyundan gelenlerin halife olacağına inanmaktadırlar. Şiiiler Irak ve Bahreyn'de çoğunluğu oluşturmaktadır fakat Ortadoğu'nun genelinde Sünni Müslümanlar çoğunluktadır.⁴³

⁴² Dursun, a.g.e., s.1251-1252.

⁴³ Özbilgeç, a.g.e., s.4

Tablo 2. Ortadoğu ülkelerinde etnik ve dini durum.

ülkeler	resmî dil	Etnik gruplar	Oran	Din	oran
Bahreyn	Ar.	Bahreynli	62.4	Müslüman	81
		Bahreynli olmayan	37.6	Hıristiyan ve diğer	19
Bir. Ar. Em.	Ar.	Arap		Müslüman	96
		İrânlı		Hıristiyan	4
Filistin	Ar.	Güney Asyalı		Müslüman	87.3
			Arap ve diğer	91.2	Musevi
		Yahudi	8.8	Hıristiyan	8.7
Irak	Ar.	Arap		Müslüman	97
		Kürt		(Şii: % 60-65, Sunni: %32-37)	
İran	Farsça	Türkmen		Hıristiyan ve diğer	3
		Asuri ve diğer			
		Farsî	51	Şii Müslüman	89
		Azeri	24	Sunni Müs	10
		Kürt	7	Mecusi,	
İsrail	İbr., Ar.	Arap	3	Musevi, Hıristiyan,	
		Mazederanî	8	Bahai	1
Katar	Ar.	Yahudi		Musevi	80.1
		Yahudi olmayan	80.1	Müslüman	14.6
		(çoğu Arap)	19.9	Hıristiyan	2.1
Kuveyt	Ar.			Diğer	3.2
		Arap	40	Müslüman	95
		Pakistanlı	18		
		Hindu	18		
		İrânlı	10		
Lübnan	Ar.	Diğer	14		
		Kuveytli	45	Müslüman	85 (Sunni 45, Şii 40)
		Diğer Arap	35		
		Güney Asyalı	9	Hıristiyan, Hindu	15
Mısır	Ar.	İrânlı	4		
		Diğer	7		
		Arap	90	Müslüman	70
S. Arabistan	Ar.	Ermeni	4	Hıristiyan	30
		Diğer	1		
Suriye	Ar.	Mısırlı	99	Müslüman	94
		Diğer	1	Kıpti	6
Türkiye	Türkçe	Arap	90	Müslüman	100
		Afrikalı ve Asyalı	10		
Türkiye	Türkçe		90.3	Sünni	74
		Arap	9.7	Alevi, Dürzi vd.	16
		Kürt, Ermeni ve diğer		Hıristiyan	10
Türkiye	Türkçe	Türk	80	Müslüman	99
		Diğer	20	Hır., Yah.	1

Uman	Ar.	Arap,		İbadi Müsl.	75
		Beluci, Güney Asyalı,		Şii,	25
		Afrikaı		Hindu	
Ürdün	Ar.	Arap	98	Sunni Müsl.	92
		Çerkes	1	Hiristiyan	6
		Ermeni	1	Diğer	2
Yemen	Ar.	Arap,		Müsl.(Zeydi),	
		Güney Asyalı,		Yahudi, Hiristiyan,	
		Avrupalı.		Hindu	

Kaynak: www.cia.gov

Tablo 2.'de de görüldüğü gibi Müslüman kesim çoğunlukta olmasına rağmen kendi içlerinde mezhep farklılıkları vardır. Bu mezhep farklılıklarının haricinde üç temel dinin de bölgede yaşamaya devam ettiğini görmekteyiz.

1.3.2.1. Yahudilik

Yaşayan dinler arasında en eskilerinden biri olan Yahudilik, yalnızca dini bir kavram olarak nitelendirilmemektedir. Yahudiler, İbrani ve İsrail oğulları terimleriyle de anılmaktadırlar.

Kutsal kitaplara bakıldığında Yahudi kelimesinin, peygamber olan Yakup ile eşi Lea'nın oğlu Yahuda'nın adından türediği görülmektedir. Yakup'un diğer isminin İsrail olması, Yahuda'nın soyundan gelenlere İsrailoğulları denilmesine sebebiyet vermiştir. Yahudilik ise Sami soyundan gelen İbranilerin dinidir.⁴⁴

Yahudilik, ilk tek Tanrılı din olmasının yanında, Hz. İbrahim ile başlayan bir süreci içine alır. Bugünkü Irak olan, Mezopotamya'da milattan önce 1900 yıllarında yaşamış olan ve Mezopotamya'dan batıya doğru hareket eden göçebe bir İbrani kabilesinin lideri olan Hz. İbrahim putları devirip, tek ve bir olan Tanrıya inandığını ilan etmiştir.⁴⁵

Yahudi dininin temelini Mezopotamya bölgesinde yaşamış halkların düşünceleri ve ürünleri oluşturmuştur. Kaynaklara göre, Mısır'da doğan ve büyüyen Musa peygamber; devlet kurucusu, İsrailoğulları'nın kurtarıcısı ve toplumsal düzenleyici olarak nitelendirilmiştir. Hz. Musa'nın doğum ve yaşam öyküsü, Tevrat'ta birçok olağan üstü olayla birlikte

⁴⁴ Ulaş Bayraktaroğlu, "Ortadoğu'da Yeniden Yapılanma Sürecinde Kültür-İktidar ilişkisi.", Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 25.

⁴⁵ Çağatay Özdemir, "Ortadoğu ve Arap Baharı(Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu'da Model Olabilir Mi?).", Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2012, s.34.

anlatılmaktadır. Hz. Musa, İbranileri kendi etrafında toplayıp onlara tanrıdan buyruklar aldığını, peygamber olarak görevlendirildiğini ve Firavun'a karşı isyan edip bağımsızlık için savaşmaları gerektiğini anlatmıştır. İsrailoğulları Mısır'da ağır işlerde çalıştırılmakta ve aşağılanmaktaydılar. Bu koşullar altında Musa sadece dini bir önder olarak anılmamaktadır, o aynı zamanda bir kavmin kurtarıcısı olmaya çalışmıştır.⁴⁶

Yaklaşık milattan önce 1030 yılında ilk Yahudi devleti Hz. Davut tarafından kurulmuştur. O öldükten sonra kavimin başına Hz. Süleyman geçmiştir ve bu dönemde Yahudilerce kutsal sayılan, ağlama duvarı olarak da bilinen, Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yerde mabet yapılmıştır.⁴⁷

Yahudilik, en baştan günümüze kadar çeşitli kitaplara sahip olmuştur. Yahudiliğin en bilindik kitabı Tevrat adı verilen Ahd-i Atik'tir. Günlük hayatlarının düzenleyicisi olarak benimsedikleri kitap ise Talmud olarak bilinir ve sıradan Yahudi'nin günlük hayatının anayasası gibidir. Dünyada yaklaşık 20 milyon Yahudi olduğu tahmin edilmektedir. Bunların 3 milyon kadarı İsrail'de, 6 milyon kadarı Amerika'da diğerleri de dünyanın birçok yerinde dağılmış vaziyette yaşamaktadır.⁴⁸

1.3.2.2. Hristiyanlık

Roma İmparatorluğu Mezopotamya bölgesini kendi topraklarına kattığında, bölgede tek tanrılı inanç hakimdi. Çok tanrılı Roma inançları ve tek tanrılı Mezopotamya inancı arasında çatışmalar ortaya çıkmıştır. Roma işgali altındaki Yahudi halkı yeni bir kurtarıcının geleceği beklentisi içine girmişti. Sonunda İsa çıkıp peygamber olduğunu açıkladı. Yahudiler İsa'nın gelişini eski Ahid'in bildirdiği nitelikte bir "Kurtuluş Olayı" diye yorumladı.⁴⁹

Hristiyanlık, günümüzde yeryüzünün birçok tarafında inananı ve mensubu bulunan, Filistin'de ortaya çıkmış bir dindir. Doğumu miladi takvimin başlangıcı kabul edilen Hz. İsa tarafından ortaya çıkartılan bir din olan Hristiyanlık, çıkar çatışmaları ve putperestlik gibi nedenlerden dolayı o dönemde yayılma olağanı bulamamıştır. Fakat Hz. İsa öldükten sonra giderek hızlanarak yayılmıştır. Zaman içerisinde Hristiyanlık dini de diğer dinler gibi bölünmeye uğramıştır. İlk ayırım doğu ve Batı kiliseleri arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. Bunun sonucu Hristiyanlık, "Katolik" ve "Ortodoks" olarak adlandırılan iki

⁴⁶ Özdemir, a.g.e., s.28

⁴⁷ Beyza Tangülü, "Büyük Ortadoğu Projesi" Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2006, s.10.

⁴⁸ Kıraç, a.g.e., s.11

⁴⁹ Bayraktaroğlu, a.g.e., s.32

büyük ayrıma girmiştir. Yaşanan farklılıklar sonucu Katolik kilisesinin baskılarına dayanamayarak oluşturulan anlayışta “Protestanlık” olarak adlandırılmıştır.⁵⁰

1.3.2.2.1. Katolikler

Merkeziyetçi bir yapısı olan bu mezhebin başında bulunan Papa Hz. İsa'nın vekili sayılmaktadır. Bununla birlikte Papa'nın siyasi gücü de bulunmaktadır. Papa, ruhani Vatikan devletinin lideridir. Papa, Hristiyanları kilisenin hâkimiyeti altında birleştirmeye çalışırken diğer yandan da Katolik ayinlerini yönetmektedir.⁵¹

Ortadoğu'ya baktığımızda birçok Katolik kilisesinin olduğunu görebiliriz. Maruni Kilisesi, bütünüyle Katolik olan tek doğu kilisesidir ve üyelerinin çoğu Lübnan'da yaşamaktadır. Rum Melkit Katolik Kilisesi, Rum Ortodoks Kilisesinde oluşan bir bölünme sonucunda kurulmuştur. Kudüs ve civarında mensupları bulunmaktadır. Süryani Katolik Kilisesinin, genel olarak Beyrut'ta ve Kudüs'te üyeleri bulunmaktadır. Ermeni Katolik Kilisesinin, Kudüs, Gazze, Ramallah, Hayfa şehirlerinde mensupları vardır. Bu kiliselere ek olarak küçük gruplar hâlinde üyeleri olan Kıpti Kilisesi ve Kildani Katolik Kilisesi de Ortadoğu bölgesinde bulunmaktadır.⁵²

1.3.2.2.2. Protestanlar

Protestanlar, Hristiyanlık dini içinde diğer mezheplere göre farklı bir yere sahiptir. İnanç, ibadet ve daha birçok konuda yaratıcı ile insan arasına giren din adamlarını reddetmektedirler. Hristiyanları Katolik Kilisesinin baskısından kurtarmayı amaçlayarak Tanrı ile kendi arasında aracısız bir inanç bağlantısı kurmuşlardır.⁵³

19. yüzyılın başlarında, Ortadoğu'da ise Protestan toplulukları ortaya çıkmıştır ve Batılı misyonerler kutsal toprakları yeniden keşfetmiştir. Bu Misyonerlerin amacı bölgede yaşayan Müslüman ve Yahudi inancına sahip kişileri Hristiyanlaştırmaktı fakat sadece Arapça konuşan Ortodoksları kendilerine çekebilmişlerdir. Bölgede, değişikliklere maruz kalmasına rağmen Anglikan Kilisesine bağlı Kudüs piskoposluğu, Luther Kilisesi, Kudüs, Hayfa, Yafa

⁵⁰ Özdemir, a.g.e., s.30

⁵¹ Suat Yıldırım, (1996), Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık, Nil Yayınları, İstanbul, s.162

⁵² Özdemir, a.g.e., s.32

⁵³ Hakan Olgun, (2004), Protestan Ahlakiliği Sorunu ve Philip Melanchthon, Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları dergisi, Yıl:2, Sayı:1, İstanbul, s.116

ve daha birçok yerde merkezleri bulunan Baptist Kilisesi ve İskoçya Presbiteryan Kilisesi gibi kiliseler ve mensupları bulunmaktadır.⁵⁴

1.3.2.2.3. Ortodokslar

Doğu Kilisesi Ortodoks mezhebini temsil etmektedir. Mezhebin mensupları genel olarak Rum ve Doğulular olduğundan Doğu Kilisesine Rum Kilisesi de denilmektedir. Ortodoks kelimesi doğru olan inanç ve görüş anlamına gelmektedir.

Ortadoğu bölgesinde, Rum Ortodoks Patrikhanesi kendisini Kudüs'ün ana kilisesi olarak görmektedir. Kutsal topraklardaki Ortodoks çıkarlarını korumak için Kutsal mezar kardeşliği adında bir birlik kurulmuştur. Bu birliğin üyeleri Kudüs, Gazze, Samarya gibi merkezlerde yaşamaktadır. Bölgede son olarak Ürdün ve Kudüs'te Rus ve Romanya Ortodoks kiliseleri ve mensupları da bulunmaktadır.⁵⁵

1.3.2.3. Müslümanlık

Yedinci yüzyılın ilk yarısında Hicaz bölgesinde ortaya çıkan İslam dini, zamanla yayılmış ve Ortadoğu'nun en yaygın dini haline gelmiştir. Hicaz bölgesinde üç büyük yerleşim yeri bulunmaktadır. Mekke bu yerlerden biri olmakla birlikte en zengin ve en büyük yerleşim yeriydi. Hz. Muhammed Mekke'de bulunan Kureyş Kabilesi'nin Haşim ailesinden gelmiştir ve İslamiyet'i yaymıştır. İslam dininin en önemli ve temel sayılabilecek nitelikteki özellikleri üç başlık altında toplanabilir. Bunları iman esasları, ibadetler ve ahlak şeklinde aktarmak mümkündür.⁵⁶

Hz. Muhammed 40 yaşındayken sık sık kendiyile baş başa kalmak için gittiği, Hira Dağı'nda 611 yılında Cebrail aracılığı ile kendine Peygamber olduğu bildirilmiştir. Mekke'deki şiddet ve baskıların artması sonucu Müslümanlar Medine'ye göç etmiş ve hicret sonucu dinin yeni merkezi Medine olmuştur. Hz Muhammed'in vefatından sonra "Dört Halife Dönemi" başlamıştır.⁵⁷

⁵⁴ Özdemir, a.g.e., s.33

⁵⁵ Bayraktaroğlu, a.g.e., s.35

⁵⁶ Fulya Akgül, "Ortadoğu'da Dini Kimliğin Siyasal Hayata Etkileri: İran Ve Pakistan Örneklerinin Karşılaştırılması.", Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2012, s.16

⁵⁷ Kırac, a.g.e., s.13

Dünya da nüfusun %23'ünü oluşturan, yaklaşık olarak 1.5 milyarın üzerinde insan, İslam dinine mensup bulunmaktadır. Ortadoğu'da ise yaklaşık 227 milyon Müslüman yaşamaktadır. İslam dinine insanlar arasında birçok fikir ayrılığı bulunmaktadır. Bu durum toplulukların kendi içerisinde farklı dini gruplara ve mezheplere ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Kısaca Ortadoğu'da temel olarak Sünniler, Şiiiler, Vahhabiler gibi mezhepler yer almaktadır.⁵⁸

1.3.2.3.1. Sünniler

Sünni mezhebi de kendi içinde ayrılır. Bunlar Hanefi, Şafii, Mualliki ve Hambeli olmak üzere dört tanedir. Sünni kelimesi, Hz. Peygamber ile sahabenin dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler anlamında kullanılan Ehl-i Sünnet, Ehl-i Sünnet ve 'l-cemaat ifadesinin kısaltılmış şeklidir. Sünniler İslam ülkelerinde en yaygın mezhep olarak bilinmektedir.⁵⁹

Sünni ve Şiiilerin arasında keskin bir ayrım vardır. Bunun nedenleri; Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan halifelik meselesi ve zaman geçtikçe boyut değiştirerek içeriğinin siyasi anlam kazanması, buna ek olarak yaşanan tartışmalar, çekişmeler, savaşlar ve katliamlardır. Sünni öğretiyeye göre, yöneticinin ve hükümdarın yetkisi kutsal yasaların, Kuran'ın üzerinde değildir. 12. yüzyıldan beri Ortadoğu ve Arap dünyası Sünni hâkimiyetinin rahatça hüküm sürdüğü bir bölge olmuştur. Bununla birlikte bölge de İran'ın güçlenmesi ve Şiiilerin gücünün artması, çoğunluk üstünlüğüne sahip olan Sünnilerin güvenlik anlayışlarını sarsmaktadır.⁶⁰

1.3.2.3.2. Şiiiler

Sünniliğe karşı en istikrarlı ve etkili alternatif olarak gösterilen ve İslamiyet'in gerçek çıkarlarına tam tersi bir siyaset ve politika uygulayanlar olarak gördükleri Şiiiler ilk Arap Müslümanlara karşı çıkan Hz. Ali'nin yandaşları olarak da anılmaktadır. Şiiilerin ayrılık hareketi Hz. Muhammed'in ölümden kısa bir süre sonra başlamıştır. Şii anlayışının temelinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından halife olarak tayin edilmiş olduğu fikri yatmaktadır. Şiiliği diğer İslam mezheplerinden ayıran en belirgin özellik de Hz. Ali'nin imamet

⁵⁸ Bayraktaroğlu, a.g.e., s.38

⁵⁹ Akgül, a.g.e., s.35

⁶⁰ Tangüllü, a.g.e., s.11

meselesinin inanç esası olarak kabul edilmesidir. Şiiiler büyük bir çoğunluğu Sünni olan İslam dünyasının %11'ini oluşturmaktadırlar, Sünnilere göre azınlıkta kalan bir gruptur. Azınlıkta olmaları dolayısıyla diğer büyük gruplara ve devletlere karşı kendi durumlarını savunmak üzere toplumsal düzeyde kalmaktadır. Günümüzde Ortadoğu'nun her yerinde Şiiliği uygulayanları görme olanağı bulunmaktadır. Şiiiler İran nüfusunun büyük bir kısmını, Irak'ın %55'ini, Bahreyn'in %70'ini ve Lübnan'ın üçte birini oluşturmaktadır. Son dönemde bölgede Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin gibi ülkelerde Şiiiler güçlenmiştir. ⁶¹

1.3.2.3.3. Vahhabiler

18. yüzyılda, Arap bir reformcu olan Muhammed İbn Abdul Vahhab tarafından yeni bir mezhep ortaya atılmıştır. Vahhab, İslamiyet'i özünde olmayan düşünce ve uygulamalardan temizlemeyi amaçlamıştır. Dini Hz. Peygamber zamanında var olan daha sade ve daha kolay anlaşılır hâline geri döndürmeye çalışmıştır. Vahhabilik mezhebi, İslam dininde şeriat kurallarının çoğuna karşıdır. Vahhabilik hareketi 18. yüzyılda özellikle Hintli Müslümanlar arasındaki dinsel hareketlilikten az da olsa etkilenmiş gibi gözükse de daha çok kendi bölgesel şartlarının etkisiyle, doğuştan gelen özellikler üzerinde bir karakter taşıyan bir dinî oluşum olarak görülebilir. 19. yüzyılda Arap yarımadasının iç kontrolünü İbn Saud liderliğinde ele geçirmişlerdi. 20. yüzyılda ise bu alanı çok yönlü genişletmeye devam etmişlerdir. ⁶²

⁶¹ Özdemir, a.g.e., s.28

⁶² Bayraktaroğlu,a.g.e., s.41

1.3. Ekonomik Birikim

Bu bölümde Ortadoğu ülkelerinde devletin ekonomideki yeri, Ortadoğu ülkelerinin ekonomik analizi, Ortadoğu'daki ekonomik modeller ve bu coğrafyadaki iktisadi kalkınma arayışları anlatılacaktır.

1.4.1. Ortadoğu Ülkelerinde Devletin Ekonomideki Yeri

Tarihte Ortadoğu bölgesi ülkelerinde ekonomik, siyasi ve sosyal hayatın gidişatına, merkezi güçler çok büyük etki etmiştir. Bunun nedeni zaman içinde farklı farklı olsa da, geçmişte devletler ekonomi artığının paylaşılması, su kaynaklarının kullanılması ve tarımın üzerindeki söz hakkı gibi nedenlerle ekonomik hayata etkin şekilde yön verebiliyorlar, bu da siyasi ve sosyal hayatı ciddi ölçüde yönlendiriyordu. Yakın geçmişte ise devlet egemenliğinin meşruiyetini arttıran, ideolojik eğilimler olmuştur. Tunus, Suriye ve Irak'ta Sosyalizm halk arasında daha fazla benimsenmiş, Mısır ve İran'da ise Milliyetçilik bu anlamda ön plana çıkmıştır. Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer bazı körfez ülkelerinde ise devletin meşruiyetinin en önemli kaynağı petroldür.⁶³

Bu sebeplerden dolayı, 1940-50'li yıllarda Ortadoğu ülkelerinde sözleşmeler yapılmış, bu sözleşmelerle devletler meşruiyetlerini arttırmak adına, toplum ile onları yönetenlerin hak ve görevlerini belirlemişlerdir. 1970'li yıllarda dahi bölge ülkelerinde yürürlüğünü koruyan bu sözleşmelerin ortak özellikleri; ekonomik ve sosyal eşitlikten bahsetmesi, ekonomide devlet kontrolü, ekonomik planlar ve önceliklerin belirlenmesi konularına değinmesi, refah ve sosyal hizmetlerde devletin görevinin altını çizmesi ve ulus bilincinin oluşturulmaya çalışılmasıdır. Bu anlamda birbirine yakın yönelimlerde olan ülkeler Mısır, Suriye, Irak, Cezayir, Tunus, Yemen, Fas ve Ürdün'dür.⁶⁴

Sosyal kontratların etkisiyle, devletin ekonomik hayatta etkinliğinin artması, ithal ikameci sanayileşme ve planlı ekonomi sonuçlarını doğurmuş, bunlar da bölgede 20. yy'ın ikinci yarısına kadar kısmen refah artışı etkisi göstermiştir. Bu sosyal kontratların etkinliğini bir miktar da bölge petroleri sağlamıştır. Bölgenin petrol ile gelir elde etmesi ve bu gelirin devletler tarafından yönlendirmesi olumlu sonuçlanmıştır diyebiliriz. Bölgede, bu dönemde yaşanan büyüme oranları, dünya içerisinde en yüksek oranlardı. Yaklaşık 3,7 yıllık büyüme

⁶³ Tiğince Oktar, "Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Ekonomik Dönüşüm", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 52.

⁶⁴ Oktar, a.g.e., s. 53.

oranları gerçekleşti. 1990'lı yıllarda ise, bölge ekonomileri, kamu istihdamının ve aynı zamanda işçi ücretlerinin yüksek, devletin ekonomideki etkinliğinin de fazla olduğu bir yapıya girdi. Kamu istihdamı ile birlikte sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik göstergeleri de artış göstermiştir. Bu dönemde Yemen ve Fas gibi örnekler dışında bölge halkının yüzde 90'ı temel sağlık hizmetlerine rahatlıkla ulaşabilmekteydi ve çocuk ölümleri oldukça az seviyedeydi.⁶⁵

Günümüzde ise Ortadoğu ülkeleri, az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerdir. Bu coğrafyadaki bir çok devletin ekonomik ve sosyal alanda çok büyük problemleri vardır. 1990'lı yıllardan sonra bölgede yaşanan sancılı süreçler, petrol dışında yer altı kaynaklarının çok olmaması ve yer üstü kaynaklarının oldukça kıt olması gibi faktörler bölge ülkelerini günümüzde oldukça kötü bir noktaya getirmiştir. Petrol rezervleri bakımından dünyanın en zengin bölgesi olmasına rağmen Ortadoğu, bunu avantaja çevirememiştir ve hatta emperyalist güçlerin ilgi odağı olmasına sebep olmuş, bunun zararlarını fiili müdahalelerle ve iç karışıklıklarla bir çok ülke yaşamıştır.⁶⁶

1.4.2. Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Analizi

Ortadoğu ülkelerinin tamamı ekonomik anlamda az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler kategorisindedir. Bölgede yaşam standartları oldukça düşüktür. Bölgesel anlamda yer altı kaynaklarının önemi göz ardı edilemeyecek kadar büyük olmasına rağmen, bu kaynakların dağılımı dengesiz şekildedir ve bu kaynaklar refahı arttırmak yerine daha çok toplumlarda sınıf farklılıkları yaratmaktadır. Tarıma açık topraklar, oldukça az bir yer tutmakta ve su kaynakları ülkeler arası kronik problemlere dönüşebilecek kadar az bir seviyededir. Yine de tarım yapılabilecek alanlar mevcuttur.⁶⁷

Ortadoğu ülkelerinde toplam milli gelir ile kişi başına düşen milli gelir arasındaki ilişki açısından ciddi farklılıklar mevcuttur. Bölge ülkelerinin demografik ve doğal yapısındaki farklılık ekonomilerine de yansımıştır. Bölgenin oldukça büyük bir öneme sahip olmasının sebebi daha çok, bölge petrolüdür. Dünya petrolünün yarısından fazlası bu bölgede mevcuttur. Ancak yer altı kaynakları bölge ülkelerine dengeli şekilde dağılmamıştır. Petrol kaynakları açısından zengin olan ülkeler; İran, Irak, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleridir. Türkiye, Mısır, İsrail, Yemen, Ürdün Suriye, Lübnan gibi ülkeler petrol açısından

⁶⁵ Oktar, a.g.e., s. 55-57.

⁶⁶ Melih Perçin, "Ortadoğu'da Savunma Harcamaları ve Askeri Güç Değişimi", Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999, s. 20-21.

⁶⁷ Akman, a.g.e., s. 10.

fakirdirler. Petrol üreten; Irak, İran, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt gibi ülkelerde toplam gelir ve kişi başına düşen milli gelir değerleri yüksektir. Bu açıdan bölge ülkelerini petrol fakiri ülkeler ve petrol ihraç eden ülkeler olarak ayırmak faydalı olabilir. Petrol ihraç eden ülkelerde, çok yüksek kişi başına düşen milli gelir değerlerine ulaşılabilsede, bu ülkelerde toplumsal refahın yüksek olduğunu, halkın eğitim, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabildiğini söylemek her ülke için mümkün değildir.⁶⁸

Bireysel olarak Ortadoğu ülkelerini inceleyecek olursak da ciddi farklılıkların görüldüğünü gözlemleyebiliriz. Örneğin İran; yönetim biçimi nedeniyle, genel olarak ekonomide merkezi yapılanmanın hakim olduğu bir yapıdadır. Büyük işletmelerde devlet hakimiyeti oldukça fazladır, petrol ise tamamen devletin kontrolündedir. Özel ticari faaliyetlerin sınırlı olmasının yanında, kırsal bölgelerde de tarımsal üretim ağırlıklıdır. Bunun yanında ekonomik anlamda petrole bağımlı olması, petrol fiyatlarındaki dalgalanmanın, en büyük ekonomik sorun olmasına neden olmaktadır. Çünkü toplam ihracatın yüzde 80'inden daha fazlasını, petrol ihracatı oluşturmaktadır ve devlet gelirlerinin yüzde 60'ı petrol geliridir. Bunun dışında doğal gaz kaynakları konusunda da oldukça avantajlıdır.⁶⁹

Suriye'de ise ekonomi daha çok tarıma dayalıdır. Gayri safi yurt içi hasılda tarımın payı yüzde 27'dir. Toplam iş gücünün ise yüzde 26'sı tarımda çalışmaktadır. Tarım arazilerinin çok büyük bir çoğunluğunda, tarım yağmur suyu ile yapılmaktadır. Kuraklık olduğu zamanlarda ekonomi bu durumundan çabuk şekilde etkilenmektedir. Ayrıca su kaynaklarının, tarım merkezlerine uzak oluşu Suriye'nin başlıca problemlerinden biridir. Su sorunu Suriye'de hızlı nüfus artışı, su kaynaklarının kirlenmesi ve endüstriyelikleşme ile giderek büyümektedir. Ekonominin tarıma dayalı olması ülkenin altyapı sorunları olmasına sebep olmaktadır. Sanayi ve altyapının oldukça zayıf olması, eğitim sisteminin oldukça kötü işlenmesi ülkenin refah düzeyinin oldukça düşük olmasına sebep olmaktadır. Ayrıca son dönemde yaşanan iç savaşlarla birlikte, milyonlarca insan ülkeden göç etmiş, yönetsel anlamda ülke parçalara bölünmüş ve ekonomi çökmüştür.⁷⁰

Irak genç nüfusun toplam nüfusa oranı yüksek olması açısından diğer Ortadoğu ülkelerinden ayrılır. Ancak yine de ülkenin en büyük gelir kaynağı petroldür. Ülkede Amerika Birleşik Devleti'nin fiili müdahalesinden önce, Saddam yönetimi ve bu müdahaleden sonra da petrol ticaretinin büyük ölçüde gizli tutulması nedeniyle, ekonomik verilere büyük ölçüde

⁶⁸ Dursun, a.g.e., s. 1258-1259.

⁶⁹ Tanzer P. Yılmaz, "Ortadoğu Ekonomisi ve Su Sorunu", Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 2009, s. 43-46.

⁷⁰ Yılmaz a.g.e., s. 46-50.

ulaşılamamaktadır. Ekonomi çevrelerinin yaptığı tahminlere göre, ülke gelirinین üçte ikilik bölümünü petrol gelirleri oluşturmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin işgalinden hemen sonra işsizliğin ülkede yüzde 60 olduğu açıklanmış, zaman içinde kısmen iyileşme gösterse de işsizlik değeri yüzde 50 civarındadır. İşgal öncesi petrol dışında gelişmiş sektörler, tekstil, inşaat malzemeleri, kimya ve işlenmiş gıda sanayileridir. Savaş öncesinde işletmelerin büyük bir kısmı kamuya aittir. Körfez krizinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nin işgalinde sanayi tesisleri ve altyapı çok büyük oranda zarar görmüş, ülke ekonomisi bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.⁷¹

İsrail ekonomisi ise ülkenin ilk kurulduğu yıllarda, hafif sanayi, tarım ve emek yoğun endüstriler üzerine kuruluydu. Ancak bu yapı zaman içinde tamamen değişmiştir. Günümüzde İsrail, "bilgi tabanlı" bir üretim ve ekonomi yapısını tercih etmektedir. Telekomünikasyon, silah sanayi, nükleer ve elektronik alanlarında dünyanın en önde gelen ülkeleri arasındadır. Ülke ekonomisi genel olarak sanayi, tarım ve turizme dayalıdır. Doğal su kaynakları oldukça kısıtlı olmasına rağmen tarımda son yıllarda oldukça büyük bir atılımın altına imza atmışlardır. Ancak otlakların az olması nedeniyle hayvancılık gelişmemiştir. İlaç, elmas işletmeciliği, optik, elektrik malzemesi başlıca gelişen sanayi sektörleridir. Bunun dışında İsrail, yüksek teknolojiye ve Ar-Ge çalışmalarına ayrılan payın gayri safi milli hasıla değerine oranı konusunda dünya liderleri arasındadır. Ar-Ge harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla değerindeki payı yüzde 4 civarlarındadır. Yüksek teknoloji ürünlerinin başlıcaları; kontrol ve gözetim ekipmanları, elektronik haberleşme ekipmanları, uçak sanayi, yazılım, büro ve bilgisayar gereçleri, elektronik bileşenler ve farmasötiklerdir. Bunun dışında savunma sanayi, tıp tekniği ürünleri ve kimya sanayi İsrail'in güçlü olduğu alanlardan bazılarıdır. İsrail küçük bir ülke olmasına kıyasla, dış ticaret konusunda oldukça başarılıdır. Dünya silah ticaretinin yüzde 10'unu İsrail'in ihraç ürünleri oluşturmaktadır. Bunun dışında tarımsal ve sınai ürünler (özellikle turunçgiller) ve yüksek teknoloji ürünleri İsrail'in ihraç ettiği ürünlerin çoğunluğunu oluşturmaktadır. AB ülkeleri ile çok ciddi ticari ilişkiler kurmasına rağmen, Amerika Birleşik Devletleri en büyük ticari partneridir.⁷²

Birleşik Arap Emirlikleri, 1958 yılında petrol bulunması ile birlikte hareketlenmiş bir ekonomidir. Bu dönemden sonra petrol ile birlikte ciddi bir kalkınma göstermesine rağmen, petrole dayalı bir ekonomi olması nedeniyle petrol fiyatlarından ciddi derecede etkilenmektedir. Petrol ihracatından elde ettikleri gelir, ülkede yatırımların artmasının önünü açmıştır. Buna bağlı olarak, büyük bir kalkınma ve gelişme görülmüş, insanların refah düzeyi

⁷¹ Yılmaz, a.g.e., s. 50-55.

⁷² Dursun, a.g.e., s. 1258.

oldukça artmıştır. Ancak Birleşik Arap Emirlikleri içerisinde petrolün dengeli dağılmamasından kaynaklı olarak, refah ve kalkınma anlamında da farklılıklar ortaya çıkmıştır. Dubai şehrinin içinde bulunduğu Abu Dhabi emirliği, diğerlerine göre daha fazla gelişmiş ve refah düzeyi burada diğerlerine oranla oldukça fazladır. Burada kişi başına düşen milli gelir, diğer emirliklerin ortalamasından yüzde 50 daha fazladır. Dubai düşük petrol rezervine sahip olmasına rağmen, turistik bölge olması sebebiyle ve finans, imalat ve ticaret merkezi olması sebebiyle hızlı bir gelişmeye sahne olmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri, hem politik hem de ekonomik anlamda, Ortadoğu'nun en istikrarlı ülkesidir.⁷³

Suudi Arabistan'ın ekonomisi de bir çok petrol ihraç eden Ortadoğu ülkesi gibi birinci derecede petrole dayanır. Petrol ve doğal gazdan elde edilen gelirin, toplam gayri safi milli hasıla içindeki payı yüzde 35 civarındadır. Ayrıca kutsal toprakların da, Suudi Arabistan'da bulunması, bu ülkeye ciddi turizm geliri sağlamaktadır. Tarım da son yıllarda, petrol ve turizmden elde edilen gelirlerle nispeten ilerlemiştir. Ayrıca inşaat sektöründe kamu yatırımı oldukça fazladır. Bu durum Suudi Arabistan hükümetinin harcama seviyesinin bir göstergesidir. İnşaat sektörü için Suudi Arabistan, Ortadoğu coğrafyasındaki en büyük pazar konumundadır. Telekomünikasyon, petro-kimyasallar, su ve enerji alanlarında da yatırımlar yapılması nedeniyle, bu sektörün büyümesi beklenmektedir.⁷⁴

Kuveyt, ekonomik anlamda gücünü petrol ve ithalattan almaktadır. Ekonomi kamu tarafından yönlendirilmektedir ve dış ticaretten elde edilen gelirlerin de etkisiyle, yurt dışında çeşitli sektörlerde yatırımlar yapılmaktadır. Özellikle otomobil ve yan sektörleri başta olmak üzere, hemen hemen bütün sektörlerde, ithalat yapılmaktadır. Kuveyt ekonomik kalkınmasını sağlamak amacıyla, ülkeyi işlek bir liman ülkesi haline getirmeyi hedeflemektedir. Son yıllarda tarıma da, yatırımlarda yer ayrılmış ve bu sektörde bir hareketlenme meydana gelmiştir. Yine de tarım ve hayvancılık milli gelir içindeki payı oldukça düşüktür. İhracatta petrol ve doğal gazın payı yüzde 90'ın üzerindedir. Devlet sanayide kalkınmayı sağlayıp, petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki değişimden daha az etkilenmeyi amaçlamakta, bu bağlamda sanayi kuruluşları için teşvikler yapmaktadır. Sanayi kuruluşu kuracak yatırımcılara uzun vadeli krediler verilmekte ve arazi temin edilmektedir.⁷⁵

Katar'ın ekonomik gelişiminin arkasında da petrol yatmaktadır. Ancak ekonomisini petrole dayandıran bir çok ülke gibi, petrol fiyatları ülke ekonomisini etkilemektedir. Ayrıca Katar, Rusya ve İran'dan sonra dünyanın en büyük üçüncü doğal gaz rezervlerinin de

⁷³ Yılmaz, a.g.e., s. 55-57.

⁷⁴ Dursun, a.g.e., s. 1259.

⁷⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 57-60.

sahibidir. Petrol ve doğal gaz sektörünün ülkenin gayri safi milli hasılasındaki payı yüzde 60 civarındadır. Ülkenin petrol ve doğal gaz fiyatlarından olumsuz anlamda etkilenmesini önlemek için, Katar yönetimi ekonomiyi çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır. Ancak çorak bir ülke olmasından dolayı, tarım sektörü az gelişmiştir.⁷⁶

Ürdün ekonomisi, her açıdan dışa bağımlı sayılabilecek bir ekonomidir. Bu durum, ülkenin dış politikalarını da büyük ölçüde etkilemektedir. Ekonomi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa bağlıdır. Üretilen tarım ürünlerinin başında; turunçgil, tahıl, muz ve çeşitli meyve sebzeler gelmektedir. Potasyum hidrat, Fosfat ve az miktarda demir ve bakır rezervine sahiptir. Ülkede eğitim düzeyi nispeten yüksek olmasına rağmen, işsizlik oranları büyüktür. Dışarıdan destek almaya, bir çok kere ihtiyaç duymuş, bu durum destekleyen ülkelerin yaptırımlarına dış politikada uyma zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bütün bu olumsuz tabloya ve bölgedeki iktidarsızlığa rağmen, yapılan ekonomik reformların sonucunda Ürdün ekonomisi, dışa açılmış ve yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmeyi bir miktar başarmıştır. 2000 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) kabul edilmesi, Ürdün ekonomisinin dünyaya entegrasyonu olarak kabul edilebilir.⁷⁷

Mısır ekonomisi ise, turizm, tarım, doğal gaz, Süveyş Kanalı ve kısmen sanayiye dayalıdır. İthalatında buğdayın yeri oldukça büyüktür. Buğday tedarikçilerinin en büyükleri Amerika Birleşik Devletleri ve AB ülkeleridir. Ancak bu bağlamda, tedarikçilerin çeşitlendirilip çoğaltılması için çalışmaları mevcuttur. Bunun yanında çay ve mısır ithalatı da önemli derecededir. İhracatta ise otomobil, otomobil yan sanayisi, makine ve ekipmanlar, kuru yemiş ve yemeklik yağlar, boya ve mobilya gibi ürünler ön plana çıkmaktadır. Nüfusun yaklaşık 5'te 1'i sanayide çalışmaktadır. Ancak Mısır sanayisi genelde küçük ve orta ölçekli firmalardan oluşmakta, teknolojiyi sanayiye entegre edemeyen bir yapıdadır. Bunun yanında vergi barajları, yetersiz sermaye birikimi, rekabet edemeyecek ölçekteki şirketleri uluslararası pazarda Mısır'ı geri plana itmektedir. Geçmişte Mısır ekonomisinin, küresel ortama ayak uydurabilmesi için anlaşmalar imzalanmış olsa da ülkedeki iç karışıklıklar ekonomiye büyük ölçüde zarar vermiştir. Mısır ekonomisinin en büyük problemi işsizliktir.⁷⁸

Lübnan ekonomik anlamda Ortadoğu'nun en gelişmiş ülkelerinden biridir. Ülke ekonomisinde özel teşebbüsün yeri büyüktür. Ayrıca liberal ekonomi benimsenmiştir. Ekonomik gelişimi büyük ölçüde 1950 sonrasında başlamıştır. Serbest pazar olması, ülkeyi mali ve ticari bir merkez haline getirmiştir. Halkın çoğunluğu tarımda çalışmaktadır. Beyrut

⁷⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 60-62.

⁷⁷ Dursun, a.g.e., s. 1255.

⁷⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 62-65.

dünyanın önemli ticari ve mali merkezlerinden biridir. Ticaret ve bankacılık merkezi olmasının yanında, Arap coğrafyasının lojistik merkezi görevini büyük ölçüde üstlenmiştir. Çoğunlukla hava ulaşımı olmakla birlikte, transit taşımacılığın yaklaşık yüzde 60-70'i Beyrut'tan geçmektedir. Lübnan'ın başka önemli gelir kaynakları da mücevherat ve turizmdir. Tekstil ve gıda sektörleri ağırlıklı sanayisini daha çok küçük ve orta ölçekte işletmeler oluşturmaktadır. Ancak burada da iç savaşlar ülke ekonomisinde çok büyük hasarlara yol açmıştır.⁷⁹

Ortadoğu'da diğer ülkelerde de durum bu ülkelerden çok farklı değildir. İç savaşlar, toparlanma sürecinde olan Ortadoğu ekonomisini al üst etmiş, refah düzeyini oldukça aşağılara çekmiş, bölgede büyük bir mülteci sorununu doğurmuştur.

1.4.3. Ekonomik Modeller ve İktisadi Kalkınma

Ortadoğu ülkelerinin birer birer ekonomik yapılarından, eğilimlerinden önceki bölümlerde bahsettik. Bu bölümde tarihte, bu gün Ortadoğu dediğimiz coğrafyada uygulanan ekonomik modelleri ve dönem dönem iktisadi kalkınmayı inceleyeceğiz.

1.4.3.1. Ortadoğu'da İslamiyet Öncesi İktisadi Yaşam

Ortadoğu Hristiyanlığın başlangıcında yine her zamanki gibi, paylaşılmayan bir yerd. Bölge iki büyük imparatorluğun, hakimiyet mücadelesinin verildiği yerd. Batı kısmı Roma imparatorluğunun sınırları içerisindeydi. Doğusu ise, başta Yunanlıların, daha sonra ise Pers imparatorluğunun hakimiyetindeydi. Bölgede İslamiyet hakim olana kadar, hakimiyet sırasıyla şu şekildeydi; Pers, Roma, sonrasında da Pers Bizans rekabetiydi. Tarihçiler bu dönemde ülkeler arasındaki rekabetin sebebinin sadece toprak olmadığını, bunun yanında ticaret yollarına hakim olma amacının da bu rekabetin başlıca sebeplerinden olduğunu kabul ederler. Çin ile ticareti sağlayan İpek yolu, Güneydoğu Asya ve Hindistan ile ticareti sağlayan baharat yolu bu dönemde Doğu ile yapılan ticaretin kollarıydılar. Bu yollara hakim olan devletler hem bu yolları kullanan ticaret ile uğraşan insanlardan, hem bu yolların uğrak olması

⁷⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 65-66.

nedeniyle bu yol üzerinde yoğunlaşan yerleşim yerlerinde yaşayan insanlardan vergi gelirleri elde edebiliyordu.⁸⁰

Özellikle üçüncü yüzyıl itibariyle, ticaret, hayvancılık, üretim ve hatta tarım başlıca geçim kaynaklarıydı. Ancak bu dönemde, İpek ve Baharat yollarının önemini göz önünde bulundurarak, Ortadoğu ekonomisine yön veren alanın ticaret olduğunu kolayca söyleyebiliriz. İktisadi kalkınmayı değerlendirecek olursak, bölgede her ne kadar büyük imparatorlukların hakimiyeti ve ticaret yollarının etkisi ile birlikte bir miktar gelişmişlik olsa da, hakimiyet savaşından kaynaklanan kanlı rekabetin doğurduğu savaşların ve mücadelelerin bölgedeki kalkınmayı önlediği açıkça gözlemlenebilir. Aynı zamanda imparatorlukların bu dönemde hakimiyetinin, meşruiyetinin ve gücünün göstergesi olması amacıyla bıraktığı eserler de, günümüzde ekonomik kalkınmanın bir göstergesi olarak değerlendirilememektedir. Ayrıca bu tarihlerde, ticaret ve zanaatın ön planda olmasıyla, ekonomik anlamda kentler ve kırsal kesim arasında ciddi farklılıklar oluşmuştur.⁸¹

1.4.3.2. Ortadoğu’da İslamiyet Döneminde İktisadi Yaşam

Ortadoğu’da İslamiyet’in hakim güç haline gelmesinin ardından, Ortadoğu hem sosyo-kültürel açıdan, hem de ekonomik açıdan çok büyük değişikliklere sahne olmuştur. Öncelikle İslam Devleti ile birlikte bölgenin neredeyse tamamı tek bir gücün çevresinde toplanmış, bu durum öncekilerden farklı olarak çok güçlü bir siyasi teşekkül oluşturmuştu.⁸²

İslam’da iktisadi kalkınma kavramını inceleyecek olursak, bu kavramın o dönemde bile büyümeden çok, refah ve mutluluk ile ilişkilendirildiğini söyleyebiliriz. Günümüzde iktisadi kalkınmayı bilim adamları yalnızca ekonomik büyüme ile ilişkilendirmemektedir. İslam’da da kalkınma kavramı, yalnızca ekonomik büyümeyi de, ülkenin imar edilmesini, toplumun bilgi düzeyinin artırılmasını, mutluluğu ve refahı da içine alır. İslami yaklaşımda sosyal yapı, ekonomik yapıdan önce gelir. Devlet mal piyasasına çok fazla müdahale etmez, para ve kredi piyasasını ise bütünüyle denetim altında tutar. Üretim ve istihdam sağlanması, yönlendirilmesi, geliştirilmesi devletin sorumluluğundadır. İslam’da kalkınma anlayışı, ekonomideki Temel İhtiyaçlar Yaklaşımına yakın bir anlayıştır. İnsana diğer bir çok sisteme kıyasla, daha çok değer verir. Bunun bir getirisi olarak da “Ferdî Mülkiyet” ön plandadır.

⁸⁰ Gülten Güven, “Ortadoğu’da Uygulanan İktisadi Kalkınma Modellerinin Analizi ve Yeni Bir İktisadi Kalkınma Modeli Önerisi”, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 74-75.

⁸¹ Dursun, a.g.e., s. 1256.

⁸² Güven, a.g.e., s. 76-77.

Çünkü birey çalışmaya, rekabete ve teşebbüse meyillidir. Ayrıca İslami ekonomi, üretimi ve istihdamı arttırmanın yanında, milli gelirin bireyler arasında dengeli dağılması için de zemin hazırlar. İbn Haldun ve İmam Gazali'nin görüşleri, İslam'da iktisat anlayışının temellerini atmıştır diyebiliriz. Ancak model olarak, İslam'da ilk iktisadi modeli, "Refah Devleti" modelini kabul edebiliriz. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde benimsenen bu model, onun vefatından sonra yönetime seçilen Hz. Ebubekir döneminde devam etmiştir. Daha sonra, Hz. Ömer döneminde, ülkenin kasasındaki paranın neredeyse tamamı, refah için harcanmış, Arabistan o zamana kadar yaşanmamış bir refaha sahne olmuştur. Kadınlar ve çocuklar dahil her vatandaşa aylık veriliyordu. Her vatandaş rahatlıkla, ordu, tarım ya da ticaret aracılığıyla geçimini sağlayabiliyordu. O zamana kadar, bu coğrafyada görülmemiş, bu denli bir refahın sağlanmasının arkasında, İslam'ın eşitlik ve adalet temeli üzerine kurulu, Ömer'in getirdiği ekonomik sistem yatmaktadır. Hz. Ömer yeni bir ekonomi, para ve maliye sistemi getirmiştir. Toprakların genişlemesiyle birlikte, ekonomide tarım rolü artmış, ve bunun için gerekli adımlar atılmıştır. Daha önce tarıma elverişsiz Arabistan topraklarından ibaret olan sınırlar genişletilmiş, fethedilen topraklarda halk tarıma yönlendirilmiş, mülk edinmenin önü açılmış, sulama kanalları yapılmıştır. Bu dönemde vergi sisteminde de yapılandırmalar uygulanmıştır. Bu açıdan bakacak olursak, İslam'ın getirdiği ekonomi anlayışı, Hz. Ömer döneminde hayat bulmuştur. Hz. Ali döneminde sınırların çok gelişmesi, iç karışıklıklar ve mezhep savaşları, halkın refahının altını kazımıştır. Emeviler döneminde, o zamana kadar uygulanan ekonomik sistemden oldukça uzaklaşmış olmasına rağmen, Abbasiler'in ekonomi anlayışı, ilk döneme oldukça yakındır. Yine de, Osmanlı Devleti bölgeye hakim olana kadar, iktisadi kalkınma gerçek anlamda sağlanamamıştır.⁸³

1.4.3.3. Ortadoğu'da Osmanlı Döneminde İktisadi Yaşam

Ortadoğu'nun çok büyük bir bölümü yaklaşık 400 yıl kadar Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalmıştır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin ekonomik anlayışı, bölgede ciddi şekilde etkisini göstermiştir. Osmanlı Devleti 16. ve 19. yy'lar arasında klasik ekonomi modelini benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nin ekonomi anlayışında üç ana ilke vardır. Bunlar; iâşe, gelenekçilik ve fiskalizmdir. Osmanlı Devleti, üretim ve tarım üzerinde müdahaleci bir yapı benimsemiştir. Devlet tarım arazilerinin, mülkiyet hakkını kendi elinde tutmayı tercih etmiştir. Toprak çiftçilere kiralanmış sayılır, bu toprakların işlenmesi aynı zamanda tımarlı

⁸³ Güven, a.g.e., s. 78-87.

ordunun geçimini sağlamakta kullanılırdı. Piyasada mal bolluğu olması amacıyla transit ticarete devletin teşviği büyüktü. Ayrıca sıkı denetlenen üretimin fazlası, ihraç edilebilirdi. Bu açıdan Osmanlı ekonomisinin kapalı bir ekonomi olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Osmanlı ekonomisi bu özelliğini iâşe ilkesinden alır. Gelenekçiliğin bir sonucu olarak, Osmanlı ekonomisi yenilikçi yaklaşımlara kapalı olabilse de, istikrarın sağlanmasına ve dalgalanmaların engellenmesine gelenekçilik ilkesinin katkısının olduğu söylenebilir. Fiskalizm ilkesinin sonucu ise; hazine gelirlerini en yüksek seviyeye çıkarmak, azalmasını engellemek hedefidir. Devlet bir yandan gelirlerini arttırmak için bir arayışa girerken, diğer yandan harcamaları ve giderleri azaltma politikası gütmektedir. Bütün olumlu ve olumsuz özelliklerine rağmen Osmanlı ekonomisi iktisadi kalkınmayı oldukça kuvvetli bir şekilde sağlayabilmiştir. 16. yy'da imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti, 20 ulus üzerinde hüküm sürmekte ve 50 milyon nüfusu geçindirmekteydi. 17. yy bitiminde bile 25 milyon insanın geçimi bu iktisadi kalkınma ile sağlanabilmekteydi. 18. yy'ın sonları itibariyle, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmesiyle birlikte iktisadi sistem bozulmuş, refah seviyesi oldukça düşmeye başlamış, toprakların kaybedilmesiyle birlikte, gelir kaynakları da azalmıştır. Özellikle tarım ve ticaret sistemindeki bozulmalar, askeri ve mali sistemde de bozulmayla birleşince, ekonomik anlamda büyük bir geri gidiş yaşanmıştır. Diğer devletlere borçlanılmasının ve kapitülasyonların bir sonucu olarak, Osmanlı Devleti yabancı sermayeden de hiç verim alamamış, hatta çoğu zaman yabancı yatırımcılara kaybetmiştir.⁸⁴

1.4.3.4. Ortadoğu'da Sömürgecilik Döneminde İktisadi Yaşam

İngiltere'nin Rusya-Osmanlı denge politikasından vazgeçmesinin ardından sömürgeci anlayış Ortadoğu topraklarında da vücut bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda da Osmanlı ile İngiltere'nin karşı karşıya gelmesiyle birlikte, Arap ülkelerindeki milliyetçilik akımı desteklenmiş, bağımsız bir devlet vaadiyle, Arap halkı emperyalist güçlerin yanına çekilmiştir. Osmanlı Devleti de Ortadoğu topraklarının çok büyük bir kısmında hakimiyetini kaybetmiş ve bu topraklar sömürgeci devletlerin açık hedefi haline gelmiştir. Bu dönemde bu anlayışın bir sonucu olarak refah oldukça düşmüş, iç karışıklıklar ve savaşlar desteklenmiş, hammadde ve kaynak sömürüsü inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Ortadoğu topraklarına iktisadi anlamda çok büyük yaralar açılmış ve çok büyük ve zengin kaynaklara sahip olan, ticaret açısından coğrafi olarak büyük avantaja sahip topraklarda ekonomiler bu gün bile kendi

⁸⁴ Güven, a.g.e., s. 88-97.

kendine yetemeyecek bir hale getirilmiştir. Vahşi kapitalizmin en net izleri yakın tarihte bu coğrafyada yaşanmıştır. Sömürgeci anlayışın bir devamı olarak, dışa bağımlı ekonomiler inşa edilmiş, silah yerine kredi ve para desteği, sömürgeciliğin aracı olmuştur.⁸⁵

1.4.3.5. Günümüzde Ortadoğu'nun Genel İktisadi Yapısı

Ortadoğu kavram itibariyle çok büyük bir alanı ifade etse de, nüfusu görece azdır. Ayrıca nüfus dengeli bir şekilde dağılmamıştır. Nüfus genellikle, tarihi kültürel değeri olan bölgelerde, yer altı kaynaklarının olduğu yerlerde, turizm bölgelerinde ve sanayi bölgelerinde toplanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bir getirisi olarak tüm dünya ile birlikte Ortadoğu'da da sanayi anlamında bir büyüme yaşanmıştır. Ancak bu konuda da Ortadoğu ülkeleri arasında dengesizlikler vardır. Komşu ülkeler arasında bile, bu anlamda büyük farklar görülebilir. Petrolün Ortadoğu ekonomisindeki ve sanayisindeki rolünden, önceki bölümlerde de bahsetmiştik. Ancak İsrail gibi büyük ekonomiler hariç bir çok Ortadoğu ülkesinde, tarımın ekonomideki ölçeği, sanayiden daha fazladır. Yine de Ortadoğu ülkelerinin kalkınma planları genellikle sanayi üzerinedir. Ortadoğu emperyalist güçlerin kontrolünden çıkıp, bir çok anlamda bağımsızlığını kazanmasının ardından, ekonomik planlar ve modellerde de büyük değişiklikler görülmüştür. Ancak yaşanan gelişmeler, bu coğrafyada istikrarın sağlanmasının önüne geçmiş, son gelişmelerle birlikte, ekonomiler yine değişmeler yaşamıştır. Ancak fiili anlamda Ortadoğu'dan çekilmiş Emperyalist güçler, yüzlerine taktığı maskelerle, ticaret ve politika ile Ortadoğu'ya hükmetme çabasına devam etmektedir. Perde arkasındaki bu çalışmaların bir sonucu olarak Ortadoğu ekonomisi, petrol fiyatlarına oldukça bağımlıdır. Petrol gelirlerinin arttığı dönemlerde bölgedeki refah seviyesi yükselirken, petrol gelirlerinin azaldığı dönemlerde altyapı, ekonomi ve sosyal sorunlar gün ışığına çıkar, sosyoekonomik sorunlar ekonomileri zorlamaya başlarlar. Örneğin Suudi Arabistan petrol fiyatındaki bir dolarlık değişimden, 2,5 ile 3 milyon dolar aralığında kazanç sağlar, ya da tam tersi bu parayı kaybeder.⁸⁶

Ortadoğu, Küreselleşme sürecinde Afrika'dan sonra en az gelişen bölgedir. Bunun ekonomik ve siyasi sebepleri vardır. Aslında çok büyük yer altı kaynaklarına sahip olan bu bölgede, siyasi iktidarsızlıklar, savaşlar, çatışmalar, darbeler, iç isyanlar ekonomik kalkınmanın altını kazımaktadır. Ayrıca Ortadoğu, dünyanın en fazla silahlanmış bölgesidir. Ekonomiler gelirlerinin çok büyük bir kısmını askeri harcamalara ayırmaktadır. Bütün bu

⁸⁵ Dursun, a.g.e., s. 1257.

⁸⁶ Gülten Güven, a.g.e., s. 98-103.

sebeplerin ekonomik problemlere dönüşmesinin bir sonucu olarak, bir çok Ortadoğu ülkesi, ekonomilerini büyütebilmek amacıyla dışarıya borçlanmaktadır. Bir önceki bölümde ayrıntılı şekilde anlatıldığı üzere, Ortadoğu ülkelerinin gelir kaynakları, ve gelir dağılımları oldukça farklıdır. Bu ekonomik, yapısal farklılıklar ve eşitsizlikler aynı zamanda bu coğrafyada yaşayan insanlar için de geçerlidir. Ortadoğu'da toplumun ekonomik anlamda en alt kesimi ile en üst kesimi arasındaki makas oldukça büyüktür. Öyle ki, bir çok Ortadoğu ülkesinde, özellikle de petrol geliri olan Arap ülkelerinde, halkın refahı oldukça düşük iken, yöneticilerin ve elit kesimin çok büyük gelirleri vardır. Üretim anlamında da, bir çok Ortadoğu ülkesi oldukça kötü durumdadır. Bu sebeple, ekonomileri direk olarak dışa bağımlı bir hal almaktadır. Mal ve hizmetlerin bir çoğunu dışarıdan temin eden bu ekonomiler, her geçen gün daha da büyüyen dış ticaret açıkları ile, ekonomilerini daha da kötü bir gidişata doğru itmektedirler. Petrol geliri elde eden ülkeler, ekonomik kalkınmanın yolunu petrol gelirlerinden görmekte, iktisadi kalkınma planlarını bunun üzerine yapmaktadırlar. Diğer ülkeler sanayileşme hedefleri koymalarına rağmen, bölgedeki kaos bunu çok zor bir hale getirmektedir. Bir çok ekonomi tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomilerinden kurtulup, sanayilerini kurup geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bir kaç büyük ekonomiyi bu grubun dışında tutarsak, iktisadi kalkınma açısından Ortadoğu ülkelerini zorlu bir süreç beklemektedir.⁸⁷

⁸⁷ Güven, a.g.e., s. 103-117.

2. Ortadoğu'nun Geleceği

Bu bölümden sonra dünyada soğuk savaş dönemi sonrası Ortadoğu'da yaşananlar ve bunların doğurduğu sonuçlar anlatılacaktır. Büyük Ortadoğu Projesi ve Arap Baharı derinlemesine incelenecektir.

2.1. Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Yeni Düzen Arayışında Ortadoğu

Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloğu ve Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonucu Ortadoğu'nun endişe duyması gereken komünist tehdidi de ortadan kalkmıştır ancak, 1979 devrimi ile İran'da iktidara Şii yönetimi gelmiş ve bu durum Batı açısından tehlike olarak görülmüştür. Bir taraftan da sekiz yıldır devam eden İran-İrak savaşında, Irak'ın Kuveyt'i işgal ederek Suudi Arabistan ve Amerika Birleşik Devleti çıkarlarına ters düşmesi gözleri Ortadoğu üzerine toplamıştır. İlâveten Irak ve İran'ın nükleer silah geliştirmeye yönelik adımları Ortadoğu'nun stratejik önemini devam ettirmiştir. Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük kısmının Ortadoğu' da bulunması bölgenin stratejik önemini daha da kuvvetlendirmiştir. 1970 yıllarında yaşanan petrol krizleri Batı ve dünya ekonomisini olumsuz şekilde ciddi derecede etkilemiş ve bu enerji kaynaklarına ne kadar bağımlı olduklarını göstermiştir. Irak'ın Amerika Birleşik Devletleri tarafından işgalinin sonrasında bölgedeki petrol kaynakları denetlenmiş ve enerji merkezleri kontrol edilmiştir. Soğuk Savaş Döneminin bitmesi ile Sovyetler Birliği çökmüş ve Amerika Birleşik Devletleri liderliğindeki koalisyon tarafından yenilgiye uğratılan Irak'ın sonrasında Ortadoğu petrol kaynaklarına yönelik tehditler yok olmuştur. Komünizmi temsil eden Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği'nin yıkılması, Amerika Birleşik Devleti'nin Ortadoğu üzerinde yaptığı planlara engel olabilecek durumları ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'daki petrole ulaşmak için eline geçen bütün fırsatları değerlendirmiştir. Bölgede yaşanan her çatışma ve kaosa müdahale ederek bölgeye dahil olmayı başarmıştır. Soğuk Savaş biter bitmez Irak'ın Kuveyt'i ele geçirmesi Amerika Birleşik Devletleri için büyük bir fırsat oldu. Sovyetler Birliği'nin dağılmış olması da Amerika'nın rahat hareket etmesine olanak tanımıştır. Bu gelişmeler ışığında Soğuk Savaş'tan sonra Ortadoğu'da özellikle kendi

enerji ve petrol politikaları kapsamında Batının etkisinin ve nüfuzunun arttığını söyleyebiliriz.⁸⁸

2.1.1. Büyük Ortadoğu Projesi Ve Yansımaları

Dünya siyasi tarihinin önemli bölümünü küresel egemenlik mücadeleleri oluşturmaktadır. Tarihin hemen hemen her döneminde, uluslararası güçler arasında küresel egemenlik mücadelesi yaşanmıştır. Ortadoğu ve Orta Asya’da bulunan Afganistan ve Irak gibi ülkeler, “terör üreten ülkeler” olarak hedef gösterilmiştir. ABD, Büyük Ortadoğu coğrafyası üzerinden küresel egemenliğini süresiz kılma gibi stratejilerini uygulamaya koyarken bölgenin önemli güçlerinden Rusya Federasyonu ve Çin de harekete geçmiştir. Taliban ve El Kaide Örgütü sebep gösterilerek Afganistan’a askeri operasyonlar düzenlenmiş Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin onaylamamasına rağmen Irak’ı, “kitle imha silahlarına sahip terörist devlet olması” gerekçesiyle işgal edilmiştir. Irak işgalinin nedenini oluşturan iddiaların gerçeğe dayanmadığı ortaya çıkmış fakat bu stratejiden vazgeçilmemiştir. Irak’ın ardından İran ve Suriye terör üreten ülkeler olarak hedef gösterilmiştir. Irak’ın işgali sürecinde tüm dünya kamuoyunun tepkisini çeken ABD, Büyük Ortadoğu Projesi’ni uluslararası kamuoyunun gündemine taşımıştır. Daha sonra Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika’ya dönüşen, kamuoyunda BOP olarak anılan projeye, bölgede, insan haklarına, demokrasiye ve refaha dayalı bir düzeni hedeflediklerini savunmuştur.⁸⁹

2.1.1.1. Büyük Ortadoğu Projesinin Ortaya Çıkışı

2004 yılında yapılmış olan G-8 toplantısında, “Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi” ABD tarafından zirve üyesi ülkelere açıklanmış olan, Ortadoğu’yu Amerika Birleşik Devletleri çıkarları doğrultusunda dönüştürme projesi olan Büyük Ortadoğu Projesi, basında “ilk olarak Washington Post Gazetesi’nde” yankı bulmuştur.⁹⁰

Amerika küresel terörizm nedeniyle Ortadoğu’ya karşı duyduğu güvensizlik ve buna karşı aldığı tedbirler Büyük Ortadoğu Projesi’nin zeminini hazırlamıştır. Bu projenin

⁸⁸ Aynur Selvi, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya ve Ortadoğu Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Yeri ve Önemi.”, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2009, s.102-105.

⁸⁹ Ayfer Selamoğlu, “Abd’nin Büyük Ortadoğu Politikası Ve Küresel Yansımaları.”, Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 1-7.

⁹⁰ Ahmet İhsan Ömür Tibet, “Büyük Ortadoğu Projesi: Gelişimi Ve Savaşları.”, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s. 13,14.

kökenlerinin 1978 yılında Princeton Üniversite'sinde düzenlenen bir konferansta atıldığı iddia edilmektedir. Ancak 11 Eylül saldırıları sonrasında Büyük Ortadoğu Projesi kamuoyunda geniş yer tutmuştur. Bu proje ile birlikte Ortadoğu için yeni bir toplumsal yaşam tarzını, siyasal ve ekonomik düzenlemeleri öngörmektedir. Amerika Birleşik Devletleri 11 Eylül terör saldırısını bahane ederek Afganistan ve Irak'a saldırı ve ele geçirme planını uygulamaya sokmuştur. Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu'nun işgali için belli sebepler öne sunmuştur:

1. Ortadoğu'da barışın düşmanları,
2. etnik ve dini şiddet şeklindeki eski tehditler,
3. haydut devletlerin saldırganlığı,
4. kitle imha silahlarının yayılması,
5. terörizm,
6. örgütlü suç.

İkinci Bush iktidarı bu maddeleri gerekçe gösterip Afganistan ve Irak'ı işgal ederek Büyük Ortadoğu Projesinin başlatmış oldu.⁹¹

2.1.1.2. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Temel Önergeleri

BOP'un temel önermeleri aşağıdaki gibidir:

1. Ortadoğu'da Siyasal Dönüşüm: Söz konusu coğrafyadaki yönetimlerin Batı standartlarına göre yeniden yapılandırılması ve demokrasinin bölgede hâkim olmasının sağlanması.

2. Ortadoğu'da Ekonomik Dönüşüm: Mevcut coğrafyada serbest piyasa ekonomisinin teşviki, liberal ekonomik sistemin yerleştirilmesi, devlet denetimindeki alanların özel sektöre geçişinin hızlandırılması. Uzun dönemde bölge ekonomilerinin Batı ekonomik sistemine uyarlanması.

3. Ortadoğu'da Toplumsal-Kültürel Dönüşüm: Klasik din eksenli eğitim veren kurumların yeniden yapılandırılması veya tasfiyesi, Batı kültürünü teşvik eden eğitim, medya ve benzeri kültür araçlarının teşviki. Bölge insanının gündelik yaşamına Batılı hayat standartlarına ve yaşama tarzına yakınlaştırılmasının sağlanması.

⁹¹ Hamit Çelik, "Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi.", Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014, s.62,63.

4. Ortadoğu'da Stratejik Dönüşüm: Batının tehdit olarak kabul ettiği ve öne sürdüğü (terörizm, kitle imha silahları vb) odakların yok edilmesi ve bölgenin Batılı güvenlik konseptlerine uygun hale getirilmesi.⁹²

Bunların gerçekte ne anlama geldiğini ise aşağıdaki gibi açıklayabiliriz:

1. Siyasi anlamda ABD ile uyumlu politikaların ve yönetimlerin oluşturulması ve ABD politikalarına ters düşebilecek yönetim şekillerinin bölgeden kaldırılması.
2. Ekonomik anlamda bölgenin Batılı şirket ve sermayelerle çalışması ve bunların önündeki engellerin kaldırılması.
3. Toplumsal ve kültürel olarak İslam kültürünün Batı değerlerine karşı olmamasının sağlanması. İslami radikalizmin törpülenmesi ve Batılı insan tipi oluşturulması.
4. Stratejik anlamda bölgede ulusal güç odaklarının ve silahlı güçlerin oluşumu engellenerek, Batı çıkarlarını tehdit edebilecek herhangi bir silahlı gücün olmasına veya oluşmasına izin verilmemesi.⁹³

2.1.1.3. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Hedefleri

Büyük Ortadoğu Projesinin temel hedefi Ortadoğu'nun geniş kapsamlı yeniden yapılandırılmasını sağlamaktır. Özele indiğimizde amaçları sıralayabiliriz:

1. Enerji kaynakları üzerinde denetimi sağlamak ve kendine yeni pazarlar yaratmak,
2. İsrail'in güvenliğini sağlamak,
3. Kendi küresel egemenliği kalıcılaştırmak ve yeni rakip ülkelerin doğmasını engellemek,
4. Radikal İslam'ı etkisizleştirmek ve küresel sermayeye uyumlu ve Batı kültürüne ılımlı bir İslam anlayışı getirmek,
5. Ulus devletinin yıkılıp yerine özerk yapının getirilmesi amaçlanmaktadır.⁹⁴

2.1.1.4. Büyük Ortadoğu Projesi ve Demokrasi Söylemi

Donnelly demokrasi ve insan hakları kavramlarının Amerikan dış politikasındaki yerini dört ayrı dönem halinde incelemiştir. 1945-1948; 1949-1973, 1974-1980 ve 1981-1988. İlk

⁹² Atilla Akar, Büyük Ortadoğu Kuşatması, İstanbul, Timaş Yayınları, 2004, s. 25-26

⁹³ Gül, a.g.e., s.76.

⁹⁴ Çelik, a.g.e., s.65-66.

dönem İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulü ile son bulan heveslilik dönemidir. Ancak soğuk savaşın başlaması ile insan hakları ve demokrasi konuları neredeyse unutulmuş ve sadece iki güç arasındaki çatışma alanlarından birisi haline gelmiştir. İnsan haklarını her iki tarafta kendi taktik manevralarında diğerine karşı kullanmıştır.⁹⁵

ABD, Büyük Ortadoğu olarak, tanımlanan bölgede birçok ülkenin demokrasiye ihtiyaç duyduğunu savunmaktadır. ABD'ye göre bunlardan biri de Pakistan'dır. Bununla birlikte Pakistan, ABD için aynı zamanda iyi bir müttefikdir. Bununla birlikte var olan çelişkinin, BOP kapsamında demokrasi uygulaması ile çözüleceğini iddia edilmektedir. Demokrasi içinde öncelikle iyi ve kötü devletlerin ayrılması, Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesi, eğitimin geliştirilmesi, halkın kendi kendini yönetme ilkesini yeniden dikkat edilmesi gerektiğini söylemektedir.⁹⁶

Afganistan'da Taliban ve Irak'ta Saddam'ın döneminde olduğu gibi Ortadoğu'da iktidarda olan bazı yöneticiler, Batı'yı düşman olarak görmüşlerdir. Bu rejimlerin askeri yöntemlerle veya devrimle ortadan kaldırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu amaçla, Afganistan ve Irak'ta olduğu gibi öncelikle demokrasiye hazırlık için geçici hükümetlerin kurulması önerilmektedir. Bazı yöneticilerde gelişmenin özgürlük ve demokratik yönetim demek olduğunu bilmektedirler. Bunlar Batı'ya katılmak konusunda isteklidirler. Ancak ülkelerindeki İslamcı karşıtlık tarafından tehdit edilmektedirler. Bu kategorideki ülkeler arasında; Fas, Tunus, Mısır, Ürdün, Küçük Körfez Ülkeleri ve Pakistan bulunmaktadır. Bazı ülkelerde İsrail ve Türkiye gibi hâlihazırda demokratik ülkelerdir. Bu ülkeler ABD'nin ortakları durumundadırlar.⁹⁷

Demokrasinin bu ülkelerde mümkün olmayacağı olasılığı da düşünülmektedir. Bu düşüncenin altında yatan neden ise demokrasinin insanların gelişme seviyeleriyle ilgili olmadığı, ekonomik bir olay olduğu fikridir.. Bir ülkede demokrasi olması için rakip tarafların olması lazımdır. Bu rekabet ekonomik güç ile ortaya çıkar. Amerika'da çok sayıda ekonomik güç olduğu için aralarındaki rekabet siyasi partileri doğurur. Halbuki ekonomik gücün tek çeşit olduğu yerde demokrasi olması neredeyse imkansızdır. Çünkü bütün kaynaklar tek ekonomik güç etrafında toplanmıştır. Suudi Arabistan'da tek ekonomik kaynak petroldür. Bu durum bölgede demokrasi olmasını zorlaştırır. Petrol kimin elindeyse, tüm basın yayın

⁹⁵ Kıraç, a.g.e., s.84.

⁹⁶ Tangülü, a.g.e., s.87.

⁹⁷ Tangülü, a.g.e., s.87.

organlarına, eğitim sistemine hakim olacaktır. Petrolü elinde tutan taraf rakiplerine fırsat vermez.⁹⁸

Batı'yı düşman olarak gören ülkelere diplomatik anlaşmalara dayanarak ikinci kategoride ülkelere de demokratik süreçler içinde yardımcı olunması gerektiği düşünülmektedir. Batı'ya göre İslam demokratikleşmenin katılımcısı olamaz ve şeriat da hukukun kaynağı olamaz. Demokrasi evrensel bir oyundur. Oyun kuralı gereğinin dinlerden uzakta kalması olduğu düşünülmektedir.⁹⁹

Bush yönetimi, Ortadoğu'da demokrasi inşa etmenin terörizmin yok edilmesinde önemli rol oynadığını düşünmektedir. Ortadoğu'da demokrasiyi geliştirerek terörizmle yapılan savaşın kazanılacağı düşünülmektedir. 3 Kasım 2003 tarihinde Powell, Ortadoğu'da özgürlüğün geliştirilmesi için; hukuk, devlet gücünün sınırlandırılması, düşüncenin özgürce açıklanması, inanç özgürlüğü, kadınlara saygı, adaletin eşit dağılımı, dinsel ve etnik hoşgörü ve özel mülkiyete saygı olmak üzere sekiz ilkeden bahsetmiştir. Bu ilkelerin uygulanmasında Ortadoğu'da ABD'nin diktatörlerle ilişkisini bitirdiği ve bu rejimlerin sonunun geldiği şeklinde yorumlanmıştır. İlk hedef Saddam Hüseyin olarak seçilmiştir. Irak'ta özgürlük operasyonu başladıktan sonra, Bush bölgeyi ABD'nin yanında olanlar ve olmayanlar diye ayırmıştır. ABD'nin yanında olmayanlara "haydut devlet" muamelesi yapılmıştır. Başkan Bush Irak işgalinin ikinci yılında yaptığı bir açıklamada Irak saldırısını savunmuştur. Bunun gerekçesi olarak ABD topraklarındaki özgürlüğün diğer ülkelerdeki özgürlüğe bağlı olmasını göstermiştir. ABD'nin Irak müdahalesinde Irak'ı özgürleştirmek ve kitle imha silahlarını bulup yok etmek asıl amaçtır, yani bu savaş "Önleyici Vuruş" çerçevesindedir.¹⁰⁰

2.1.1.5. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Dini Boyutu

İdeolojik çalışmaların yaşandığı dönemin ardından henüz Soğuk Savaş yıllarına geçilmeden, küresel dünyada dinlere olan ilgi artmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin muhafazakâr yönetiminin de din anlayışıyla olan sıkı ilişkisi ve dünya politikasında etkileri Bush'un demeçlerinde görülmektedir. ABD başkanı Bush ve yönetimin radikal Hristiyan kimliğine dayalı söylemleri ve politikası ortadadır. Resmi söyleminde de 'demokrasi ve özgürlük' gerekçesiyle hareket eden Amerika'nın Büyük Ortadoğu Projesi'ni etkileyeceği görülmektedir. ABD'nin yönetimi üzerinde ve iç ve dış politikalarında evanjelizmin etkileri

⁹⁸ Kıraç, a.g.e., s.85.

⁹⁹ Tibet, a.g.e., s.35.

¹⁰⁰ Tangülü, a.g.e., s.88-89.

büyükür. Evanjelizm ‘kutsal kitaba yönelmek’ anlamına gelmektedir. Bu kesim inanç olarak Protestan’dır ve aynı zamanda Amerika Birleşik Devletlerini nüfusunun üçte birini oluşturmaktadır. İsa’nın kendi günahları için öldüğüne inanmaktadırlar. Kendilerini günahkâr saymakta ve kurtuluş içinde O’na ihtiyaçları olduğuna inanmaktadırlar. Önemli olan bir diğer inançları da; Nil’den Fırat’a kadar olan yerlerin yani Kutsal Topraklar’ın Yahudilere ait olduğuna dair inanıştır. Kendilerini onlara destek vermekle yükümlü görmekteirler ve tanrının insanları ‘Yahudi Olanlar ve Olmayanlar olarak iki kategoride yarattığını düşünmektedirler. Tanrı’nın bir öteki dünya ile ilgili bir de dünyevi planı olduğuna; dünyevi planın Yahudiler için, diğer planın da yeniden doğmuş Protestanlar için var olduğuna inanmaktadırlar. Yahudiler için olan planın hedefi, Yahudilerin kutsal topraklarda egemenlik kurması, bu yolla dünya egemenliğine ulaşmasıdır. Öteki dünya için olan planda, Evanjelicler, Yahudilerin dünyada bu amaçlarına ulaşmalarına yardım etmeyi Ahiret’te kurtuluşun bir bedeli olarak görmekteirler. ABD’nin son yıllarda uyguladığı politikalar göz önüne alındığında ‘özgürlük ve demokrasi’ söylemiyle Ortadoğu’daki Afganistan ve Irak Müdahaleleri dünyada olumsuz ve karşıt tepkiler uyandırırken evanjelicler tarafından destek bulunmaktadır. Bu kesim dünyaya ABD’nin ‘özgürlük ve demokrasi’ getireceğini düşünmekte ve Başkan Bush’u desteklemektedirler. Evanjelicler 500 milyonu bulmaktadır. Evanjelicler kendilerini seçilmiş, Yahudileri daha seçilmiş görmekteirler. ABD’nin kendine yüklediği bu yeni misyon ve İsrail’in politikalarının örtüşmesinin sebeplerinden biri dinseldir. Stratejik ve güvenlik kaygılarından öte ABD’nin İsrail’e yakınlığı dinsel bağlar içermektedir. Başkan Bush, dini yatırımlara önem vermesinin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri tarihinde dinci Hristiyan kimliğini ulusal ve uluslararası politikaya açıkça yansıtan ilk başkan unvanını taşımaktadır. 1980’lerde Amerikan Hristiyan Sağı yükselmiştir. Hristiyan sağının hemen hemen bütün kesimleri her zaman İsrail’e destekçi olmalarına karşın bu kuruluşun belirgin ideolojisi, İsrail’in ve ABD’nin ‘dünyanın kurtuluşu’ adına rollerini yüceltmek olmuştur. Başkan Bush’un başkanlık töreninde, törenin duasını yapan Billy Graham ise İslam’ı günahkar bir din olarak duyurmuştur. Amerika Birleşik Devletlerinin tüm kesimi bu görüşe katılır demek tabi ki doğru olmaz. Fakat bu düşüncelere sahip olan Amerikalılar genelde Amerika Birleşik Devletleri’nin üst düzey askerler ve din adamlarıdır. İslamcı kesim için bu durum Amerika Birleşik Devletleri karşıtlığı için yeterli bir gerekçe olarak görölmektedir. Bu alanda Hristiyan Siyonistler ve Yahudiler birlikte hareket etseler de son amaç açısından farklı görüşe sahiptirler. Yahudiler Mesih’in gelmesinden sonra tek egemen gücün kendileri olacağına ve Tanrı’nın Oğulları Krallığı’nın kurulacağını düşünürken Hristiyanlar ise, Mesih geldikten sonra ilk geldiğinde ona inanmayan Yahudiler’in de ona inanacağını ve Hristiyan

olacaklarını savunmaktadır. Büyük Ortadoğu Projesini dini boyutta incelediğimizde şunu söyleyebiliriz ki; İslamiyet, Ortodoksluk Katoliklik kapitalizmin içinde bulunamaz. Her ne kadar birbirinden farklı inançları olsa da Katolikler de tüketim, kültür, gelenek gibi konularda Müslümanlara benzerler. Kapitalizmin işine gelmeyen bu yaşam tarzıdır. Batı kapitalizmi iyi Hristiyanlık denilince Protestanlığı kasteder. Ortodoksluk ve Katoliklik bunun içine girmez. Asıl amaç insanları Protestanlığa çekmektir. Çünkü Protestanlık Kapitalizmin hizmetindedir. BOP ile birlikte bölgede hedeflenen ekonomik ve toplumsal dönüşüm bölgeye demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi getirmeyi planlamaktadır. Kapitalizm için serbest piyasa ekonomisi şarttır. Diğer hedeflerin gerçekleştirilmesinde temel olarak görülebilecek hedef Hristiyan kültürüne olumsuz bakmayan ılımlı İslam inşa etmektir. Ortadoğu'da Batı'nın etkinliğinin artması, sermayenin Batılaştırılması ve radikal İslamcılarının Terör saldırılarının durdurulması ve İsrail Devletinin varlığının sürdürülmesi için ılımlı İslam inşası zorunludur. İlimli İslam; demokrasiyle uyumlu, ötekini ve ötekinin ürettiklerini kabul eden, diyaloga açık, tüketim kültürü gelişmiş, laikliği din ve vicdan özgürlüğü olarak benimseyen, misyoner hareketlere olumsuz bakmayacak, insan hakları, kadın hakları vs. gibi konuları önemli gören, şiddet karşıtı bir anlayıştır. İslam dini serbest piyasa ekonomisine, kapitalizme ve küresel sermayeye sıcak bakmamaktadır. Bunu tersine çevirmek de ılımlı İslam ile mümkün olacaktır. İlimli İslam, BOP'un siyasal dönüşüm araçları arasındadır. Amaç İslam'ı, Washington kontrolüne almaktır.¹⁰¹

2.1.1.6. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Enerji Boyutu

Ortadoğu bölgesine 18. yüzyılın getirilerinden olan "sanayi devrimi", savaş malzemeleri makineleşmiş ve ulusal güç savaşta ve barışta hammadde kaynakları kontrol altına almayı gerekli kılmıştır. Emperyalist güçlerin Ortadoğu'ya olan ilgisi de sanayi devrimi ile birlikte başlamıştır. Bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları, ABD ve Sovyetler gibi batılı güçlerin hammadde ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikteydi. Bu nedenle batılı güçler hammaddeleri kendi kontrolleri altında bulunduracak şekilde bu hammaddelerin buldukları bölgeleri nüfuzları altında bulundurmaya çalışmışlardır.¹⁰²

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaş silah araç ve gereçlerinin bir çoğunun petrol ve yan ürünleriyle çalışması nedeniyle petrol giderek önem kazanmıştır. Petrol yataklarına sahip olan ülkelerin de bu sebepten ötürü uluslararası ilişkilerde önemi ve etkinliği artmıştır. 1928

¹⁰¹ Tangülü, a.g.e., s. 90-93.

¹⁰² Tibet, a.g.e., s.49.

yıllarında yapılan Kırmızı Hat Antlaşması ile; Türk Petrolleri Şirketi hisseleri yeniden yapılandırılarak yeni koşullar çerçevesinde Amerikan Petrol şirketleri ilk kez bölge petrolleri üzerinde kalıcı ve yoğun ayrıcalık hakları elde ederek bölgeye girmiştir. Bunun yanı sıra farklı ayrıcalıklar tanınmıştır. Bir diğer önemli ayrıcalık da California ayrıcalığı olarak anılan ve sonuçları itibariyle bölgede bugünkü siyasi ilişkilerin temelini oluşturan düzenlemelerdir. Bu durumda bölgede kendi şirketleri aracılığıyla işletilen petrolle, küresel çerçevede, büyük devletler kendi siyasi hedeflerini gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Büyük devletler petrolü amaç olmaktan çıkarmış, siyasi durumun belirlenmesinde bir araç durumuna getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hemen hemen her şey bu strateji üzerine kurulmuştur. Bu durum nükleer anlamda iki kutuplu bir ortam oluşturmuştur. Bu kutuplaşmada Fransa ve İngiltere etkinliğini yitirip sahneden çekilirken Batı da tek etkili siyasi denetim kolu ABD olmuştur.¹⁰³

Tablo 3.Çeşitli Bölgelerin Dünya Petrol ve Doğalgaz Rezervlerindeki Payı (%)

Bölgeler	Petroldeki Payı (%)	Doğalgazdaki Payı (%)
Kuzey Amerika	5,44	5,16
(ABD)	2,19	3,25
Orta ve Güney Amerika	6,72	4,30
Batı Avrupa	1,75	2,75
Eski SSCB	5,41	31,10
Afrika	8,60	7,59
(Libya)	3,00	0,85
(Nijerya)	2,40	2,29
Asya ve Okyanusya	5,70	8,11
Ortadoğu	65,19	36,43

Kaynak: eiç.doe.gov/emeu

¹⁰³ Tangülü, a.g.e., s. 93-94.

2.1.1.7. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Uygulanma Süreci

Büyük Ortadoğu Projesi'nin sahneye konması 11 Eylül'den sonra olmuştur. Bunun peşinden Afganistan müdahalesi ve Irak Harekatı gerçekleşmiştir. ABD, Irak müdahalesinden önce kitle iletişim kanalları aracılığıyla yoğun bir şekilde dünyaya Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğunu duyurmuştur. Fakat bu kanıtlanamamıştır.

Irak'ta Saddam 9 Nisan 2003'te devrildi. Fakat bu olaydan sonra saldırılar, rehin almalar arttı. Bağdat'ın Batı'sında, Amerikan askerlerine ve araçlarına saldırı düzenlendi. Amerika Başkanı Bush, 1 Mayıs 2003'te savaşın bittiğini açıkladı. Fakat yine de saldırılar devam etmiştir. Irak'ta kaos ve istikrarsızlık hakim oldu. Irak savaşında, ABD misket bombaları kullanılmıştır. Savaş bitiminden sonra yapılan açıklamalarda kullanılan 1500 adet bombanın 26 tanesinin de sivil yerleşim bölgelerine isabet ettiği ve Irak'ta hala patlamayan binlerce misket bombasının tehdit oluşturduğu söylenmiştir. Irak'ta bu durum bölge halkı için demokrasi söylemine göre iyi bir örnek teşkil etmemekteydi. Bölgede başkaldıran her güce terörist gözüyle bakılıyordu ve insanlara ya emperyalist güçlerle ya da radikal güçlerle işbirliği seçeneği bırakılmıştı.¹⁰⁴

Irak'ta çatışmanın devam etmesi ile birlikte yoksullukta artış göstermiştir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda ABD'nin bölge ülkeleri üzerindeki tutumu ve bu ülkelere özgürlüğü ve demokrasiyi getirme şekli büyük tartışmalara ve kamuoyunda kendine karşı güven kaybına yol açmıştır. ABD'nin düşündüğünün aksine Irak'ta direniş artmıştır. Amerikan askerlerinin yanı sıra bölgede İngiliz ve İtalyan askerleri de ölmüştür. ABD Irak'taki asker sayısını düşürmeyi planlarken kaosun ve direnişin artması ile 2004'ün ilkbaharında asker sayısını daha da fazlalaştırmıştır.¹⁰⁵

Irak Müdahalesinin bilançosu çok yüksek olmuştur. 10 binden fazla insanın katledildiği, 15 bin Iraklı'nın tutuklandığı, işkence gördüğü, kadınların tecavüzlere uğradığı, söylentiler arasındadır. Camilere yapılan füze saldırıları, sivillerin öldürülmesi ABD'nin kontrolünün kaybettiğini göstermektedir. ABD, bölgeye demokrasi ve özgürlük söylemiyle zulüm, kan ve gözyaşı getirmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Tangülü, a.g.e., s.109.

¹⁰⁵ Çelik,a.g.e., s.78.

¹⁰⁶ Tangülü, a.g.e., s.112.

2.1.1.8. Büyük Ortadoğu Projesi'nin Yansımaları

ABD'nin Ortadoğu coğrafyası üzerinde uyguladığı Büyük Ortadoğu Projesi'nin uzun vadedeki yansımaları global anlamda olmuştur. Avrupa-Atlantik ilişkilerinde olumlu gelişmeler gözlenmiş, NATO yeni stratejilerle şekillendirilmiş, Rusya ile Çin önderliğinde Avrasya Bloku yükselmeye başlamıştır. ABD'nin ılımlı İslam oluşturma stratejisinin sonucu olarak radikal İslam tehdit unsuru olarak sunulmuş ve din faktörü belirleyici rol oynamaya başlamıştır. Hristiyan Batı ve Müslüman Doğu arasındaki çizgi netleştirilmiş, din ve mezhep çatışmaları dünya gündeminin ilk sıralarına oturmuştur.¹⁰⁷

Büyük Ortadoğu Projesi'nin bölge etrafındaki ülkelere olumsuz etkilerinin olduğu söylenebilir. Bunun en etkin nedeni ise ülkelerdeki yapıların yıkılması ve yeniden şekillendirilmeye çalışılmasıdır. Bölge devletleri şu an buldukları statüleri korumak istemiş fakat bazı antidemokratik rejimler demokrasiye dönüşmeye olumlu bakmışlardır. Fakat ABD'nin demokrasi anlayışına göre ülkelerin dağılması söz konusu olduğundan korku ve panik havası bölgede daha hakimdir. Rejim ne olursa olsun rejim ve devlet kendini korumak ister bu nedenle Büyük Ortadoğu Projesinin kapsamında ki demokrasi söylemi bölge ülkeleri için tehdit niteliğindedir.¹⁰⁸

Arap dünyasında Büyük Ortadoğu Projesi'ne en büyük muhalefet Hüsnü Mübarek ve Suudi Kralı bin Abdül Aziz'den gelmiştir. Liderliğini Hüsnü Mübarek'in yaptığı muhalefet, Arap ülkelerinin, Arap ve İslam ülkelerine dışarıdan yönlendirilen önerileri uygulamayacağına dair, ortak bir bildiri yayımladılar. Bildiride Arap ülkelerinin, kendi haklarının ve değerlerinin çiğnenmemesi doğrultusunda reformları yerine getirmesi üzerine vurgu yaptılar. Ayrıca Mübarek, henüz hazır olmayan halka demokrasi empoze etmeye kalkmanın Cezayir'de olduğu gibi siyasi kaosa sebep olacağını iddia etti. Ayrıca ortak bildiride iki lider, Ortadoğu'da istikrarın temel şartının, bölgenin temel sorunlarına çözüm bulmak olduğunu belirttiler. Ortak bildiride geçen bu madde aslında ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nde İsrail- Filistin sorununu çözmeye yönelik adımlar atmamasından kaynaklanmaktadır. Mısır, Suudi Arabistan ve İran'dan gelen tepkiler kendilerine müdahale etmeye çalışan bu dış ülkelerin davranışlarını kınar niteliktedir. Bu ülkelerin asıl tepkisi kendilerine hiç danışılmadan ve sorulmadan, üzerlerinde yapılan plan ve projelere karşıdır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Ayfer Selamoğlu, "ABD'nin Büyük Ortadoğu Politikası ve Küresel Yansımaları.", Atılım üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s.126.

¹⁰⁸ Kaya Gül, a.g.e., s.87.

¹⁰⁹ Gül, a.g.e., s. 88.

ABD'nin 11 Eylül sonrasında izlediği strateji Avrupa-Atlantik ilişkilerinde de kırılmalara varacak gerginliklere sebebiyet vermiştir. Irak'ın işgali ve ardından gündeme getirilen Büyük Orta Doğu Projesi üzerindeki tartışmalar, AB ve ABD arasında temelleri soğuk savaş dönemine kadar uzanan küresel rekabeti net olarak gözler önüne sermiştir. Tüm uluslararası ülkeler gibi Avrupa ülkeleri de, küresel egemenliğe sahip olmak için dünyanın zenginliklerine sahip olmayı amaçlamışlardır. Bu çerçevede sanayi devrimi ile başlayan ilgileri daha sonra petrol, doğalgaz, güvenlik ve taşımacılık nedeniyle ivmeli bir şekilde artarak devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'nın lideri konumunda ABD ile AB arasında Ortadoğu üzerinde verilen mücadele Irak Savaşı sürecinde Avrupa-Atlantik ilişkilerinde kırılmalara neden olmuştur. Kırılma bununla kalmamış birliğin içine kadar uzanmıştır. Tüm dünya 11 Eylül sonrasında, ABD'den sonra küresel güç olarak sayılabilecek Avrupa Birliği'nin ilki 1967 Arap-İsrail savaşında görülen ve sonraki her krizde yinelenen çıkarlara dayalı sergilediği tavrı da izlemiştir. Aynı zamanda ABD'nin teröre dayanarak yaptığı işgallerde tüm gözler önüne serilmiştir. Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti gibi üyelerle, Danimarka, İngiltere, İspanya ve İsveç gibi ülkeler ABD yanlısı tutum izlerken Fransa ve Almanya'nın başını çektiği grup ABD politikalarını eleştirmiştir.¹¹⁰

Irak'ın işgali ABD ile AB arasındaki güç mücadelesinde gerginlik kopma noktasına gelmiştir. ABD'nin İngiltere'yle birlikte hareket ettiği Irak işgalinde Almanya ve Fransa, olaya dahil olmamıştır. Savaş süresince ve sonrasında ABD'nin, "Bizimle birlikte hareket eden kazanır. Diğerleri kaybeder" gibi imalarının sonucunda Almanya ve Fransa bölgenin ekonomik olarak yenilenmesi döneminde ABD ile iş birliği yapmış olmayı tercih etmiştir. ABD'nin girişimlerini, "çıkar farklılıkları, bireysel çıkışlar, ortak karar alamama gibi nedenlerle de" engelleme gücü olmayan bu ülkeler dünyanın bir numaralı askeri gücüne direnmektense pastadan pay kapmayı tercih etmişlerdir. Batı değerleri adı altında aynılaştırılan Atlantik'in iki tarafı birlikte hareket etmeye başlamıştır. Soğuk Savaş dönemindeki gibi Doğu-Batı Bloku kutuplaştırılması gerçekleştirilmiş, Radikal İslam eksenli terör tehdidi yerleştirilmiş, NATO yeni coğrafyalara, yeni tehditlere, ötekileştirmeye karşı işlevselleştirilmiştir. ABD, uluslararası sistemin yeniden yapılanması ve reformlardaki lider konumunu korumuştur.¹¹¹

ABD ve AB arasındaki ilişki Soğuk Savaş dönemine kadar gider ve bu dönemin ardından da araları bir hayli açılmıştır. ABD'nin Irak'ı işgal sürecinde de Avrupa- Atlantik ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. ABD'nin terör yaratan ortamı iyileştirme girişimini

¹¹⁰ Selamoğlu, a.g.e., s.126-127.

¹¹¹ Tangülü, a.g.e., s.82.

AB'nin bazı öncü ülkeleri desteklerken Almanya ve Fransa gibi ülkeler dışarıdan demokrasi dayatmasının ters tepebileceğini savunmuşlardır. ABD ise bu ilişkileri güçleştirme ve iyileştirme doğrultusunda adımlar atmıştır. Açıkça AB ile iş birliği yapmak istediğini belirtmiş ve bu iş birliğinin kendi çıkarlarına olacağını vurgulamıştır. AB de, ABD'nin uluslararası sistemi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandırma, giderek genişlettiği Ortadoğu sınırlarında denetimi elinde tutma girişimlerine fazla direnememiştir.¹¹²

Soğuk Savaş döneminde Komünizm tehlikesine karşı güvenliği sağlamak için oluşturulan NATO Büyük Ortadoğu Projesi'nde de bu ilerleyişini sürdürmüştür. Yapılan uluslararası antlaşmalara göre insani gerekçelerle de olsa kuvvet kullanımının yasak olmasına rağmen, NATO ile Yugoslavya sınırları içinde askeri güç kullanılmıştır. Bu durumdan çıkartılan sonuç, Büyük Ortadoğu Projesi'nden sonra NATO'nun genel amacının hukuk değil Yeni Dünya Düzeni kurmak olduğu doğrultusundadır. NATO bu tutumuna 11 Eylül sonrasında Afganistan ve Irak'ta da uygulamıştır. NATO'nun amaçlarından bir diğeri de enerji güvenliğini sağlamaktır. NATO'nun çevreleme zincirini Avrupa'dan, Balkanlara, Ortadoğu'ya, Karadeniz'e, Kafkaslara ve Orta Asya'ya kadar genişletmesiyle Büyük Ortadoğu coğrafyasında yer alan enerji kaynakları, kaynakların dağıtım hatları ile dünya pazarları ve küresel güç adaylarıyla bölgesel güçler kontrol altına alınmış olacaktır.¹¹³

11 Eylül saldırısından sonra ABD, Irak'ı bu saldırıdan sorumlu tutarak karşı müdafaaya geçmiştir. Bunun kırılmanın ardında Avrupa- Atlantik ilişkileri düzeltilmeye başlanmış ve görevleri belirlenerek Büyük Ortadoğu Projesi'nin uygulanma görevi NATO'ya verilmiştir.¹¹⁴

Büyük Ortadoğu Projesi'nden en çok etkilenen ülkelerden birisi de Rusya'dır. ABD, renkli devrimler, değişen rejimlerle Rusya'nın zengin enerji kaynaklarına sahip, stratejik önemdeki yakın çevresine kadar ulaşmıştır. Vladimir Putin'in öncülüğündeki Rusya yeni dış politikasında önceliği, 'güç, prestij, gurur' üçlüsüne vermiştir. Sakin ama derinden bir politika izleyen Putin, ikili ve bölgesel ilişkilerini güçlü tutarak gelişmelere dahil olmaya başlamıştır. Sahip olduğu en önemli enerji kaynağı olan doğal gazı dış politikasının merkezine yerleştirmiştir.¹¹⁵

Büyük Ortadoğu Projesinin enerji merkezli olması bölgede bazı ilişkilerin kuvvetlenmesine ve yeni ittifakların oluşmasına sebebiyet vermiştir. 19 Eylül 2003 tarihinde Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Ukrayna arasında Ortak Ekonomik Bölge kurulmasına

¹¹² Selamoğlu, a.g.e., s.129-135

¹¹³ Tangülü, a.g.e., s.82.

¹¹⁴ Selamoğlu, a.g.e., s. 136-141.

¹¹⁵ Akar, a.g.e., s. 20-22.

yönelik antlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre üye ülkeler aralarında serbest ticaret alanları kurulacak, ticari sınırlandırmalar kaldırılacaktır. ¹¹⁶

Ortadoğu'da kaçırılan İsrail askerlerinin olması İsrail'i sinirlendirmiş ve ABD de buna destek vermiştir. Bush, Lübnan ve Suriye topraklarını kullanarak İsrail'e terör saldırıları düzenleyen Hizbullah'ın olayları başlattığını iddia ederken Suriye yönetimini, Hizbullah'ın saldırılarına geçit vermemesi konusunda uyarılmış ve bunun gerçekleşmesi halinde ortamın sakinleşeceğini savunmuştur. Putin ise Bush ile zıt fikirdeydi. Asker kaçırmanın aynı zamanda asker kaçırmanın da yanlış olduğunu savunmaktaydı. Bunun için taraflara ateşkes çağrısında bulunmuş bu girişimi G-8 zirvesine taşınmıştır. Putin'in asıl amacı ise dünya politikasında söz sahibi olmak ve meydanı ABD'nin kontrolüne bırakmamaktır. ¹¹⁷

Büyük Ortadoğu Projesinin temeli enerji kaynakları üzerinedir. Bunun doğrultusunda, enerji kaynakları ve dağılım hatları üzerinde oluşan yeni ittifaklar, kurumlaşmalar ve bloklar oluşmuştur. Yakın çevresini kuşattığı Rusya'nın karşıt görüşlerinden rahatsız olan ABD giderek daha katı bir tavır takınmıştır. Enerji kaynakları konusunda egemenliği elinde tutmak isteyen ABD, AB ve NATO'nun desteğini almıştır fakat Avrasya'nın öncü güçlerinden olan Rusya ile karşı karşıya gelmiştir. Rusya, ABD'nin bu amacına karşı onun tek güç olamayacağını göstermeye çalışmış ve elindeki enerji kartını ortaya çıkarmıştır. Rusya güç göstergesini Büyük Ortadoğu'da da devam ettirmiş, Hamas ve İran krizlerinde ABD'nin ötekileştirdiği Müslümanları yanına almıştır. Böylece ABD'ye ve diğer güçlere küçümsenmeyecek bir güç olduğunu göstermiştir. ¹¹⁸

11 Eylül saldırısının yansıması sadece Büyük Ortadoğu'da olmamış, bu durum Büyük Ortadoğu Projesi ili birlikte başlayıp küresel değişikliklere neden olmuştur. ABD, AB ve NATO bu süreçte birlikte hareket etmiş, Avrupa- Atlantik ittifakı oluşturulmuştur. Bu ittifaka karşı, Rusya ve Çin öncülüğünde Avrasya Bloku yükselmeye başlamıştır. Bir tarafta Soğuk Savaşı andıran bloklaşmalar oluşurken diğer yandan medeniyetler çatışması yaşanmış, hem dinler hem de mezhepler bağlamında ipler gerilmiştir. Saddam Hüseyin'in asılmasının ardından Şii- Sunni ayrımını körükleyen söylemler çoğalmış, Büyük Ortadoğu bölgesinde medeniyet ve mezhep savaşlarının şiddeti artmıştır. Zengin enerji kaynaklarına sahip olması nedeniyle Büyük Ortadoğu üzerinde yapılan stratejik planlar doğrultusunda Müslüman ve

¹¹⁶ Selamoğlu, a.g.e., s. 150

¹¹⁷ Akar a.g.e., s. 24.

¹¹⁸ Selamoğlu, a.g.e., s.170-174.

Hristiyan Bloklar, mezhepler arası çatışmalar giderek saflarını belirlemekte, din faktörü uluslararası sahnedeki hızlı yükselişini sürdürmektedir. ¹¹⁹

2.1.2. Arap Baharı Ve Yansımaları

Bir önceki bölümde Büyük Ortadoğu Projesi ayrıntılı şekilde anlatıldı. Bu bölümde ise Ortadoğu'nun geleceğini tamamen değiştirmiş, bölgenin kaderini derinden etkilemiş, bir çok ülkeyi etkileyen Arap Baharı anlatılacaktır.

2.1.2.1. Arap Baharı'nın Nedenleri

2010 yılında devrim niteliğinde başlayan Arap Baharı dalgası, bir çok ülkeyi etkilemiş, bu ülkelerin bazılarında yönetim değişmiş, bazılarında darbeler yaşanmış, bazılarında da değişiklikler yaşanmamıştır. Yaşanan siyasi boşluklardan ve kaostan yararlanarak, bir çok terör örgütü kurulmuş, kurulu terör örgütleri ise güçlenmiştir. Terör ve kaos bölgede katliamları ve göçü beraberinde getirmiştir. Devrim niteliğinde başlamış olsa da, Arap Baharı rejimlerin yıkılıp yerine yeni rejimlerin gelmesini tam olarak gerçekleştirememiştir. Halk tarafından başlatılmış olmasına rağmen, Arap Baharı yönetimlerin şekillendirdiği bir süreç olmuştur. Devrim amacıyla başlatılmış olsa da, Arap Baharı arkasında darbeler, katliamlar, iç savaşlar ve terör bırakmıştır. Terör örgütleri ve darbelerle süreç, devrim niteliğini kaybetmiş ve çıkar savaşlarına dönüşmüştür. Sürece Emperyalist güçlerin de müdahalesi ile, bölgede refah, istikrar ve kalkınma oldukça uzak günlere kalmış bir hayale dönüşmüştür. ¹²⁰

Demokrasi kavramı Arap Ortadoğu'sunda oldukça geç yayılmış bir kavramdır. Bunun nedenleri; bölgenin çok uzun yıllar sömürge olarak yönetilmesi ve mezhep, aile, klan bağlarının Arap toplumunda oldukça kuvvetli olmasıdır. Bunlar otoritenin meşruiyetini uzun zaman güçlendirmiş, değişimin başlamasını engelleyen direncin güçlü kalmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra, geçtiğimiz bölümlerde de bahsettiğimiz gibi bölge devletlerinin bir çoğunun ekonomik anlamda dışa bağımlılığı, hala tarıma dayalı ekonomiler oluşu ve geçmişten gelen alışkanlıklar, demokrasinin bölgeden büyük ölçüde uzak kalmasına neden olmuştur. Arap Baharı'nın nedenleri arasında bu kavramın bu yıllarda Arap Ortadoğu'sunda geç de olsa

¹¹⁹ Selamoğlu, a.g.e., s.190,191

¹²⁰ Feyza Hilal Koraltan, "Bir Devrim Süreci: Arap Baharı", FMV Işık Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, Yeni Ortadoğu: Toplum Siyaset ve Ekonomi Konferansı, İstanbul, 2016, s. 30.

yayılmaya başlamasıdır. Zor yaşam koşulları, istihdam, gıda sorunları gibi ekonomik sebepler, diktatör yönetimlerin varlığı, özgürlüklerin oldukça kısıtlı olması gibi siyasi nedenler, küreselleşme ve onun getirisi olan iletişim ağlarının sonucu olarak halkın farkındalığının artması gibi kültürel nedenler ise Arap Baharı'nın fitilinin ateşlenmesinin nedenleridir. Ancak Arap Baharı'nın en önemli nedeni ise, dış güçlerin, bu bölgenin potansiyelinden daha fazla yararlanmak için bölgedeki karışıklığı, arka planda desteklemesidir.¹²¹

Arap Baharı'na halkların katılımının sebepleri arasında ise daha çok ekonomik sebepler yatar. Arap rejimleri ekonomik anlamda, iflasın eşliğinde olmasından dolayı, bir çok siyasi gruptan insan bir araya gelerek, bir hareketlenme başlatmıştır. Bu açıdan Arap Baharı farklıdır. Ne İran devrimi gibi dini sebeplere, ne de Nasır olayı gibi ideolojik sebeplere dayanır. Arap Baharı daha çok ekonomik nedenlere ve yolsuzluğa dayanır.¹²² Aşağıdaki tabloda 2009-2010 yıllarında, karışıklık yaşanan ülkelerin ekonomik verileri verilmiştir.

Tablo 4. Arap Ülkelerinde 2009-2010 yıllarında Ekonomik Göstergeler

Ülkeler	Yıllar	GSYH (Milyon\$)	Nüfus (Milyon)	Büyüme (%)	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)
Cezayir	2009	138,119.9	35.0	2,4	10,2	-11,3
	2010	161,979.4	35.5	3,3	11,4	16,2
Mısır	2009	188,984.1	79.7	4,7	9,4	11,2
	2010	218,894.3	81.1	5,1	9,4	10,2
Ürdün	2009	23,820.0	5,9	5,5	12,9	2,8
	2010	26,425.4	6,1	2,3	12,6	8,4
Libya	2009	62,360,4	6,3	2,1	14,6	-32,8
	2010	65,740,4	6,4	3	30	-34,8
Fas	2009	23,820.0	5,9	5,5	9,1	1,5
	2010	26,425.4	6	2,3	9,1	0,6
Suriye	2009	53,934.5	20	6	8,1	-2,8
	2010	59,147.0	20,4	3,2	8,4	6,3
Tunus	2009	43,522.0	10,4	3,1	14,2	3,1
	2010	44,238.2	10,5	3	5	4,6
Yemen	2009	25,130.1	23,3	3,9	14,6	-8,7
	2010	31,042.7	24,1	7,7	35	24,2

Kaynak: www.worldbank.org

Tablodaki verilerin de açık şekilde gösterdiği üzere, Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerin ekonomik verilerinin, çok da güzel bir tabloyu ortaya koymadığı söylenebilir.

¹²¹ S. Paksoy, H. M. Paksoy ve E. Alancioğlu, "Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, s. 178.

¹²² Ahmet Özcan, "Analysis vs Prediction Before And After The Arab Spring".

Özellikle de istihdam konusunda, bu ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça geri kalmış olduğu söylenebilir. Bu göstergelerin yanında, fakir halkın refah seviyesi diğer ülkelere göre, bu coğrafyada oldukça düşüktür. Tüm bunların yanına bir de yolsuzluk, kamu kaynaklarının yeterli kullanılmaması, zengin-fakir arasındaki gelir dağılımı eklenirse, halkın büyük bir kısmı için durum bu yıllarda pek de iç açıcı değildir.¹²³

Ekonomik sebeplerin yanında, Ortadoğu coğrafyasının geçmişten bu güne çok büyük bir mirasa sahip olması da Arap Baharı'nı tetikleyen sebeplerden biridir. Ortadoğu emperyalist güçler için konumu, büyük bir pazar olması ve özellikle de enerji kaynakları nedeniyle oldukça önemli bir coğrafyadır. Petrol ve doğal gaz rezervleri bölge üzerindeki hakimiyet savaşının en önemli nedenidir. Bunun yanında, bölgede bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin silahlara harcanması yoluyla, bölgedeki savaş ve çatışmalar silah üreticilerinin ekmeğine yağ sürmektedir. Bunun yanında İsrail'in bölgede koruma altına alınması ve güvenliğinin sağlanması, düşman görülen İran'ın kontrol altına alınıp, bölgedeki etkinliğinin azaltılması gibi amaçlar, Arap Baharı'nın arka plandaki bir takım sebeplerden bazılarıdır.¹²⁴

2.1.2.2. Arap Baharı Süreci

Bir önceki bölümde Arap Baharı'nın nedenleri anlatıldı. Bu bölümde ise Arap Baharı süreci ve ülke ülke yaşananlar, ayrıntılı şekilde anlatılacaktır.

2.1.2.2.1. Başlangıç: Tunus

Tunus domino etkisi olarak isimlendirilen Arap Baharı sürecinin ilk domino taşıdır. Bütün dünyanın gözlerinin bu coğrafyaya çevrilmesine sebep olmuştur. Olayların başlangıcı 17 Aralık 2010 günü işsizlik ve polis baskısı sebebiyle bir gencin kendini yakması ile Arap Baharı diye adlandırılan olaylar silsilesi, Tunus'ta başlamış oldu. Bir ay içerisinde Tunus'taki isyanlar başkente sıçramıştır. Başlangıçta Tunus'ta yaşananlar basında bir anlık öfke olarak yer bulmuştu. Ancak halkın isyanı kısa bir sürede büyütmesinin ardında işsizlik, devlet yöneticilerinin uzun süren baskıcı hakimiyeti, demokrasi ve insan hakları kavramlarının halk arasında yaygınlaşması gibi sebepler vardır. Basında yer bulduğu gibi,

¹²³ Paksoy, Paksoy ve Alancıoğlu, a.g.e., s. 179.

¹²⁴ Koraltan, a.g.e., s. 31.

Tunus isyanı kısa vadeli sebepleri olan bir hareket değil, uzun vadeli sorunların bir sonucu denilebilir.¹²⁵

Tunus 1956 yılında bağımsız olduktan sonra, Fransa ile bağıını sürdürmüştür. Üstelik Avrupa Birliği ile ortaklık anlaşması imzalamıştır. Bunun yanında Afrika Birliği ve Arap Birliği'nin de üyesidir. Bu bakımdan Tunus'un Avrupa ile Arap dünyası arasında bir köprü rolünü üstlendiğini söyleyebiliriz. İsyancılar başlamadan önce, Tunus'un uluslararası sisteme uyum sağladığı söylenebilir. Tüm bunlara rağmen bazı kesimler, Tunus'taki isyanların başlangıcını Wikileaks'in yayımladığı Tunus'la ilgili yolsuzluk iddialarına bağlamaktadır. Yine de isyanları genç nüfusun yönetimden memnun olmamasına, kronik işsizlik problemine ve diğer uzun vadeli sorunlara bağlamak daha doğru olur. Tunus'un isyanların öncesinde, uluslararası anlamda realist politikalar izlediği söylenebilir. Batı ile yakın ilişkiler kuran, İsrail'i bölgede tanıyan yöneticiler, bunun yanında Çin Halk Cumhuriyeti ile de sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Çin Halk Cumhuriyeti, isyan öncesi dönemde Tunus'a ciddi yatırımlarının yanında, isyanlar neticesinde Tunus yönetimine 4,6 milyon dolarlık bir yardımda bulunmuştur.¹²⁶

Diğer ülkelerle, özellikle de Batı ile ilişkilerinin kuvvetli olması yönünden Tunus'taki ayaklanmalar, Diğer Kuzey Avrupa ülkelerinde yaşananlardan ayrılmaktadır. Öncelikle bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra, Tunus Batı dünyası ile karşılıklı çıkarlara dayalı bir bağ kurmuştur. Ancak buna rağmen ayaklanmaların ilk başladığı yer olmuştur. Ayrıca coğrafi olarak Tunus kontrol altında tutulabilir olmasına rağmen bölgede ayaklanmalar yaşanmıştır. Bunun dışında olaylar Mısır ve Libya'daki kadar büyümeden Bin Ali ülkeyi terk etmiştir. Bin Ali'nin bu kadar kısa sürede Tunus'u terk etmesi oldukça şaşırtıcıdır. Bin Ali'nin bu kadar kolay ülkeyi terk etmesi, iktidarın kolayca devrilmesine sebep olmuş ve Arap dünyasında gerçekleşen devrimlere bir model oluşturmuştur. Tunus'ta halkın kolayca sonuç alması, diğer ülkelerdeki isyanları pekiştirici bir unsur olması sebebiyle oldukça şüphe uyandırıcıdır. Mısır ve Libya'da yaşananlar, daha fazla ses getirmesine rağmen, Tunus'taki kısa sürede alınan sonuçlar, domino etkisini başlatan bir sebep olarak görülebilir. Ayrıca Arap Baharı'nın, Batı ile çok kuvvetli ilişkiler kuran Tunus'ta başlaması dikkat edilmesi gereken önemli bir konudur. Emperyalist güçlerin Ortadoğu'daki ve Afrika'daki ülkelerle sürdürülebilir ve karşılıklı ilişkiler kurması ihtimali, Tunus örneği ile oldukça zayıflamıştır. Çünkü Tunus yönetimiyle karşılıklı çıkara dayalı gözükten ilişkilerine rağmen, bazı çevreler bu yakınlığın isyanların Tunus'ta başlamasına bir sebep olarak görmektedirler. Avrupa ile en

¹²⁵ C. Çakmak, M. Yetim, F. G. Çolak, "Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye", Bilgesam, İstanbul, 2011, s. 4-5.

¹²⁶ Koraltan, a.g.e., s. 32.

kuvvetli bağları kuran, anlaşmalar imzalayan Tunus ilk kıvılcımın çıktığı ve ateşin yandığı ülke olmuştur. Buradan Ortadoğu’da refahın oluşmasının, ülkelerin gelişmesinin dış güçlerin çıkarları ile çeliştiği anlamı çıkarılabilir. Dış dünyayla en yapıcı bağları kuran ülkelerden biri olan, en realist ilişkileri kuran Tunus, Arap coğrafyasını kasıp kavuran olaylar zincirinin ilk halkası olmuştur.¹²⁷

2.1.2.2.2. En Fazla Etkinin Yaşandığı Yer: Mısır

Tunus’ta olayların büyümesinin ardında, Mısır’a sıçrayan ateş, burada çok daha yıkıcı sonuçlara neden olmuştur. Mısır yüzyıllardır izole bir ortamda bulunması nedeniyle devlet yapısını korumuştur. Bunun yanında klasik anlamda sömürü düzeni burada tam olarak kurulamamıştır. Ayrıca bağımsızlığını kazanmasının ardında Mısır da Batı ile bağlar kurmaya çalışmıştır. İsrail ile bile, geçmişte savaşmasına rağmen, ilişkiler kurmuş ve bu iki devlet ilerleme kaydetmişlerdir. Ayrıca Mısır’ın kontrolünde bulunan Süveyş Kanalı çok büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bunun dışında isyanın halk arasında kısa zamanda yayılabilmesinin temel sebebi işsizlik sorunudur.¹²⁸

Mısır isyanında adını en çok duyduğumuz grup “Müslüman Kardeşler” adındaki gruptur. Mısır’daki ayaklanmaların sonunda, yönetime geçmesi beklenen Müslüman Kardeşler, Arap Baharı’nın yaşandığı sırada, kimilerine göre bir terörist örgüt, kimilerine göre ise sivil toplum örgütüydü. Ancak bu tartışmaları bir kenara bırakırsak, Müslüman Kardeşler’in isyan sırasındaki en etkin ve organize güç olduğu, ve kitleleri harekete geçirebilme potansiyelinin oldukça yüksek olduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak yine de, Müslüman Kardeşler’in yapısı ile, devrim hareketinin doğasının tam anlamıyla örtüşmediğini söylenebilir. Mısır’da da isyanlar dini sebeplerden olmayıp, Tunus örneğinde olduğu gibi ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerle daha çok ilintilidir.¹²⁹

Mısır isyanı da, Tunus ayaklanmalarında olduğu gibi, işsiz bir vatandaşın kendini yakması ile başlamıştır. Bu benzerlik aynı zamanda, Mısır’daki ayaklanmanın, Tunus’taki modelden etkilendiğinin bir başka kanıtıdır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, başlangıç aşamasında göstericiler şiddetten uzak durmuşlardır. Tahrir meydanındaki gösterilere yoğun bir katılım olmuş ve bu gösterilerin belirli bir grubun değil, büyük bir çoğunluğun kaygılarının bir sonucu olduğu ortaya çıkmıştır. Bu aşamada, polis ile göstericiler arasında

¹²⁷ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 5.

¹²⁸ Koraltan, a.g.e., s. 33.

¹²⁹ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 6.

çatışmalar yaşanmış ve uluslararası basında olaylar yer almaya başlamıştır. Yaşananlar sonucunda Mübarek devrilmiş, Mısır'da ordu yönetime el koymuştur. Hüsnü Mübarek ülkeyi terk etmek konusunda, Tunus örneğindeki Bin Ali gibi aceleci davranmamıştır. Mübarek ülkeyi terk etmeme ısrarını göstermiştir. Mısır'da yönetimin değişmesinin en büyük sebebi ise, ordunun önceleri isyanlara karşı sessiz kalması, daha sonra ise net bir şekilde desteklemesidir. Uzun yıllar boyunca, Mübarek yönetimine sadık kalan Mısır ordusu, ayaklanmalara destek vermese, yönetimin değişmesi oldukça zor görünüyordu.¹³⁰

Hüsnü Mübarek yönetiminin devrilmesinin ardından, Mısır'da siyasette ve toplum yaşamında ciddi değişimler bekleniyordu. Ancak yeni yönetimin de, Mısır'da bir değişimi sağlayamadığını düşünenlerin sayısı oldukça fazladır. Bu açıdan, Hüsnü Mübarek yönetimi devrilmiş olmasına rağmen, Mısır'da bir devrimden bahsetmek pek de mümkün değildir. Bu durum, demokratik kaygıların ve toplumun refahının düşünülmesinden çok, ülkede siyasi bir kavganın bu kanlı ayaklanmalara neden olduğu varsayımını akıllara getirmektedir. Bundan yola çıkarak, Mısır'da yönetimin değişmesini, dış güçlerin eski yönetimden desteğini çekip, yeni yönetimi desteklemesine bağlayanların sayısı oldukça fazladır. Mısır'da yaşananları, Batı kendi çıkarlarında bir değişikliğe gitmeden, eski yönetimden desteğini çekip, yönetimin meşruiyetinin halk açısından anlamsızlaşmasını sağlamıştır. Bununla birlikte desteğini, muhaliflere ve protestoculara vermiştir. Buna sebep olarak demokrasi ve insan hakları gerekçelerini göstermiş olmalarına rağmen, Mısır'da yönetim değiştikten sonra insan hayatında köklü bir değişimin başladığını söylemek çok da mümkün değildir.¹³¹

2.1.2.2.3. Diğerlerine Göre Zayıf İsyandar : Cezayir ve Fas

Mısır'da yaşananların, diğer ülkelere sıçraması zaten beklenen bir şeydi. Ancak Mısır'daki olaylardan etkilenmesi en muhtemel ülke olan Cezayir'de, isyanların diğerlerine kıyasla daha hafif atlatıldığı söylenebilir. Yönetimde olan Buteflika'nın, Arap dünyasının içinde bulunduğu bu krizi iyi yönettiği ve süreçten çok fazla yara almadan çıktığı söylenebilir. Buteflika toplum yaşamını düzenlemek ve düzeni sağlamak adına çaba sarf ettiği konusunda, halkı büyük ölçüde ikna etmiştir. Cezayir ekonomisi mercek altına alınırsa, Buteflika'nın bu konuda bir miktar başarılı olduğu da söylenebilir. Ekonomi konusundaki iyimser tabloya rağmen, üçüncü seçimlerinde Buteflika'nın hile yaptığı söylemi halk arasında yayılmaya başlamıştır. Bunun yanında ortaya çıkan bir çok yolsuzluk, Cezayir de yönetimin

¹³⁰ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 7-8.

¹³¹ Koraltan, a.g.e., s. 30.

meşruiyetinin altını kazımıştır. Arap Baharı'nın ülkeden ülkeye sıçramasının da bu gerekçelere eklenmesiyle, 25 Ocak günü 2 kişi protestolar sırasında, Tunus ve Mısır'da olduğu gibi kendini yakmıştır. Tam bu süreçte Buteflika'nın 4 Şubat tarihinde olağan üstü halin kaldırılacağını söylemesi, ayaklanmanın büyümesini engellemiştir. Burada Buteflika'nın tecrübesi ve tarihsel deneyimi ile olayların büyümesini önlediği söylenebilir. Cezayir'de de diğer örneklerde olduğu gibi, halk nezdinde isyanın daha çok ekonomik gerekçeleri vardır. Enflasyon sonucu yiyecek fiyatlarının çok fazla artması, işsizlik ve istihdam problemi ve yolsuzluklar halk ayaklanmasının sebepleridir. ¹³²

Fas'ta yaşanan ayaklanmalarda da, diğerlerinde olduğu gibi daha etkin faktör yönetimden beklendiler ve ekonomik sebeplerdir. Ancak Fas'ı diğer ülkelerden ayıran özellik, monarşi ile yönetilmesinin yanında, bu yönetimin halkın büyük çoğunluğunca desteklenmesine rağmen, domino etkisi ile birlikte burada da sorunların yaşanmasıdır. Bu süreçte, halkın istekleri demokrasinin gelmesi değil de daha çok, Kral 6. Muhammed'in haklarının bir kısmından vazgeçmesi üzerinedir. Bunun devamında yeni isteklerin de istihdam ve reformlar ile ilgili olması ise Fas'ta yaşananların diğer ülkelerle benzerlikleri arasındadır. ¹³³

Fas örneğinde diğer ülkelere kıyasla, polisin şiddet uygulamaktan kaçındığını söyleyebiliriz. Yine de bu yer yer çatışmalar olmasını engelleyememiştir. Özellikle 20 Şubat'taki çatışmaların ardından, bir bankın üzerinde 5 kişinin yanmış cesetleri bulunmuş, bu 22 Şubat'ta tekrar halkın sokağa dökülmesine sebep olmuştur. Olayların büyümesiyle Kral 6. Muhammed, 9 Mart tarihinde kapsamlı bir anayasal değişiklik yapacağını bildirmiştir. Ancak yine de Arap Baharı'nda, Fas örneği için bir devrimden bahsetmek mümkün değildir. ¹³⁴

2.1.2.2.4. Beklenmeyen İsyandar : Arap Yarımadası

Kuzey Afrika'da başlayan domino etkisinin Arap Yarımadası'nı etkilemesi kaçınılmaz olsa da, Suudi Arabistan, Yemen, Umman, Ürdün ve Bahreyn ülkeleri, diğer Ortadoğu ülkelerine kıyasla ekonomik anlamda daha istikrarlı olması ve buradaki rejimlerin baskıcı yapısı dolayısıyla beklenmediktir. Bu ülkelerde, despot yönetimlerin bulunması, ayaklanmaların başlamasına bir engel olarak düşünülebilir. Çünkü yönetsel anlamda daha

¹³² Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 9.

¹³³ Koraltan, a.g.e., s. 29.

¹³⁴ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 10.

rahat olan bir ülkede insanların taleplerinin olması normal karşılanabilirken, bu tarz ülkelerin baskıcı yönetimlerinin, çıkacak isyanlara en sert tepkiyle karşılık vermesi beklenir.¹³⁵

Suudi Arabistan'ın, Amerika Birleşik Devletleri ile Arap Yarımadasında en sıkı ilişkileri kuran devlet olması önemli bir ayrıntıdır. Bölgedeki Amerika Birleşik Devletleri müttefikinin, zengin petrol yatakları ve Kral Abdullah'ın Arap çıkarlarının ciddi bir savunucusu olduğu gerçekleri de, Suudi Arabistan açısından önemlidir. Yine de Batı ile olumlu anlamda ilişkiler kurması, zengin petrol rezervleri ile görece istikrarlı ekonomisi, yöneticilerinin Arap milliyetçiliği isyanların buraya sıçramasını engelleyememiştir.¹³⁶

Bahreyn'de yaşananlar, Arap Baharı'nı yaşayan diğer ülkelerden, etnik ve dinsel bir çatışmanın ürünü olması nedeniyle farklıdır. Buradaki Şii gruplar, etnik ve dinsel farklılıkların yanı sıra, demokrasi, özgürlük, ekonomik iyileşme beklentilerini de net bir biçimde ifade etmişlerdir. Ayrıca Bahreyn, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki bir diğer müttefiki görüntüsündeydi. Bunun yanında uluslararası sistemde, istikrarlı bir görüntüye sahipti. Bahreyn'de isyanın en büyük nedeni yine ekonomiktir. Sünni azınlığın, istihdam konusunda Şii'lere göre avantajlara sahip olmasına getirilen eleştiri isyanların en önemli çıkış noktasıdır. Bahreyn'de yaşananlar uluslararası camiada ciddi şekilde yankı bulmuştur. Çünkü olası İran müdahalesi, Batılı devletleri büyük ölçüde rahatsız etmiş, bunun önüne geçmek için Suudi Arabistan bölgeye asker desteği yapmıştır. Bütün bu yaşananlar, Bahreyn'de gerçekleşen olayların bir ülkenin içinde yaşanan devrim hareketinden daha çok uluslararası arenada gerçekleşen bir çıkar çatışması olduğu iddiasını desteklemektedir.¹³⁷

Ürdün ve Umman yine petrol zengini olan iki ülkedir. Ancak işsizlik ve istihdam konusunda bu iki ülkede ciddi sorunlar vardır. Bu iki ülkede de Amerika Birleşik Devletleri yanlısı politikalar izlenmekteydi. Ayrıca monarşi ile yönetilen bu ülkelerde de, muhalefetin olabileceğini, burada yaşananlar göstermiştir. Yemen'de yaşananlarsa oldukça yoksul bir ülke olmasının sonucudur. Ayrıca terör örgütleriyle ciddi derece başı dertte olan Yemen, güçsüz ekonomisi ve çatışmalardan payını almıştır.¹³⁸

Arap Yarımadası'nda, Arap Baharı'nın geneline kıyasla, yaşananların daha hafif olduğunu söylemek çok da yanlış olmaz. Yine de burada yaşananlar da domino etkisine ve devrim dalgasına bağlanmaktadır. Ülke ülke bakıldığında, ayaklanmaların nedenleri ve nasılları, yapısal farklılıklar göstermektedir. Ancak genel olarak bakacak olursak, yaşananların kısa vadeli değil kronik problemlerin bir sonucu olduğu ve buna rağmen ülke

¹³⁵ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 10.

¹³⁶ Paksoy, Paksoy ve Alancioğlu, a.g.e., s. 177.

¹³⁷ Koraltan, a.g.e., s. 29.

¹³⁸ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 11.

ekonomilerinin görece güçlü olması ve uluslararası sistemde kendilerine yer edinebilmiş olması açısından, buradaki hareketliliklerin çok fazla büyümemesi ve diğer ülkeler gibi çok kanlı sonuçlar doğurmaması beklenen sonuçtur.

2.1.2.2.5. Sonu Bilinmeyen Devrim: Libya

Arap Baharı'nda yaşanan devrimler arasında en kanlı çatışmaların yaşandığı yer Libya'dır. Ayrıca olaylar esnasında, takip edilmesi en zor halka Libya idi. Basına bir gün Kaddafi'nin tekrar kontrolü eline aldığı yansırken, bir gün devrimcilerin tekrar etkin güç olduğu haberleri yayılıyordu. Bu açıdan, yaşandığı sırada Libya devrimi, sonu bilinmeyen bir devrimdi. Libya'yı Arap Baharı dominosunun diğer taşlarından ayıran özellik, uluslararası camianın, buradaki devrime karşı tutumudur. Bununla birlikte, ülkenin zengin yer altı kaynaklarına sahip olmasına rağmen, halkın durumu pek de iç açıcı değildir. Yönetimin oldukça zengin bir yaşam sürmesine rağmen, halkın ekonomik durumunun kötü olması ve Tunus ve Mısır'da yaşananlar Libya'da ayaklanmaların başlamasının fitilini ateşlemiştir. Mısır ve Tunus'un aksine, buradaki isyanlar başlangıçta direk olarak Kaddafi'yi eleştirir nitelikte başlamamıştır. Başlangıçta hükümete bir eleştiri getiren ayaklanmalar, daha sonra Mısır ve Tunus örneklerindeki despotik yönetimlere karşı ayaklanmalar gibi Kaddafi'yi eleştiren bir hal almıştır. Hükümete karşı başlatılan ayaklanmalara, hükümet karşıtı bir kesimin tepki göstermesi ile Libya'da iç çatışmalar başlamıştır. Dolayısı ile Libya'da yaşananlar, bir devrim niteliği olmaktan daha çok bir iç çatışmaya dönüşmüştür.¹³⁹

Başlangıçta hükümeti protesto eden isyancılar, sayıca oldukça azdır. Hatta ilk protestoların bırakın Kaddafi yönetimini, hükümeti devirme gibi bir planı dahi yoktur. Ancak despotik bir rejimle yönetilen Libya gibi ülkelerde, bu tarz ayaklanmalara genellikle oldukça sert karşılır. Libya'da da farklı bir durum yaşanmamıştır. Göstericilere ciddi şiddet uygulanması ile birlikte ayaklanma büyümüş, hükümet yanlılarının da olayı çatışmaya götürmesiyle, oldukça kanlı olaylar ortaya çıkmıştır. Başlangıçta eylem niteliği taşıyan protestolar, daha sonra büyümüş ve ardından karşıt görüşlülerin de tepki göstermesi ve iki tarafın da silahlanması ile iç savaşa dönüşmüştür. Libya'da yaşananlara devrim niteliği katan kısım ise, çatışmalar sürecinde bazı bölgelerin Kaddafi yönetiminin kontrolünden çıkması ve ordu mensuplarının muhalif güçlere katılmasıdır.¹⁴⁰

¹³⁹Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 11.

¹⁴⁰Koraltan, a.g.e., s. 30.

Libya'daki olayları, Arap Baharı'ndan fiili anlamda etkilenen diğer ülkelerden ayıran en önemli özellik ise, Kaddafi yönetimin muhalif güçlere uyguladığı şiddetin boyutudur. Kaddafi'nin protestoculara uyguladığı şiddet, diğer ülkelerden farklı olarak oldukça ciddi bir biçimde gerçekleşmiş ve muhalif gruba uygulanan bu şiddet basına da yansiyarak tüm dünyanın gözleri önüne getirilmiştir. Şubat ayı itibariyle, Kaddafi güçlerinin göstericilere uyguladığı şiddet medyaya servis edilmiş, tüm dünya burada yaşananlara şahit olmuştur. Libya örneğini diğerlerinden ayıran bir diğer özellik ise, uygulanan bu şiddet bahane edilerek Birleşmiş Milletlerin ülkeye askeri müdahalede bulunmasıdır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşananların hiç birisine bu şekilde bir müdahale gerçekleşmemiştir. Bu müdahalenin gerekçesi olarak, halka uygulanan şiddet ve kimyasal silah kullanımı gösterilmiştir. Bir önceki bölümde anlatılan Bahreyn'e Suudi Arabistan'ın asker yardımıyla bulunması ile bu müdahale kimi çevrelerce benzer nitelikte görülmüştür. Ancak bu iki olay arasında benzerlik kurmak, Batı'nın Libya'daki zengin kaynakları hedef alması nedenini göz ardı etmek anlamına gelir. Suudi Arabistan, olası bir İran müdahalesinden çekindiği için Bahreyn'e asker göndermiştir. Ancak her zamanki gibi demokrasi ve insan hakları bahanesiyle, emperyalist güçler bölgenin kaynaklarını paylaşma savaşına girişmişlerdir. Bu yargıyı en çok destekleyen bulgu olarak, Fransa'nın klasik dış politikasının dışına çıkarak, çok hızlı bir şekilde reaksiyon vererek, zaman zaman ani çıkışlar yaparak, süreci kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışması gösterilebilir.¹⁴¹

Kaddafi'nin 1969 yılından beri yönetimde olması, ve bu iktidarın meşruiyetini sıkı bir yönetimle ve baskıcı bir rejimle sağlamaya çalışması yaşananların diğer bir sebebidir. Bunun yanında zengin kaynaklara sahip olan ülkede, halkın yoksul yaşaması, refahın az olması Arap Baharı'nın etkilediği devletlerin arasına Libya'nın girmesini kaçınılmaz bir hale getiren sebeplerden bazılarıdır. Burada Birleşmiş Milletler ve NATO'nun başarılı olup olmayacağı, bunun diğer ülkelere bir örnek teşkil edip etmeyeceği zamanla anlaşılabilir bir konudur. Ancak Ortadoğu'daki genel tablo, baskıcı rejimlerin yıkılıp yerine yeni baskıcı rejimlerin geldiği bir görüntü şeklindedir.¹⁴²

2.1.2.2.6. Siyasi Özgürlüklerin Başlangıcı: Suriye

Arap Baharı'nın son halkası Suriye'nin önemi Türkiye için, iç karışıklıkların yaşandığı diğer Ortadoğu ülkelerine göre çok çok daha fazladır. Çünkü Arap Baharı'nın

¹⁴¹ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 12.

¹⁴² Paksoy, Paksoy ve Alancıoğlu, a.g.e., s. 173.

yaşandığı tüm coğrafyada, Türkiye'ye en yakın yer, sınır komşusu olan Suriye'dir. Suriye'nin Arap Baharı zincirinin son halkası olmasının bir sebebi de, Esad'ın halka verdiği reform güvencesidir. Halkın beklentilerini karşılayacağını sözünü vermesi, Suriye'de ayaklanmaları bir müddet ertelemiştir denebilir.¹⁴³

Suriye'de yaşananların ekonomik nedenlere de dayandığını söyleyebiliriz. Ancak diğer örneklerden farklı olarak, Suriyeli muhalifler ekonomik sebeplerden daha çok özgürlük kavramı üzerinde durmuşlardır. Uzun yıllardır süregelen olağan üstü halin kaldırılması, siyasi suçluların serbest bırakılması gibi siyasi ve özgürlükle ilgili kaygılar ön plana çıkmıştır. Olayların çıkış noktası da, siyasi suçluların serbest bırakılması için yapılan protestoda, yine protestocuların tutuklanması ile olmuştur. Yine de bazı kaynaklar, olayların kökünü 2000'de Şam Baharı olarak adlandırılan döneme bağlamaktadır. Entelektüellerin Kaddafi'yi deviren ayaklanmanın temellerini yıllar önce attığını söylemek mümkündür.¹⁴⁴

Suriye'de yaşananlar, diğer ülkelere kıyasla devrim olarak nitelendirilmesi daha olasıdır. Çünkü siyasi söylem ve isteklerin olması, ayaklanmanın nedenini yalnızca işsizlik, istihdam gibi ekonomik sebeplere indirgenmesini engellemektedir. Ancak ilerleyen aşamada, durum burada da benzer bir niteliğe bürünmüş ve iç savaş boyutuna ulaşmıştır. Suriye çok kanlı çatışmalara sahne olmuş, milyonlarca göçmen bu ülkeden başka ülkelere akın etmiştir. Suriyeli göçmenler ulaşmak istedikleri bir çok ülkeyi bu anlamda etkilemişlerdir ancak en çok etkilenen ülke Türkiye olmuştur.

2.1.2.3. Arap Baharı'nın Bölgesel ve Küresel Sonuçları

Arap Baharı, ilk başta medyaya yansıyan şekliyle bölgeye refah ve demokrasi getirmemiştir. Aksine Libya ve Suriye'de iç savaş, Mısır'da darbeyi beraberinde getirmiştir. Arap Baharı'nın ilk etkisiyle Libya, Mısır ve Yemen'de diktatör rejimler devrilmiştir. Ancak Suriye örneği ile birlikte süreç gerilemeye başlamış ve bu demokrasiye geçiş aşamasındaki ülkelerin de etkilenmesine sebep olmuştur.¹⁴⁵

Yemen'de Arap Baharı sonucunda Salih yönetimi devrilmiştir. Hadi yönetimiyle birlikte, yeni anayasa oluşturulma amacıyla Ulusal Diyalog Konferansı gerçekleştirilmiş, ancak yeni anayasa oluşturulamamış ve hatta muhalif grup Husiler, gerçekleştirilmeyen sözleri öne sürerek konferansı terk etmiştir. Bu sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasının bir

¹⁴³ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 13.

¹⁴⁴ Paksoy, Paksoy ve Alancioğlu, a.g.e., s. 175.

¹⁴⁵ Koraltan, a.g.e., s. 33.

sebebi de, Güney Yemen ve Husiler'in bağımsızlık düşüncesidir. Ayrıca diktatörün devlet bürokrasisinde hala devam eden kadrosu, her ne kadar kendisi devrilmiş olsa da, demokrasi için atılan adımlara bir miktar gölge düşürmüştür. Çünkü bu kadro Husileri destekleyerek, konferansta anlaşma sağlamasını engellemeye çalışmışlar, bunda da başarılı olmuşlardır. Çünkü bu süreçte anlaşmanın sağlanamamasının ardından, Husiler öncelikle gösteri ve protestolara başlamışlar, daha sonra silahlanarak işgallere başlamışlardır. Hatta bu isyanlar o kadar ciddi boyutlara ulaşmıştır ki Eylül 2014'te Husiler başkenti işgal etmişlerdir. Yeni yönetimin istikrarı sağlayamaması ve Husi işgalleri üzerine, Yemen aşiretleri arasında da çıkar çatışmaları, dini ve siyasi mücadeleler başlamıştır. Yeni iktidarın dolduramadığı siyasi boşluk ve aşiret çatışmalarından en karlı çıkan ise El-Kaide terör örgütüdür. El-Kaide hem hareket alanının artması, hem katılımın artması ile birlikte, bu fırsatı değerlendirmiş, ülkede yaşanan kaosu boyutunu arttırmışlardır.¹⁴⁶

Bölgede en kanlı olayların yaşandığı ülkelerden biri olan Libya'da da durum, Yemen'de yaşananlardan farklı değildir. Arap Baharı'nın ilk yansımaları, despot Kaddafi yönetiminin devrilmesi ve Kaddafi'nin işgalci güçler tarafından öldürülmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak Kaddafi'nin ölümünün ardından, oluşan siyasi boşluk, Libya'da da doldurulamamış, bu boşluğun bir sonucu olarak, ülkenin köklü aşiretleri çıkar çatışmalarına tutuşmuştur. Bu çatışmalar, ilerleyen aşamada ülkede iç savaşın çıkması gibi çok kötü bir sonuç doğurmuştur. Kaddafi'nin göstericilere uyguladığı şiddetle başlayan Libya iç savaşı, Kaddafi'nin ölümünün ardından, aşiret kavgaları ile devam etmiştir. Ülkede iç savaş, Batı'nın bölgeye fiili müdahalesi de sonlandıramamıştır. Çünkü Kaddafi yönetiminin devrilmesine yardım eden emperyalist güçler, Libya iç savaşının devam etmesine karşı sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Bazı kaynaklar, Batı'nın, bir NATO operasyonu ile bölgeye müdahale etmesinin ardındaki sebebi, bu durumdan dolayı, ekonomik nedenlere bağlamaktadırlar. Çünkü iç savaşın devamı, NATO operasyonlarıyla önlenmeye çalışılmamış, bu da Batılı devletlerin bölgeye müdahalesinin ekonomik nedenlere dayandığı iddiasını desteklemiştir.¹⁴⁷

Arap Baharı'nda askeri darbenin yaşandığı tek yer Mısır'dır. Demokrasiye geçiş döneminde, seçimle başa yeni bir yönetim getirilmiştir. Mübarek yönetimi seçimle devrilmiş, yerine Mursi yönetimi gelmiştir. Daha sonra askeri darbe olmuş ve Mursi'nin yönetimi tekrar militarist şekilde devrilmiştir. Bu darbe, Mübarek yönetimindeki kadroların, seçimden sonra da yerini koruduğunu göstermektedir. Hatta bürokraside ve ordudaki bu kadro öyle güçlü ve

¹⁴⁶ Koraltan, a.g.e., s. 33.

¹⁴⁷ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 11-13.

köklü bir yapıdır ki, askeri bir darbe ile halkın seçimini önemsemeksizin, yönetime el koymuştur.¹⁴⁸

Suriye’de ise, ilerleyen aşamada süreç devrim niteliğini yitirmiştir. Ülkedeki iç savaşa ilk müdahale Rusya’dan gelmiş, Rusya Esad yönetimini açıkça desteklemiştir. Rusya’nın müdahalesinin ardından, Amerika ve Türkiye’de bölgeye askeri birliklerini NATO kuvvetleri ile birlikte ülkeye sevk etmiştir. Tamamen bir çıkar çatışmasına dönüşen Suriye iç savaşında, uğruna savaşılan çıkarlar o kadar büyümüştür ki; bu çıkarlar için bölgede bir çok ülkenin askeri bulunmak durumunda kalmıştır.¹⁴⁹

Suriye ve Mısır, Arap Baharı süreci için diğer ülkelere göre daha önemlidir. Çünkü bu coğrafyanın kilit ülkeleri bu iki ülkedir. Mısır coğrafi konumu ile birlikte, Arap coğrafyasında liderlik vasfını üstlenebilecek bir potansiyele sahiptir. Suriye ise, yine konumu, terör örgütlerinin ülke içindeki derinliği ve İsrail karşıtlığı ile göz önüne çıkmaktadır. Sürecin sonunda bu iki ülkenin de yönetimi kendi kaderine bırakılmamıştır. Mısır’da askeri darbe ile yönetim ele geçirilmiş, Suriye’de ise iç savaş bir insanlık dramına dönüşmüş ve milyonlarca insan ölmüş veya ülkesinden göç etmek zorunda kalmıştır. Diğer ülkelerde de, genel anlamda devrimin etkisi çok kısa sürmüş, istikrarsız yönetimler ortaya çıkmış, demokrasiye olan inanç azalmıştır. Bir çok ülkede demokrasinin altını kazıyan sebeplerin başında iktidarsızlıkla birlikte, önceki yönetimlerin kadrolarının etkisidir. Çünkü Arap Baharı her ne kadar bir çok ülkede, ciddi değişikliklere sebep olsa da, yönetimlerin değişmesi elit kesimi etkilememiş, yeni düzenden memnun olmayan elit kesim, devrimlerin niteliksizleştirilmesi için elinden geleni yapmıştır. Ortadoğu’da büyük ölçüde, yönetimler elit kesimin temsilcileridir. Bu sebeple bir çok Ortadoğu ülkesinde, yöneticinin devrilmesi başlı başına bir çözüm olamaz. Ayrıca, Arap Baharı devrimleri genellikle, yeni bir sistem ideolojisini ileri sürmemektedir. Bu süreçte yaşananlar daha çok destek protestoları ile başlayıp, kitlesel isteklerin ve problemlerin konuşulduğu bir hale evrilmiştir. Herhangi bir ideoloji ürünü olmaması, Arap Baharı’nın devrimsel niteliği olması ihtimalini de zayıflatmıştır.¹⁵⁰

Arap Baharı süreç itibarıyla siyasi bir akımlar zinciri gibi gözükse de, ekonomik boyutu da oldukça önemlidir. Yaşanan süreçle birlikte, bölge çok büyük değişimlere sahne olmuştur. Bu değişimin, ülkelerin ekonomilerine de yansımaları kaçınılmazdır. Halkın taleplerinin arasında, ekonomik beklentilerin de olması, iş dünyasında yaşanacak köklü değişikliklerin de habercisidir. Aynı zamanda bu bölgede yaşanan ekonomik değişimin,

¹⁴⁸ Koraltan, a.g.e., s. 33-34.

¹⁴⁹ Paksoy, Paksoy ve Alancıoğlu, a.g.e., s. 171-173.

¹⁵⁰ Koraltan, a.g.e., s. 34.

yalnızca bu bölgeyi etkilemesi imkansızdır. Çünkü bölge kaynakları olan doğal gaz ve petrol küreselleşen dünyanın bağımlılığı oldukça büyüktür. Dünya ekonomisine yön verme hedefi olan, etkin güçlerin bu bölgedeki değişimleri iyi takip edip, kendi lehine yönlendirmek istemesi kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple, oldukça büyük önem arz eden bölge petrolü ve doğal gazı, ekonomik değişimin en önemli girdilerinden biri olacaktır. Arap Baharı'nın başlamasının en önemli sebeplerinden biri bölge halkının ekonomik beklentileridir. Bu açıdan sonuçlarının bir takım ekonomik değişimlere sebep olması kaçınılmazdır. Ancak bu değişimin, küreselleşen dünyada bölgesel kalması beklenemez.¹⁵¹

2.1.2.4. Arap Baharı Bir Proje Midir?

Tunus'ta 2010 yılının sonlarında, Muhammed Buazizi'nin kendini ateşe vererek tepkisini göstermesi, milyonlarca insanı etkileyen bir sürecin ilk kıvılcımı oldu. Bu olayın üzerinden çok da uzun bir zaman geçmeden isyanların önüne geçemeyen, Zeynel Abidin Bin Ali ülke yönetimini bırakıp ülkeyi terk etmeye mecbur kaldı. Devamında Mısır'ı 1981 yılından beri yöneten Hüsnü Mübarek, seçimle yönetimi devretmek zorunda kaldı. Ardından çok kanlı çatışmaların yaşandığı Libya ve Suriye'de Ortadoğu'da domino etkisi tezinin adeta bir kanıtı oldu. Bu coğrafya üzerine çalışan uzmanların çoğunluğu uzun yıllardır, Ortadoğu'daki genel baskı, eşitsizlik, dikta, sansür, açlık gibi sebeplerden, rejim değişikliğinin kaçınılmaz olduğunu tahmin ediyorlardı. Ancak bunun yanında, yönetimlerin gücünün azımsanamayacak boyutlarda olduğunu da belirtiyorlardı. Arap Baharı ile birlikte, Ortadoğu analistleri iki ana görüş üzerinde yoğunlaşmaktadır. Genel ve yaygın görüş, bölgede yaşananların "Batılı sosyal hareketlere özgü bir keyfiyet" olduğunu savunsa da, olayların Ortadoğu coğrafyasının içinde bulunduğu durum gereği, kendi kendine geliştiğini savunan bilimsel çalışmalar da mevcuttur.¹⁵²

Arap Baharı'nın ilk izleri ortaya çıkmaya başladığından beri, bölgeyi kasıp kavuran, toplumsal hareketleri, Amerika Birleşik Devletleri'nin hazırladığı ve yönlendirdiği yönünde argümanlar ortaya atılmaya başlandı. Arap Baharı başladığından beri, süreçle ilgilenen ve üzerinde çalışan bir çok analist Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu coğrafyayı yeniden yapılandığına dair çalışmalarda bulunmuştur. Bu görüşe göre Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu coğrafyasında, Sovyet bölgesinde edindiği

¹⁵¹ Paksoy, Paksoy ve Alancıoğlu, a.g.e., s. 179.

¹⁵² Mustafa Kutlay ve Osman Bahadır Dinçer, "Arap Baharı ABD'nin Bir Hegemonik Projesi Midir?", Türkiye Günlüğü Dergisi, 107, 2011, s. 100.

tecrübeyle, büyük bir değişim projesini gerçekleştirmenin peşindedir. Yani bilim dünyasındaki genel ve yaygın görüşe göre, Arap coğrafyasında toplulukları harekete geçiren ve Ortadoğu'da topyekün bir değişime sebep olan olaylar zincirini başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, Batı başlattı. Bir çok yazar ve uzman, bölgede yaşananları Ortadoğu'da yaşananları büyük bir oyunun parçası olarak görmektedirler.¹⁵³

Amerika Birleşik Devletleri'nin geçmişteki bu coğrafyadaki girişimleri de, tarihin her döneminde dünyada hakimiyet iddiası olan güçlerin, kaynak arayışı için, özellikle de Ortadoğu coğrafyasında yaptığı çalışmalar da, bu coğrafyada yaşanan domino etkisinin kendi kendine olması ihtimalinin oldukça düşük olması anlamına gelir. Özellikle Ortadoğu'nun küresel ekonominin en büyük talebi olan enerjinin, en büyük ve en çok kullanılan kaynağı olan petrol ve doğal gazın en çok bulunduğu bölge olması gerçeği, birbirleriyle hakimiyet mücadeleleri veren büyük devletlerin bölgenin geleceğini kendi kendine bırakması ihtimalini azaltmaktadır. Enerji kaynaklarının yanında, yüzyıllardır Ortadoğu dünya ticaretinin merkezi konumundadır. Konumu itibarıyla Doğu ile Batıyı, Kuzey ile Güneyi birbirine bağlamaktadır. Bununla birlikte, hem barış durumunda hem de savaş durumunda bu coğrafya kapitalist güçler için büyük bir pazar konumundadır. Barış zamanında, bölgede yaşayan nüfus büyük bir pazar oluşturmaktadır. Ayrıca Ortadoğu tarih boyunca en çok savaşların yapıldığı yer olması nedeniyle, silah ticaretinin en büyük pazarıdır. Bütün bunlara ideolojik, etnik, siyasi ve dini gerekçeleri de eklersek, emperyalist güçlerin bölgeyi kendi kaderine terk edeceğini düşünmek iyimserlik olur. Nitekim Ortadoğu'nun yakın geçmişi, bu bölgenin üzerinde çıkar çatışmalarının sürekli var olduğunu net bir şekilde kanıtlamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak ve Afganistan'a müdahalesi, Libya ve Suriye'ye NATO ordusunun müdahalesi bu tezi kanıtlar niteliktedir. Hiç şüphesiz, Batı dünyası ve özellikle de küresel dünyanın en güçlü askeri-politik-sınai kompleksi olan Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'daki gelişmeleri yakından takip etmekte, olayların başlangıcında değilse bile ilerleyen aşamalarında sürece dahil olmak, kendi çıkarları doğrultusunda engellemek veya yönlendirmek istemektedir. Zaten küresel bir aktör olmanın, özellikle de en güçlü küresel aktör olmanın en nihai sonucu budur. Örneğin Mısır'da, bu anlamda Amerika Birleşik Devletleri, Hüsnü Mübarek sonrası yönetimi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek istemiş, bu amaçla önemli aktörlerle sıkı bağlar kurma girişimlerinde bulunmuş, ve kimilerine göre bunda oldukça başarılı olmuştur. Libya'da yıllardır yönetimde olan Kaddafi yönetimi, Arap Baharı sürecinde bir anda tüm dünya ve insanlık açısından bir tehdit oluvermiş, Amerika

¹⁵³ Kutlay ve Dinçer, a.g.e., s. 100.

Birleşik Devletleri çıkarları doğrultusunda buraya askeri operasyon düzenlemekte beis görmemiştir. Suriye konusunda yine benzer politikalar gütmektedir. Kuşku götürmeksizin Amerika Birleşik Devletleri sürecin içinde hem de merkezinde bulunmaktadır. Bütün bu sebepler Ortadoğu'da Tunus'ta yaşananların, domino etkisi ile yayılmasının ve milyonlarca insanın hayatını etkilemesinin, ardından küresel aktörlerin burada çıkar kavgalarına tutuşmasının ardında, yaşananları "büyük bir aklın" yönettiği izlenimini bırakmaktadır. Bu anlamda en ciddi varsayım ise, Arap Baharı'nın Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonik bir projesi olduğu ve yaşananların mimarının yine Amerika Birleşik Devletleri olduğu varsayımdır. Arap Baharı'nın Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir çıktısı olduğu, sürecin planlayıcısı ve yönlendiricisinin Amerika Birleşik Devletleri olduğu, Arap Baharı ile ilgili en kuvvetli yaklaşımlardan biridir.¹⁵⁴

2.2. Ortadoğu'da Terör

Bu bölümde Ortadoğu'da terör örgütleri, terörün bu coğrafyadaki geçmişi, Ortadoğu'daki radikal gruplar anlatılacaktır.

2.2.1. Terörün Ortadoğu Geçmişi

Ortadoğu bölgesinin adı, özellikle de 11 Eylül saldırılarının ardından tüm dünyada terörle anılmaya başlanmıştır. Ancak 11 Eylül saldırıları, bu duruma zemin hazırlamış olsa da Batı dünyasının gözünde Ortadoğu, içinde bulunduğu demokrasiden uzak konjonktür nedeniyle terörün doğduğu ve beslendiği bir merkez konumundadır. Yine de Ortadoğu'nun simgesi kabul edilen Müslüman ve Arap gibi kavramların terörle eş değer tutulması, yabancı karşıtlığı ve İslamafobi dünyada, 11 Eylül'de El-Kaide örgütünün saldırıları ile yayılmıştır. Ancak Batı'nın terör için yarattığı bu kavramlar, aslında Ortadoğu üzerindeki planlarını hayata geçirmek için hazırladığı zeminin bir parçasıdır. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri, 11 Eylül saldırıları sonrası Afganistan ve Irak'ta sözde terörizme karşı savaşarak ve demokrasiyi yayarak büyük kazanımlar elde etmiştir. Bölgedeki hakimiyet çabasını meşrulaştırmak için de, bölgedeki konjonktürün terörü doğurur ve büyütür nitelikte oluşunu, bu nedenle demokratikleştirme çalışmalarının yapılması gerektiğini bahane olarak kullanmıştır. Aslında emperyalist güçlerin, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin

¹⁵⁴ Kutlay ve Dinçer, a.g.e., s. 101-106.

bölgeye fiili müdahalesinin sebebi, bölgede terörün gelişimine zemin hazırlayan ortamı değiştirmek değil, bölgenin zengin yer altı kaynaklarını kullanmak ve bu kaynaklara ulaşımın güvenliğini sağlamaktır. Hatta Ortadoğu'daki terörün, büyük devletler tarafından beslendiği çok yaygın bir görüştür. Özellikle Irak ve Suriye'nin terör coğrafyasına dönüştürüldüğünü söyleyebiliriz. Kukla yönetimler altında terör örgütlerini doğrudan kullanarak, toprak egemenliğine dayalı kirli ve karanlık bir oyun, yakın geçmişte bu coğrafyada sahneleniyor. Bu oyunun dayandığı kirli hedef; İslam coğrafyasında mezhep savaşlarını kalıcılaştırmak ve bu yolla yeni enerji oyununu küresel baronların çıkarları doğrultusunda yönlendirmektir.¹⁵⁵ Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu coğrafyasındaki emellerini, Büyük Ortadoğu Projesi ile gerçekleştirmek istemekte ve bunun adını demokratikleştirme ve bölge ülkelerinin günümüz sistemine entegrasyonu olarak adlandırmaktadır. Ancak BOP'un ilk kurbanları olan Afganistan ve Irak ülkelerinin her ikisinde de, istikrar sağlanamamış, terör örgütlerinin sayısı da azalmak yerine artmıştır. Emperyalizmin getirdiği demokrasinin bedelini çok ağır şekilde gösteren bu iki ülke demokrasinin ihraç edilemeyen bir kavram olduğunu tüm dünyaya göstermiştir.¹⁵⁶

Ortadoğu'da, geldiğimiz noktada açıkça görülmüştür ki, demokrasiden daha çok istikrar ve ekonomik kalkınmaya ihtiyaç vardır. İstikrarsız ortam Ortadoğu'da savaş ortamının önünü açmış ve bu coğrafya çok kanlı mücadelelere sahne olmuştur. Ülkelerde iç savaşlar yaşanmış, ve bu boşluktan yararlanan terör örgütleri her geçen gün gücüne güç katmıştır, maddi kaynaklarını ve insan kaynaklarını çok fazla arttırmışlardır. Bunun yanında bir çok yeni terör örgütü de ortaya çıkmıştır. Yeni ortaya çıkan ve ya birbirinin uzantısı şeklinde devam eden terör örgütlerinin adını en çok duyurana Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) olmuştur. Kısa sürede çok ciddi bir katılımın sağlandığı ve bölgede büyük katliamlarla adını duyuran örgüt, büyük bir coğrafyayı da ele geçirip uzun bir müddet kontrolü altında tutmuştur. Genellikle etnik ve dini kökenlerle beslenen terör örgütlerinin en büyük güç kaynağı halkın desteğidir. Ekonomik ve siyasi anlamda istikrarsız yönetimlerin yarattığı boşlukları alternatif olarak gören insanlar, terör örgütlerinin ekmeğine yağ sürmektedir. Bir çok Ortadoğu ülkesinde insanlar, terör örgütlerini yönetime karşı oluşmuş muhalif gruplar olarak görmektedir. Bunun sonucunda halk desteği, bu örgütlerin meşruiyetini daha da arttırarak bir kısır döngüye sebep olmaktadır. Arap Baharı sürecinde de bu tablo çok farklı değildir. Örneğin Libya İslami Mücadele Grubu halkın meşruiyet kazandırdığı bir terör örgütüdür. Ancak bu gibi durumlar Arap Baharı'nı bir devrim olma niteliğinden uzaklaştırmaktadır.

¹⁵⁵ Yaşar Hacısalıhoğlu, "Irak ve Suriye'de Emanetçi İşgalciler", Akşam Gazetesi, 18 Ekim 2016.

¹⁵⁶ Koraltan, a.g.e., s. 32.

Örneğin Mısır'da askeri darbe, Libya'da iç savaş ve coğrafyanın genelinde baş gösteren terör örgütleri Arap Baharı sürecinin devrim niteliğine zarar vermektedir. Devrim niteliğine en yakın olan Suriye'de bile süreç ilerleyen aşamada iç savaşa dönüşmüş ve niteliğini kaybetmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Koraltan, a.g.e., s. 32-33.

2.2.2. Ortadoğu'da Radikal Gruplar

Ortadoğu radikal örgütlerin en aktif olduğu ve en fazla çeşitlilik gösterdiği bölgedir. Ortadoğu özelinde sol gruplar ve İslami gruplar genel anlamda aynı amaca yönelik çalışmaktadır. Bu coğrafyadaki örgütlerin geçmişteki yaptığı eylemler göz önünde bulundurularak, ana hedeflerinin İsrail'in bölgedeki varlığını siyasi, coğrafi ve ekonomik anlamda sonlandırmak, bölgede Batı'nın siyasi ve ekonomik hakimiyetini sonlandırmak, Arap iş birliğini sağlamak ve teşvik etmek, İslam'ı ve Müslümanlığı siyasal ve sosyal yapının etkin unsuru haline getirmek olduğu söylenebilir. Bu başlıca hedefleri hayata geçirmek adına, bölgedeki sayıları binleri bulan bu dinci ve solcu radikal örgütler, kendi yapıları ve ideolojileri doğrultusunda hareket etmektedirler. Ortadoğu'da bu güne kadar kaç tane radikal grup kurulduğu, bu grupların hangilerinin hala bölgede varlığını sürdürdüğü kesin olarak bilinmemektedir. Bu başlıkta Ortadoğu'da geçmişte yaptıkları eylemlerle adlarından oldukça fazla söz ettiren, ve bir kısmının günümüzde hala faaliyetlerini devam ettirdiği başlıca terör örgütleri anlatılacaktır.

2.2.2.1. Ortadoğu'da Radikal İslam Grupları

Bu başlıkta Ortadoğu'da geçmişte çok büyük eylemlerle adından söz ettirmiş radikal İslam gruplarından bir kısmı anlatılacaktır.

2.2.2.1.1. El Kaide

İslamcı terör örgütlerinden bahsedileceğinde şüphesiz akla ilk gelen terör örgütlerinden biri, bölgede uzun zamandır faaliyetlerini sürdürmekte olan, çok kanlı eylemler yapmış El-Kaide olacaktır. El-Kaide'nin temel ideolojisinde İslamcılık anlayışı olsa da, bu terör örgütünün temel amacı İslam toplumu inşa etmek ve insanların dindar bir hayat yaşaması değildir. İntihar saldırıları, masum sivillerin öldürülmesi ve rehin alma eylemleri ile El-Kaide'nin Batı'dan örnekler seçtiği söylenebilir. İdeoloji olarak Batı karşıtlığını benimsemiş olsa da, Osama Bin Ladin yönetiminde Marksizm'e ve ırkçılığa, İslamcılıktan daha çok yakınlaşmıştır. Terör örgütünün faaliyetlerinde, militanların yetiştirilme aşamasında ve terör eylemlerindeki yeminlerinde İslam kullanılmasa, belki de El-Kaide sol bir grup olarak sınıflandırılabilirdi. Ancak insan kaynağını sağlarken kullandıkları yöntemler

ve eylemlerinde dini motifleri kullanmaları El-Kaide'yi bir radikal İslam örgütü yapmaktadır. Bunların yanında Bin Ladin diğer örgüt liderlerine göre, cihat hareketini Amerika Birleşik Devleti ile sınırlı tutmasıyla ön plana çıkmıştır. Çünkü bu bir anlamda, bölgesel çıkar çatışmalarından, diğer terör örgütlerine kıyasla daha uzak durmasını sağlamıştır.¹⁵⁸

El-Kaide terör örgütü, adından en çok 11 Eylül saldırıları ile bahsettirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeye fiili müdahalesini meşrulaştırmış, bu bağlamda Batı karşıtı politikalar gütmesine rağmen, emperyalist güçlerin bu coğrafyaya askeri, siyasi, ekonomik, kültürel müdahalesinin de önünü açmıştır. Bunun yanında dünyada İslamafobi'nin yayılmasına en çok hizmet eden yapı El-Kaide'dir. Tüm bu sebeplerden dolayı, bu coğrafyaya en az yalnızca kendi çıkarlarının peşinde olan dış aktörler kadar zarar vermiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a asker çıkartması ile birlikte gücü büyük ölçüde zayıflayan El-Kaide, bir müddet Irak El-Kaide'si olarak bölgede faaliyetlerini devam ettirse de, zamanla etkinliğini kaybetmiştir.¹⁵⁹

2.2.2.1.2. Müslüman Kardeşler, Hamas, Hizbullah

Mısır'da Müslüman Kardeşler, Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de Hamas Ortadoğu'da kurulmuş radikal İslam gruplarının başlıcalarıdır. Bu örgütler çıkış noktasında, Batı'ya özellikle de İsrail ve Amerika'ya bir tepkidir. Ortadoğu'da yönetimlerin veremediği iddia edilen tepkileri, bu terör örgütlerinin verdiği düşüncesi hakimdir. Bölgedeki yönetimlerin, güçsüz ve istikrarsız olmasının yanında, ekonomik anlamda halkın tepkisi bu örgütlerin gücünün temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Refah seviyesinin oldukça düşük olduğu bu toplumlarda, sivil toplumun oldukça zayıf olmasının boşluğunu bu örgütler doldurmaktadır. Örneğin Hamas ve Hizbullah toplu düşünler gibi etkinlikler yaparak fakir halkı etkilemeyi amaçlamaktadır. Bunun dışında çok ciddi bir sosyal hizmet ağı bulunan bu örgütler, yaşlılara, özürülere, çocuklara yardımlar yapmakta bu yollarla meşruiyetini güçlendirmektedirler. Hatta Müslüman Kardeşler okullar, hastaneler, eczaneler açmaya kadar işi götürmüştür. Özellikle eğitim, sağlık ve sosyal konularda örgütler çok ciddi bir ağ kurmuştur ve bu ağ üzerinden insanlara ulaşmaktadırlar. Devletin doldurması gereken boşlukları doldurarak, bölgede etkinliğini arttırmakta olan bu örgütler, Arap coğrafyasındaki sosyal ve ekonomik

¹⁵⁸ Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu Merkezli Radikal Örgütler ve Türkiye'ye etkileri", s. 795-797.

¹⁵⁹ Beyazıt Erkin, "Küresel Cihadın Ortadoğu'daki Gelişim Süreci", s. 2.

boşluğu kullanarak, meşruiyetini arttırmaktadır. Yani bu örgütlerin yalnızca kanlı eylemler, çatışmalarla bir sistem kurduğunu söylemek, bu anlamda çok yetersiz bir yaklaşım olur. ¹⁶⁰

2.2.2.1.3. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)

Amerika Birleşik Devletleri'nin, 2003 senesinde Irak'ı işgalinin ardından, Saddam yönetimi devrilmiş, çok ciddi bir otorite boşluğu oluşmuştur. Bu dönemden sonra Irak parçalara ayrılmış ve istikrar bir türlü sağlanamamıştır. Aynı şekilde Suriye'de yaşanan kanlı iç savaş radikal gruplara ciddi bir hareket alanı sağlamıştır. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) başka bir adıyla DAEŞ, bölgedeki bu otorite boşluğunun sonucu olan terör örgütlerinden sadece biridir. Ancak bu dönemde ortaya çıkan terör örgütlerinin arasında en kanlı eylemlerde bulunan, en ciddi çatışmalara imza atan grup olmuştur. İŞİD Irak El-Kaide'sinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. 1999 yılında Ebu Musab el Zerkavi tarafında, Tevhid ve Cihad Örgütü adı altında, Afganistan'da kurularak, ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak müdahalesinin doğurduğu boşluktan yararlanarak, Irak'a taşınmış burada oldukça güçlenmiştir. Irak coğrafyasında, Saddam'ın ordusunun tasfiyesinin ardından, burada işsiz kalan ordu mensuplarını bünyesine katarak, askeri gücünü normal bir terör örgütünün boyutlarının oldukça yukarısına taşımıştır. ¹⁶¹

Örgüt genel olarak Selefi-Vahhabi bir ideolojiyi benimsemiştir. Ancak dünyanın dört bir yanından insan kaynağı bulabilmektedir. Ortadoğu'nun dışında, özellikle Avrupa'dan Asya'dan ve Afrika'dan örgüte kısa sürede çok ciddi bir katılım sağlanmış, eski Irak ordusunun da etkisiyle bu coğrafyada kısa sürede büyük kabul edilebilecek bir toprak parçasını eline geçirmiştir. Bütün bunlara ek olarak, ellerine geçirdikleri Batılılara ve Şii halka yaptıkları işkence ve infazlar dünyada örgütün kısa sürede adının duyulmasını sağlamıştır. Buldukları coğrafyanın doğal bir sonucu olarak, örgüt petrolden büyük bir gelir elde etmiştir. ¹⁶²

İŞİD Ortadoğu'da önü alınamaz bir politika izlemektedir. Bölgedeki unsurların neredeyse tamamına karşı yırtıcı bir tutum izlemektedirler. İsrail ve Suudi Arabistan dışında Ortadoğu'da savaş açmadıkları bir unsur bulunmamaktadır. Özellikle Kürtler ve Şiilere karşı savaş vermektedir. Ancak örgütün dünya çapında ses getirmesini sağlayan, büyük ülkelerde sivil halkı da içine alan kanlı terör eylemleridir. Fransa ve Türkiye'de İŞİD'in en çok ses

¹⁶⁰ Kona, a.g.e., s. 798-799.

¹⁶¹ Yıldırım Deniz, "Ortadoğu'daki Çatışmalara Devletlerin ve Devlet Dışı Aktörlerin Etkileri", TESAM Akademi Dergisi, Ocak 2016, 3 (1), s. 139-140.

¹⁶² Deniz, a.g.e., s. 140.

getiren eylemlerini yaptığı ülkelerdir. Bu ülkelerde yüzlerce sivil IŞİD saldırıları sonucunda hayatını kaybetmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak, özellikle İslam'ı tanımayan toplumlarda, terör kavramı İslam ile örtüştürülmektedir. Kendini “İslam Devleti” olarak tanımlayan bu topluluk, köle pazarları gibi ilkel uygulamalarla hem de kanlı terör eylemleriyle, küresel dünyada İslamafobi'nin yayılmasını ve büyümesini desteklemektedir.¹⁶³

2.2.2.2. Ortadoğu'da Radikal Sol Gruplar

Ortadoğu coğrafyasında bulunan radikal sol gruplar Batı'nın siyasal, ekonomik ve kültürel hakimiyetini sonlandırmak adına yaptıkları terör eylemleri nedeniyle kimi zaman kutsanmakta kimi zamanda suçlanmaktadır. Bu bölümde de kendilerinden söz ettiren radikal sol gruplar açıklanacaktır.

2.2.2.2.1. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)

Bu örgütün içinde yer alan ilk birim El-Fetih'tir ve bu birim Kuveyt'te Filistinliler tarafından kurulmuştur. 1957 yılında sürgünde yaşayan bu Filistinliler örgütü kurduktan sonra 1965 yılında İsrail'e silahlı saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. Zaman geçip Arap ülkeleri tarafından desteklendikçe ismi değişip FKÖ'ye dönüşmüştür. FKÖ'nün asıl amacı topraklarına bağımsız bir Filistin devleti kurmaktır. Bunun yanı sıra Arap ülkelerinin ilaveten batılı şirketler de FKÖ'ye maddi gelir sağlamıştır. Örgüt Lübnan'da barındığı sıralar Hizbullah ile iş birliği yaparak İsrail'e karşı silahlı mücadele vermiştir. Bu örgütün kamplarında yaşayan gerillalar uzun seneler boyunca İsrail askerlerine karşı savaşmıştır. Bu örgüt içindeki gerillalar fırsat buldukça sınırlardan gizlice girmiş ve İsrail içinde eylem yapmışlardır. Yahudilere ait kuruluşlara karşı saldırılar da düzenlemişlerdir. FKÖ kamplarında yetiştirilen Türkiye'den gelen sol terör militanları da yetiştirilmiş ve bu kimseler bazı zamanlar Filistinlilerin yanında savaşmışlardır. Bu örgüt olimpiyatları basarak ve İsrail uçaklarını kaçırmak için çokça adını duyuran eylemler gerçekleştirmişlerdir. 1982 yılında İsrail tarafından büyük bir darbeye uğratılmış ve daha sonra kendini toplayamamış ve sürgün edilmişlerdir.¹⁶⁴

¹⁶³ Deniz, a.g.e., s. 140-141.

¹⁶⁴ Kenneth Kāztman, “Orta Doğu'da Terör”, Avrasya Dosyası, Cilt: 3, Sayı: 2, 1996, s. 62.

2.2.2.2. Filistin'in Bağımsızlığı İçin Halk Cephesi (FBHC)

Örgüt George Habbaş tarafından kurulmuştur. Kuruluş tarihi 1967'de Arap-İsrail savaşında Arabistan'ın yenilgiye uğratılmasından sonraya dayanır. Amaçları ve düşünce yapısı göz önünde bulundurulduğunda FBHC için FKÖ'nün Marksist kolu denilebilir. Asıl amaçları ise, İsrail'in işgalinden önce Filistin'i kurtarıp Marksist-Leninist rejimi ile devleti yeniden yapılandırmaktır. 1960-1970 yıllarında aktif olarak eylemler düzenleyen terör örgütü bir çok uçak kaçırma ve havaalanlarında saldırı düzenleme gibi eylemlerden sorumlu tutulmaktadır. 1980'li yıllardan sonra eylem dozunu artıran örgüt, Güney Lübnan'daki İsrail Güvenlik bölgesine sızarak silahlı eylemlerde bulunmuştur. Bu örgütün maddi ve manevi destekçileri Suriye ve Libya'dır.¹⁶⁵

2.2.2.3. Filistin'in Bağımsızlığı için Halk Cephesi Ordusu (FBHCO)

Örgüt 1968 yılında kurulmuştur. Filistin'in Bağımsızlığı için Halk Cephesi adlı örgütün bir koludur. Örgüt FKÖ'nün muhalefeti olarak görülmektedir. FBHC'nin Marksist yaklaşımına karşı çıkmakta ve örgütün terörist eylemler gerçekleştirebilmesi için konvansiyonel bir askerî güce sahip olması gerektiğine inanmaktadır. Örgüt, militanlaşma konusunda yeterli kaynaklara ve silah eğitimi gibi olanaklara özellikle de askere sahip olmamasına rağmen kendi kapasitesinin maksimumunu kullanmaya çalışmıştır. Örgüte destek veren tek ülke Suriye'dir. Şam'da koruma, lojistik ve askerî destek sağlamış ve örgütün Lübnan'daki operasyonlarına katkıda bulunmuştur. Örgütün 1980'lerin sonlarına doğru İran'la yakın ilişkiler oluşturmaya başlamışlar ve Güney Lübnan'da İsrail'e karşı savaşmışlardır.¹⁶⁶

2.2.2.4. Filistin Kurtuluş Cephesi (FKC)

"Ebu-Abbas'ın Filistin'in Bağımsızlığı İçin Halk Cephesi Ordusu'nun kontrolünü ele geçirme çabalarında başarısız olması üzerine Filistin Kurtuluş Cephesi Irak'ın desteği ile 1976'da kuruldu. FKC, 1981 yılında Filistin Ulusal Kongresi'nde temsil hakkına sahip oldu. Örgüt 1983 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü, Irak ve Suriye yanlısı hiziplere bölündü. Yaser Arafat'a olan kişisel bağlılığına rağmen Ebu-Abbas, Arafat'ın İsrail'le uzlaşmaktan yana olan

¹⁶⁵ Kaztman, a.g.e., s. 62-64.

¹⁶⁶ Kaztman, a.g.e., s. 64,65.

tutumuna hiçbir zaman destek vermedi. Abbas'ın Irak ve FKÖ'den maddi destek, Suriye ve Libya'dan ise üs desteği aldığı söylenmektedir. Örgütün gerçekleştirdiği en büyük eylem 1995 yılında Achille Lauro yolcu gemisinin kaçırılması oldu. Örgüt militanları İsrail'de de bazı saldırı eylemleri gerçekleştirdiler.”¹⁶⁷

2.2.2.2.5. Ebu Nidal Örgütü

Örgüt 1974 yılında kuruldu. İsrail içinde ve işgal altında bulunan topraklardaki hedeflerle sınırlaması üzerine Arafat'la arasının açılması sonucu örgüt kurulmuştur. Örgütün gerçek adı Sabri el Banna olan Ebu Nidal'dan almıştır. Örgüt, İsrail'in ortadan kaldırılabilmesi için FKÖ'nün terör eylemlerini sınırlamaması ve bu konuda hiç taviz vermemesi gerektiğini savunmakta ve uzlaşmadan yana olan her kesime karşı tavır almaktaydı. Kuruluşundan bu güne yirmi kadar ülkede gerçekleştirilen doksan civarındaki eylemde dokuz yüz kişiyi öldürdüğü ya da yaraladığı söylenen eylemlerden bu örgüt sorumlu tutulmaktadır. Eylemlerden en büyüğü Aralık 1985'te Roma ve Viyana havaalanlarına düzenlenenler olarak bilinmektedir. İlaveten Ürdün'e düzenlenen çeşitli eylemler de bulunmaktadır. Bu eylemlerin Suriye'nin emri ile yapıldığı düşünülmektedir. Fakat örgütün düzenlediği bu uluslararası alandaki eylemler adı geçen örgütü destekleyen ülkeleri bazı zamanlarda zor durumda bırakmıştır. 1980'li yıllar sonlarında ABD'nin Irak ve Suriye'ye yaptığı baskılar sonucunda Ebu Nidal Örgütü bu iki ülkeden sürülmüş ve sınır dışı edilmiş ancak, Lübnan bu örgüte yol göstermeye devam etmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Kaztman, a.g.e., s. 66.

¹⁶⁸ Kaztman, a.g.e., s. 67-69.

Sonuç

Kavram itibariyle Ortadoğu, çok geniş bir coğrafyayı kapsamasının yanında, aynı zamanda büyük bir tarihi ve kültürel birikimi, zengin kaynaklarıyla ve coğrafi konumuyla çok büyük bir ekonomiyi ifade etmektedir. Günümüz kapitalist dünyasının en büyük talebi enerjidir. Küresel aktörler bütün stratejilerini ekonomilerinin enerji taleplerine ve bu enerjinin kontrol ve güvenliğine yönelik şekillendirmektedirler. Dünya yeraltı kaynaklarının, çok büyük bir bölümünü barındıran bu topraklar, ayrıca hem barış hem de savaş zamanında çok büyük pazar olma özelliğindedir. Bunun yanında Müslüman, Hristiyan ve Yahudi kutsal toprakların bu coğrafyanın içinde bulunması, jeopolitik konumu gibi birçok dini, etnik, siyasi, ideolojik ve ekonomik nedenden Ortadoğu çok büyük bir stratejik öneme sahiptir.

Dünya tarihinin her aşamasında, büyük devletler birbirine karşı hakimiyet mücadeleleri vermiştir. Ancak küreselleşme ve teknolojinin bu duruma etkisi, küresel aktörlerin, dünya siyasetine ve konjonktürüne yön vermesini daha kolay bir hale getirmiştir. Dolayısıyla petrol ve doğal gaz kaynakları açısından bu derece zengin toprakları içinde barındıran Ortadoğu, bu gün dünya hakimiyetine soyunan, bu uğurda birbirleriyle mücadele eden küresel aktörlerin etkisi altındadır. Yeni dünya için önemi azımsanamayacak kadar fazla olan Ortadoğu coğrafyasında bu gün yaşanan kaos ortamı da bunun bir kanıtı niteliğindedir. Yakın tarihte Ortadoğu'da barış ve refah hiç bir zaman sağlanamamış, küresel güçler bölgede yaşananları kendi lehine çevirmek için çıkar çatışmalarına girişmişlerdir. Kapitalist düzenin en kötü özelliklerinden birisi savaşıardan beslenmesidir. Silah ticaretinin getirileri ve savaşların yaşandığı bölgelerin kontrol edilebilirliğinin artması, özellikle de Ortadoğu gibi zengin kaynaklara sahip bir coğrafyada etkili bir gücün ortaya çıkmaması açısından emperyalist güçlerin işine gelmektedir.

Soğuk savaş döneminin bitmesinin ardından Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya'nın hakimiyet mücadelesi de bir anlamda son bulmuş, dünyanın en büyük siyasi, ekonomik ve askeri gücü Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. Yakın tarihte Amerika'nın Ortadoğu'yu kendi kaderiyle baş başa bırakmayacağı, bölge üzerinde çizilen projelerle, yapılan müdahalelerle, oynanan büyük oyunlarla kesinleşmiştir. Milyonlarca insanın yaşamını yitirdiği, bölgede rejimlerin devrildiği, darbelerin yapıldığı ve iç savaşların başladığı, terör örgütlerinin güçlendiği ve yeni terör örgütlerinin türediği Arap Baharı süreci, Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir ürünüdür. Bölgede yaşananları bütün küresel güçler gibi Amerika Birleşik Devletleri'nin de yakından takip ettiği, burada

yaşananları kendi lehine çevirmek istediği oldukça açıktır. Ancak Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu politikalarında, bir kaç adım daha ileri giderek, bölgeye askeri müdahalelerde bulunmuş, NATO ve Birleşmiş Milletleri de emellerine alet etmiştir. Bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri tek başına olmasa bile diğer emperyalist güçlerle birlikte Ortadoğu'da yaşanan kaosu planlayıcısı, yönlendiricisi ve şekillendiricisidir. Ortadoğu'da sahne alan orta oyununda Hacivat ve Karagöz birbirini yiyedursun, perdenin arkasında mutlaka kuklaların sahipleri vardır.

Önümüzdeki yıllarda Ortadoğu'da neler yaşanır, ne gibi sonuçlar doğurur bilinmez ama Ortadoğu üzerine çalışacak olanlara, bu coğrafyadaki istihbarat çalışmaları, gizli anlaşmalar, perde arkasındaki projeler üzerine çalışmalarını tavsiye ederim. Geleceğe ışık tutması açısından bu gün Ortadoğu'da yaşananların arka planı üzerine araştırma ve çalışmalar yapmanın oldukça önemli olduğu kanaatindeyim.

KAYNAKÇA

AKAR, Atilla, Büyük Ortadoğu Kuşatması, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.

AKGÜL, Fulya, “ Ortadoğu’da Dini Kimliğin Siyasal Hayata Etkileri: İran Ve Pakistan Örneklerinin Karşılaştırılması.” , *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

AKMAN, Halil, “ABD’nin Ortadoğu Politikaları ve Türk Dış Politikalarına etkileri”, *Yayımlanmamış doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

ARSLAN, Ali, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları”, Türkiye-Ortadoğu Uluslararası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Editör: Mukaddes Arslan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

BAL, İdris, “Ortadoğu’da Savaş, ABD ve Türkiye”, Stradigma Dergisi, 2003.

BAYRAKTAROĞU, Ulaş, “Ortadoğu’da Yeniden Yapılanma Sürecinde Kültür-İktidar ilişkisi.”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, 2009.

CHOUEIRI, Youssef M., Ortadoğu Tarihi, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011.

ÇAKMAK, C., YETİM, M., ÇOLAK, F. G., “Ortadoğu’da Devrimler ve Türkiye”, Bilgesam, İstanbul, 2011, <http://www.bilgesam.org/incele/1767/-ortadogu'da-devrimler-ve-turkiye/#.V_aqOVd2nR0>, erişim: Eylül 2016.

ÇELİK, Hamit, “Ortadoğu’da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi.”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

DENİZ, Yıldırım, “Ortadoğu’daki Çatışmalara Devletlerin ve Devlet Dışı Aktörlerin Etkileri”, TESAM Akademi Dergisi, Cilt: 3, Sayı:1, Ocak 2016.

DOĞU, Ergil, “Körfez Bunalımı”, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 1996.

DURSUN, Davut, “Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapısı”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 50, 2005.

ERCEYLAN, Mustafa, “ Büyük Ortadoğu Projesinde İran’ın Önemi”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

ERKİN, Beyazıt, “Küresel Cihadın Ortadoğu’daki Gelişim Süreci”, <http://www.turkakademisi.org.tr/htmldocs/index/calisma_detay/102/index.html>, erişim: Eylül 2016.

GÜVEN, Gülten, “Ortadoğu’da Uygulanan İktisadi Kalkınma Modellerinin Analizi ve Yeni Bir İktisadi Kalkınma Modeli Önerisi”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2009.

GÜNGÖRMÜŞ KONA, Gamze, “Ortadoğu Merkezli Radikal Örgütler ve Türkiye’ye etkileri”, <<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/GÜNGÖRMÜŞ-KONA-Gamze-ORTA-DOĞU-MERKEZLİ-RADİKAL-ÖRGÜTLER-VE-TÜRKİYE’YE-ETKİLERİ.pdf>>, erişim: Eylül 2016.

HACISALİHOĞLU, Yaşar, ”Irak ve Suriye’de Emanetçi İşgalciler”, Akşam Gazetesi, 18 Ekim 2016.

KAYA GÜL, Hacer, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye” , *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

KAZTMAN, Kenneth, “Orta Doğu’da Terör”, Avrasya Dosyası, Cilt: 3, Sayı: 2, 1996.

KIRAÇ, Kıvanç Z., “Büyük Ortadoğu Projesi ve Bu bağlamda Su Olgusu.”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

KORALTAN, Feyza H., “Bir Devrim Süreci: Arap Baharı”, FMV Işık Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, Yeni Ortadoğu: Toplum Siyaset ve Ekonomi Konferansı, İstanbul, 2016.

KUTLAY M. ve DİNÇER O. B., “Arap Baharı ABD’nin Bir Hegemonik Projesi Midir?”, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı:107, 2011.

MEMİŞ, Ekrem, “Kaynayan Kazan Ortadoğu”, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.

OKTAR, Tiğınçe, “Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Ekonomik Dönüşüm”, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2010.

OLGUN, Hakan, Protestan Ahlakiliği Sorunu ve Philip Melanchthon, Milel ve Nihal İnanç, İstanbul: Kültür ve Mitoloji Araştırmaları dergisi, Yıl:2, Sayı:1, 2004.

ÖZCAN, Ahmet, “Analysis vs Prediction Before And After The Arab Spring”, <<https://ahmetozcan.org/2013/04/24/analysis-vs-prediction-before-and-after-the-arab-spring>>, erişim: Şubat 2017.

ÖZBİLGEÇ, Ali, “Ortadoğu ve Şiiilik: Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde Şia Etkisi”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

ÖZDEMİR, Çağatay, “Ortadoğu ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu’da Model Olabilir Mi?”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

PAKSOY, S., PAKSOY, H. M. ve ALANCIOĞLU, E., “Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 46, 2013.

PARLAR, Suat, “Ortadoğu Vaadedilmiş Topraklar”, İstanbul: Mephisto Yayınları, 1997.

PERÇİN, Melih, “Ortadoğu’da Savunma Harcamaları ve Askeri Güç Değişimi”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul, 1999.

SELAMOĞLU, Ayfer, “ABD’nin Büyük Ortadoğu Politikası ve Küresel Yansımaları.”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Atılım üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

SELVİ, Aynur, “ Soğuk Savaş Sonrasın Dönemde Orta Asya ve Ortadoğu Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Yeri ve Önemi.”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

TANGÜLÜ, Beyza, “Büyük Ortadoğu Projesi” , *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

TİBET, Ahmet İ. Ö., “Büyük Ortadoğu Projesi: Gelişimi Ve Savaşları.”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

TURAN, Ömer, “Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu”, İstanbul: Yaydağ Yayınları, 2002.

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, İstanbul: Der Yayınları, 2003.

YILDIRIM, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, İstanbul: Nil Yayınları, 1996.

YILMAZ, Tanzer P., “Ortadoğu Ekonomisi ve Su Sorunu”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.